

ОДИЛ Ў ЎКУБОВ

Улуғбек хазинаси

Сайланма

УЧ ЖИЛДЛИК

Иккинчи жилд

Роман

Қисса

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1986

ҚАНОТ ЖУФТ БУЛАДИ

Қисса

«Инсоният ўз ўтмиши билан кулиб
видолашади».
(К. Маркс)

БИРИНЧИ БОБ

Акрам уйга кириши билан столдаги мрамар сиёҳдоннинг тагига қистирилган хатга кўзи тушди:

«Ойингиз билан меҳмонлар поездга кечикамиз, деб сизни кутишмади. Мен институтга кетдим. Бугун соат учда Убайжонларнинг факультетида қизиқ мунозара бўлар экан («Севги, замон ва ахлоқ» деган), лекциядан чиқиб ўшатга бораман. Сизга бу мунозара бачкана туюлса керак, албатта. Бормай қўя қолинг, чунки мунозарадан кейин барибир оймларникига кетаман. Сайёра».

Акрам балкон олдидаги бир туп чиллаки ўрикка тикилиб ўйланиб қолди. Ўрикнинг тиниқ кўм-кўк япроқлари орасида эндигина сув ола бошлаган мевалар нафис товланар, пастки шохларда икки мусича пат-пат қанот уришиб ўйнар эди.

Кампир-ку, майли, унча-мунча нарсаларни кўмглига олавермайди, лекин укасининг хотини билан қишлоқдаги қўшнилари, Амаки деган одамнинг хотинидан уят бўлди. Шунча йилдан бери энди келганларида тузукроқ меҳмон ҳам қилолмади-да. Акрам лоақал бугун шаҳарни таксида айлантириб, майда-чуйда совға-саломлар билан ўзим кузатиб қўяман, деган умидда эди, бу ҳам бўлмади.

У эрталаб уйдан чиқаётганида, институтга бораману қайтаман, деб ўйлаган эди, лекин энди кетмоқчи бўлиб турганида тўсатдан директор чақириб, бундан бир ой олдин техника кенгашида қилган докладини сўраб қолди. Бу доклад институтнинг бош архитектори Зафар Бобоевнинг бир лойиҳаси тўғрисида эди. Акрам ўз докладида бош архитекторнинг лойиҳасини анча қаттиқ танқид қилган, лойиҳанинг яхши томонларини эътироф этгани ҳолда, унинг қишлоқ ҳаёти талабларидан узоқ эканини (Зафар Бобоевнинг бу иши Зарафшон воҳасидаги катта бир қишлоқни қайта қуришга бағишланган эди) исботлаб берган эди. Бунинг устига кенгашнинг ўша мажлисида институт директори Султон Қосимов

жуда ғалати йўл тутган, Акрамнинг далилларини инкор этмагани ҳолда, бош архитекторни ҳам анча суяб гапирган эди. Шунинг учун ҳам Акрам бугун унга докладни шундайлигича қўлига тутқаза қолмади, яна бир марта кўриб чиқди, баъзи аниқликлар киритиб, қайта машинка қилдирди ва шундан кейингина олиб кириб берди. Хуллас, шу ишлар билан бўлиб, меҳмонлар ҳам эсидан чиқибди!

Институтда, қишлоққа менчалик яқин турадиган, уни менчалик биладиган бирорта архитектор йўқ, деб гердайиб юрган одам, озиб-ёзиб келган қариндошларини тузукроқ бир меҳмон ҳам қилолмаса, ҳатто кузатиб ҳам қўёлмасал..

Акрам пешанасини ишқалаб, стол олдида тўхтади. Шу пайт кўзи яна Сайёранинг хатига тушди.

«Севги, замон ва ахлоқ...»

Акрам бунақа мунозараларни чиндан ҳам кўпда хушламас эди, бироқ Сайёранинг: «Сизга бу мунозара бачкана туюлса керак, албатта», деган сўзлари кўнглига негадир оғир ботди-ю, боргиси йўқ одам, боришга қарор қилди.

Мунозара Убайжонларнинг факультетида бўлар экан. Убайжон, Сайёраларнинг узоқ қариндоши, ёш шоир, адабиёт факультетида ўқирди шекилли. Сайёра ҳам қизиқ. Ўзи-ку, эрта-индин давлат имтиҳонидан ўтади, врач бўлади, адабиётчиларнинг қуруқ сафсатасига лақиллаб юргунча дарсини тайёрласа-чи!

Акрам стул суянчиғига илинган пиджагини елкасига ташлаб уйдан чиқди.

...Акрам эшикда чақчақлашиб турган студентлар орасидан суқулиб ўтиб залга кирганида рўпарадаги баланд минбарда тўладан келган кекса бир домла нутқ сўзламоқда эди. Домланинг сал бўғиқ овози ҳаяжондан ёқимли эҳтирос касб этган, ўзи ҳам оппоқ сочлари тўзғаб қўлларини кафедрага тираб, ёниб гапирмоқда эди.

— Биз юксак маданиятга интиламиз, деган гап ўз миллий анъаналаримиздан, характеримиздаги энг яхши, олижаноб инсоний фазилатлардан воз кечамиз, деган гапмикан? Асло...

Акрам эшикда тўхтаб, зал тўла қиз-йигитлар орасидан Сайёрани излаб топди. Топди-ю, бир зум домланинг гаплари қулоғига кирмай қолди.

Сайёра залнинг кўчага қараган катта деразасига яқин жойда, ҳаминша бирга юрадиган дўстлари орасида ўтирарди. Унинг бир ёнида қизғиш рангга бўялган соч-

ларини бошига баланд қилиб турмаклаб олган Нилуфар деган қиз, бир ёнида Убайжон. Убайжоннинг чап томонида сочини калта қилиб қирқтирган кичкинагина, юлдузи иссиққина бир қиз ўтирар, бу — Акрамнинг ҳамқишлоғи, ўша Амакининг қизи Шоҳиста эди. Шоҳиста ҳам медицина институтида ўқир, афтидан, уни ҳам бу ерга Убайжон олиб келган эди. Уларнинг олдидаги қаторда узун бўйли, ёш бўлса ҳам соқол қўйган бир йигит ўтирар, у минбарга тескари бурилиб, қизларга ниманидир ҳикоя қилар, Сайёра билан Нилуфар эса кафтларни билан оғизларини тўсиб, қотиб-қотиб кулишар, баъзан «жим бўл» деган маънода елкасига уриб қўйишар эди.

Акрам гаши келиб кўзини олиб қочди. Шу пайт залда шов-шув кўтарилди, кимдир: «Масалан?» — деб қичқирди.

— Масалан... — Домла бошини орқага ташлаб, оппоқ қалин сочларини силаб қўйди. — Масалан, илгариги ўзбек қизларига хос бўлакча иффат, уятчанлик, одоб ва ахлоқ, вафо ва садоқатни олайлик...

— Ҳозирги ўзбек қизларида садоқат қолмади, демоқчимисиз?

Залда «гурр» кулги кўтарилди.

Домла овоз келган томонга хўмрайганча тикилиб, бир лаҳза жим қолди, кейин оғир хўрсиниб, давом этди.

— Йўқ, мен ундай демоқчи эмасман, ука. Лекин... аччиқ ҳақиқатдан кўз юмолмайман. Мен афсус билан айтаманки, бизнинг қизларимизга хос ажойиб фазилатлар, яъни бўлакча уятчанлик, камтарлик, ибо ва ҳоказо хислатлар... илгаригидай эмас! Билмадим, эҳтимол биз кексалар ҳаётдан орқада қолгандирмиз...

— Яшанг! Тан олганингиз учун раҳмат, домла!

Кулги ва шов-шув босилар-босилмас залда аёл кишининг:

— Сўз Шавкатжонга берилсин! Кинорежиссёр Шавкат Хўжаев гапирсин! — деган овози янгради. Бу Сайёра эди.

Акрам аллақандай ижирғаниб ўша томонга қаради.

Сайёра билан Нилуфар қўл силкитишиб, юзлари ловиллаб: «Шавкатжон гапирсин, Шавкатжон!» деб қичқаришар, соқолли йигит эса, гўё гапришни истамагандай, бепарво кулиб, минбарга тескари қараб ўтирар эди.

Акрам бир ижирғанди-ю, яна минбарга юзланди. Шу пайт, қўлида қўнғироқ, мунозарага ранслик қилаётган ёш йигит:

— Сўз шоиримиз Убайжон Жуманиёзовга, — деб юборди.

Шов-шув ва қарсақлар остида минбарга Убай чиқди. Бўй-басти сал бесўнақайроқ кўринса ҳам, ўзига ярашган ёқимтой бир табассум билан залга бир лаҳза тикилиб турди, сўнг кутилмаганда дўриллаган овоз билан гап бошлади:

— Домланинг яхши насиҳатларини эшитиб ўтириб, бир воқеа эсимга тушиб кетди... Бизнинг қишлоғимизда икки опа-сингил бор эди. Иккаласи ҳам худди домла айтганларидай жуда одобли, ифбатли, камтарин қизлар эди. Ўзлари ҳам анча... хушсурат, юлдузи иссиқ қизлар эдики, биз ҳам ҳалигидақа...

— Шайдоси эдик, денг?

Убайжоннинг оғзи қулоғига етиб, ўттиз икки тиши барабар чарақлаб кетди.

— Э, тузук йигит экан-ку бу!— деди Акрам. Убайни у Сайёраларнинг уйида бир неча бор кўрган, кейин Шоҳиста билан бирга кўчаларда учратган, лекин ёзилиб гаплашмаган эди: «Опа-сингиллар деб кимни айтяпти? Шоҳиста билан... Ҳамида эмасми?» деб ўйлади Акрам, лекин сал ўтмасданоқ бошқалар ҳақида гапираётганини тушунди.

— Бир пайт опа-сингиллар турмушга чиқишди. Лекин опаси эрининг ҳақоратларига чидолмади, кўп ўтмай эридан ажраб, ўқишга кетиб қолди. Синглиси ҳам эрдан ёлчимади, лекин уй бузилмасин деб, ҳаммасига чидади. Ҳам даланинг қаттиғига, ҳам уйнинг аччиғига дош берди. Қишлоқда уни мақтамаган одам йўқ эди. Опасини қанча гап-сўз қилишса, синглисини шунча кўкларга кўтаришарди... Энди бу ёғини эшитинг. Бултур опаси қишлоққа қайтиб борди. Тиш доктори бўлиб борди. Ўзи билан ўқиган бир доктор йигитга турмушга чиқибди. Ўзи ям денг, ёшариб, очилиб кетибди. Опасининг олдида синглисини мисоли бир кампир дейсиз...

— Бундан чиқди, опаси жигарингиздан урган экан-да...

Сув сепгандай жимиб қолган залда бу луқма шундай совуқ эшитилдики, ён-веридан хитоблар ёғилди:

— Бачкана!

— Жим!

— Тишш...

Убай кўзлари қисилиб.

— Хуллас,— деди,— ҳозир бутун қишлоқ опасини ўтказгани жой топмайди, синглисини биров эсга ҳам ол-

майди... Хўш, энди мен ҳурматли домладан сўрамоқчиман: бу икки қишлоқ қизининг қайси бири чин олқишга сазовор. Ўз инсоний қадрини таниган опаи ёки гапсўздан қўрқиб нодон эрнинг чўрисига айланган сингилми?..

Бу сафар ғала-ғовур, кулги, қарсақлар у ер-бу ердан эшитилган хитобларни босиб кетди. Айниқса, Сайёралар томонидаги ёшлар хушнуд. Улар ер депсиниб чапак чалишар, Нилуфар билан Сайёра эса кафтларини лабларига қўйиб: «Қойил! Қойил!» деб қичқиришар, ёлғиз Шоҳиста қулоқлари ловилаб, тиззасидаги дафтарларини варақлаб ўтирар эди.

Акрам депсиниб, бақираётган Сайёрага яна бир қаради ва гижинди. «Қачонгача ўзини эрга теккан хотин эмас, ўн етти яшар қизчадай тутаркин бу?..»

Акрам бир ўйи хотинининг ёнига ўтмоқчи ҳам бўлди-ю, худди шу пайт зал ўртасидаги ораликдан унга қараб келаётган ҳалиги семиз домлага кўзи тушди. Домла оппоқ бошини кулгили даражада баланд кўтариб, юмалоқ қорнини гўё қалқондай олдинга чиқариб, лапанглаб келарди.

Домла эшикка яқинлашиб қолганда стуллардан биридани узун бўйли, озғин ва хушбичим бир йиғит кўтарилди ва ғалати кулимсираб домлага эргашди. Бу — Зафар Бобоев эди!

«Ие, бу нимага келди экан? Ҳа, айтмоқчи, Нилуфарнинг атрофида айланишиб юрибди-ку! Демак, домла... Нилуфархоннинг отаси, бўлажак қайнатаси шу киши экан-да!» деди Акрам ва Зафарнинг ғалати кулимсирашини кўриб, ўзи ҳам кулимсиради: «Номус қиляпти шекилли қайнатасидан!»

Зафар уни кўриб кўзини қисди ва домлани олдинга ўтказиб, Акрамнинг ёнида тўхтади.

— Сен ҳам келганмидинг? Ҳа, айтмоқчи, Сайёрахон шу ердалар-ку! — кулди у. — Жа`боплашяпти-ку бу ёшлар, а?

— Ҳа, боплашяпти!

— Домла ҳам қизиқ... Гапирмай қўя қолинг, десам кўнмадилар... Айтмоқчи, институтга кириб чиқасанми? Сенга телеграмма бор. Директорга бердим. Чақиршибди сени!..

Акрам ундан қанақа телеграмма эканини сўраб улгурмади. Зафар «домла кутиб қолмасинлар», деган маънода имо қилиб, чиқиб кетди.

— ...Сўз ёш кинорежиссёр Шавкатжон Хўжаевга!

Акрам соқолини силаб, ишончли одимлар билан минбарга томон юрган «ёш кинорежиссёр»га бир қараб қўйди-да, ўрнидан турди. Йўқ, гап телеграммада эмас, у «ёш кинорежиссёр» деган икки оғиз сўзданоқ кўзлари чарақлаб кетган қизларни кўриш, уларнинг шавқли қичқириқларини эшитишга тоқати йўқ эди.

* * *

Телеграмма қишлоқдан эди.

«28 майда тантанали вазиятда клуб очилади. Қишлоқ лойиҳасига баъзи ўзгаришлар киритиш масаласи ҳам бор. Акрам Холиқовни бир ҳафтага командировка қилишингизни сўрайман. Колхоз раиси Туроб Икромов».

Акрам телеграммани Султоннинг (улар институтда бирга ўқиганлари учун сенсирашиб гаплашишарди) олдига суриб қўйди.

— Бориш керак.

— Майли, бориб кел. Биздан ҳам салом айтиб қўй раисга,— деди директор ва тўсатдан қизларникидек серкиприк кўзлари қисилиб, хахолаб кулиб юборди.— Жа ажойиб чапани ошнанг бор-да! Раис оғайнингни айтаман. Бобоевнинг лойиҳасини нимага ўхшатган эди ўшанда, яланғоч хотингами? Ха-ха-ха...

— Бачкана гап-ку,— деди Акрам.

— Бачканами, йўқми, аммо гапида жон бор эди,— деди Султон кўз ёшларини артиб.— Айтмоқчи, докларнинг икки нусха кўчиртириб, бир нусхасини министрликка, бир нусхасини қурилиш комитетига юбортирдим.

— Намунча?— деди Акрам ҳайрон бўлиб. Султоннинг худди ҳозиргина сартарошхонадан чиққандай ялтиллаб турган силлиқ юзида аллақандай ҳорғин бир ифода пайдо бўлди, сал қисилган қўй кўзларига ўйчанлик чўкди.

— Гап шундаки, сен ҳақ экансан,— деди у хўрсиниб.— Сен минг маротаба ҳақ экансан, дўстим. Қишлоқ ҳаётини билмас экан Зафаржон!

«Энди ақлинг кирдими?» деди Акрам ичида, лекин индамади, чунки Султон бошини маъюс чайқаб, самимий куйиниб гапирарди:

— Уни қишлоқ ҳаётини билмаслигини, демак, қишлоқ лойиҳаси устида ишлайдиган бизнинг институтимизга унча тўғри келмаслигини мен ҳам билардим. Лекин биринчидан, Ленинград таълимини олган-ку, девдим.

Иккинчидан, сенлар ҳам уни талантли-талантли, деб жа... осмонга чиқариб қўйдиларинг!..

— Мен ҳали ҳам унинг истеъдоди борлигини инкор этмайман, фақат...

— Истеъдод, истеъдод! Бу муқаддас сўзнинг қадри қолмади!— деди Султон, кутилмаган бир ғазаб билан.— Мен унинг талантини билмадим, лекин мансабпарастлик касалига мубтало бўлганини жуда яхши тушундим!

«Ия, гап тагидан гап чиқиб қолди-ку!»— Акрам Султоннинг тарам-тарам бўлиб қизарган юзига синовчан тикилди.

— Нима бўлди ўзи? Ораларингдан бир гап ўтдими?

— Гап бир нима бўлишида эмас, ҳамма гап принципда!— деди Султон.— Лекин ростини айтсам, гап ўтган жойи ҳам бўлди!— Султон икки қўли билан кўксарғиш япон пиджагининг ёқасидан ушлаб ўрнидан турди, полдаги гулдор гиламни вазмин босиб, кабинетнинг у бошидан бу бошига бориб келди.

— Гап шундаки, кенгашда танқидга учраган ўша лойиҳасини қурилиш комитетига кўтариб чиқибди. Бу ҳам етмагандай, Архитекторлар союзида ёшлар муҳокамасига қўйиб, ҳар хил гапларни гапирибди!.. — Султон, худди шилимшиқ бир нарсага кўзи тушгандай ижирганиб кетди.— Яна талант дейсан!.. Сени билмадим, лекин мен талант деганда биринчи навбатда софдилликни, покликни назарда тутаман. Бас, шундай экан, айт-чи, софдил, пок одам шу ишни қилармиди? Шунча одам, каттакон бир кенгаш, ниҳоят, ёмон бўлсам ҳам менинг юзимга оёқ қўйиб-а?

— Хўп, у яхши қилмабди,— деди Акрам.— Лекин... кечирасан, сенга битта саволим бор.

— Хўш?

— Сен унинг лойиҳасига қарши экансан, нега ўшанда, техника кенгашида ўз фикрингни аниқ айтмадинг? Бундан чиқди... Юқорига чиқмаса, индамай қўя қолар экансан-да!

— Ана холос! — Султон қўлларини кенг ёзиб хушнуд кулди.— Биринчидан, кўнгилчанман. Иккинчидан, ўзинг ўйлаб кўр, дўстим; у оддий архитектор эмас, ҳатто сенга ўхшаган устахона бошлиғи ҳам эмас, институтнинг бош архитектори бўлса!.. Биз икки раҳбар техника кенгашида ит-мушук бўлиб ўтирсак...

— Билмадим, гап принципиал масала устида...

— Мана энди принципиал туриб гаплашамиз!—деб кулди Султон.— Албатта, сен ҳақсан. Мен ўшанда кўн-

гилчанлик қилмай, фикрингни қувватлаб чиқсам бўларди. Умуман, бундоқ ўйлаб қарасам, сенинг қадрингни билмас эканман. Рост айтаман, дўстим!

— Раҳмат!..

Эшик шарақлаб очилиб, хонага бирин-кетин икки қиз кирди. Қизларнинг юзлари ҳаяжондан қизарган, улар қувончларини яширишга ҳаракат қилишар, лекин кўзлари чақнаб, лабларини йиғиб олишолмас эди.

— Кечирасиз, Султон Қосимович, биз...

Директор қўлларини столга тираб, секин ўрнидан турди, қовоғини солиб:

— Нима гап ўзи?— деди.

Баланд қилиб турмаклаган сочи қулаётган минорадай бир томонга оғиб кетган пакана қиз олдинга ўтди ва лаб-лунжини зўрға йиғиб:

— Бизнинг лойиҳамиз, тўғрироғи, Зафар Бобоевичнинг янги музей лойиҳаси конкурсда ютиб чиқди,— деди ва энтикиб нафас олди.

— Иккинчи мукофот олди,— деди дугонаси ва ийманиб ерга тикилди.

Акрам ялт этиб Султонга қаради. Султон пастки лабини тишлаб, гўё бир нимадан саросимага тушган одамдек, столдаги қоғозларни титкилар эди. Лекин бу ҳолат бир дақиқагина давом этди, иккинчи дақиқада Акрамга кўзини қисиб кулимсиради-да, столни айлашиб ўтиб, қизлар олдига келди.

— Табриклайман. Қачон келди бу хабар?..

— Бугун, ҳозир Союздан телефон қилишди,— деди баланд сочи қулаётган минорадай қийшайиб қолган қиз. — Зафар Бобоевични зўрға қидириб топдик. Энди...— қиз қизариб кулди.— Ювмоқчимиз... Зафар Бобоевичнинг кабинетларига марҳамат қилсаларингиз. Сиз ҳам, Акрам Холиқович...

Қизнинг гапи оғзида қолди, остонада, икки қўлида икки шиша вино Зафар, унинг кетидан бир қути майдачуйда кўтарган юмалоққина хомсемиз йигит кўринди.

— Мана, ҳали ҳам қадримизни билмайсанлар!— деди Зафар, виноларни столга қўяркан. — Биз ҳам институтнинг обрўсини кўтарамиз, ҳам ўзимиз зифат қиламиз!

Султон хохолаб кулди.

— Топган гапини қаранглар! Кошкийди, бу музей институт планига кирса! Ҳали ҳам институт лойиҳачиларини ишдан қолдириб, ҳар хил конкурсларга қатнашиб юрганнинг учун индамаганимизга шукур қил!

— Ҳали шунақами?— деди Зафар ва қизларга юзланди:— Очманглар шампанскоени! Кетдик. Ўзимиз ичамиз!

— Йўқ-йўқ! Ҳазил-ҳазил. Хурсандмиз-хурсандмиз! — Султон қулоч ёзиб Зафарни қучоқлади ва кулиб ўпиша кетди.

Акрамга Султоннинг хушнудлиги ясама-сунъий туюлиб, юзини четга бурди... Унга нима бўлди? Наҳот ҳасад қилса? Йўқ, нега ҳасад қиларкан? У Зафарнинг истеъдодли архитектор эканини ҳеч қачон инкор этган эмас. Агар уни танқид қилган бўлса... қишлоқ лойиҳалари учун, қишлоқ ҳаётини яхши билмаслиги учун танқид қилган, холос!

У Зафарнинг қўлини маҳкам сиқди.

— Табриклайман, дўстим.

Зафар кулиб қучоқлаша кетди.

— Сен қучоқлашнинг келмаса, мен қучоқлай... Мен сени яхши кўраман. Принципиаллигинг учун яхши кўраман, дўстим!..

Акрамга унинг: «Принципиаллигинг учун» дегани «аҳмоқлигинг учун» дегандай эшитилди-ю, бир юлқиниб қучоғидан чиқди.

Шампанскоенинг тиқини пақиллаб отилди. Қий-чув, кулги кўтарилди.

Акрам биринчи қадаҳдан кейин ҳеч кимга билдирмай секин чиқиб кетди.

* * *

Кун болган, бутун шаҳар, кўп қаватли уйларнинг дераза ва балконлари, кўча юзидаги чинорлар, акас ва оқ тераклар гўё нафис қизғиш шуълага чулгангану ажиб бир латофат касб этган... Акрам уйга боргиси келмай, кўчани тўлдирган одамлар оқимига қўшилди. Бу оқим ҳам илиқ ёз оқшоми кайфиятига берилган. Енгил кийинган йигитларнинг сабабсиз кулғисиди бўлакча бир шўхлик бор, кофталарини ечиб, қўлларига илиб олган қизлар аллақандай очилиб кетган, уларнинг тиниқ чеҳралари, шўх қилиқлари, майин кулгилари дилларни қитқилайди. Ҳавода ёшлик ва муҳаббат туйғуси кезади.

Бу туйғуга беихтиёр бўйсунган Акрам шаҳар марказидаги паркка етгач, ёшлар кафеси томон йўл олди. Атрофи ток ва чирмовиқ билан ўралган ойнаванд кафе одамнинг кўплигидан тилла балиқчалар сузиб юрган улкан аквариумни эслатарди. Акрам кафега киргиси келмай, очиқ ҳаводаги столлар қўйилган жойга бурилди

ва ишкомнинг тагидан ўтаётиб беихтиёр тўхтади. Сўрининг юқори томонида, ток шохларининг панасида, ёруғ кафега телбалардай тикилиб Акрамнинг ҳамқишлоғи, колхоз раиси Туробжон Икромовнинг укаси Муроджон деган студент йигит турарди.

— Муроджонмисан? Нима қилиб турибсан бу ерда?

— Ўзим... шундай...— Муроджон тузоққа тушган ҳушдай типирчилаб қолди, узун, ингичка бўйини бир томонга қийшайтириб, Акрамнинг ёнидан ўтиб кетмоқчи бўлди.

— Тўхта, ука. Нима гап ўзи?

— Нима ишингиз бор? Ўзим юрибман. Шу!— Муроджон худди йиғлаётгандай ҳиқиллаб гапирди-да, Акрамнинг ёнидан ўтиб, ўзини хиёбонга урди.

Акрам ялт этиб у тикилиб турган томонга қаради, қаради-ю, ҳамма нарсага тушунди. Кафе ичида эшикка яқин жойда бояги мунозарадаги «компания» «қўр ташлаган», столнинг тўр томонида эса Убай билан Шоҳиста ўтиришарди. Акрамнинг эсига Туробжоннинг гапи тушди: «Бизнинг уканинг ишқи Ҳамидахоннинг синглисига тушибди. Буям сенга ўхшаган лапашангроқ. Опаси сени доғда қолдириб кетгандай, синглисиам бу лапашангни бошлаб кетмасин-да, ишқилиб!..»

Акрам энди сўри тагидан чиқаман деганда бояги соқолли режиссёр ўрнидан туриб, Сайёранинг олдига ўтди ва ҳазиломуз таъзим қилиб, уни танцага таклиф қилди. Сайёра ҳам кулиб унга эргашди ва қоматини ғалати қилпилатиб, твистга тушиб кетди.

Акрам кетишини ҳам, тураверишини ҳам билолмай жойида қотиб қолди, кейин гўё уларни кузатиб тургандай бўлаётганини сезиб, ташқарига чиқди. У жўрттага олисроқ столни танлади, лекин ўтириб овқат чақиргани улгурмаган ҳам эдики, эгилиб-букилиб танца қилаётган Сайёра тўсатдан Акрам ўтирган томонга тикилиб қаради, кейин Шавкатжонга бир нима деб кулди-да, ташқарига қараб юрди.

«Оббо! Ҳали пойлаб юрибсиз демаса эди!» — Акрам келганига пушаймон бўлиб ўрнидан турди. Сайёра зинадан чопқиллаб тушиб унинг олдига келди: юзи ловиллаб, кўзлари қувончдан чақнаб турарди.

— Келишга келиб, қаёққа қочяпсиз, хўжайин? — у кулиб Акрамни қўлтиқлаб олди ва ичкарига бошлади.

Даврадагилар эр-хотинни ўринларидан туриб кутиб олишди, кинорежиссёр эса, гўё эски қадрдондай аския қилди:

— Ҳозирги замон зиёлиси деб мана Акрам акамларни айтса бўлади. Шундай гўзал рафиқалари ярим кечада кафе-ресторанларда юрадилару рашк қилмайдилар...

Акрам ҳали гап топмаган ҳам эдики, Сайёра кулиб жавоб берди:

— Чунки гўзал рафиқалари шундай... одобли, шундай вафодорки, рашк қилишларига ҳеч бир асос йўқ!

Сайёра кулганича Акрамни ўз ёнига ўтқазди, унинг кулгиси, умуман, қилиқлари шундай самимий эдики, Акрамнинг кўнгли ёришиб кетди.

«Мен ҳам баъзан жуда ошириб юбораман-да!— деди у хаёлида.— Ҳозирги ёшлар ўзи шунақа: очиқ-ёриқ, ўзларини сал эркин тутишади...»

Шавкатжон билан Нилуфар Сайёранинг гапига қаҳқаҳ отиб кулишди. Убай эса юзини тўсиб турган кўкин тутунни пуфлаб илжайди, ёлғиз Шоҳиста уялиб ерга қаради. У, гарчанд сочинини қирқтириб, жуда очилиб кетган, ўзбек қизидан кўра киноларда учрайдиган француз гўзалларига ўхшаб кетса ҳам, узунчоқ юзи ловиллаб, серкиприк шаҳло кўзларида уятчан табассум жилва қиларди... Ҳамида ҳам шундай эди... Йўқ, бунчалик... чиройли эмас эди! Лекин... Бу шоир йиғитнинг мақсади нима? Киноактриса қилмоқчимиз уни? Наҳот рашки келмаса?

«Соқол», гўё Акрамнинг ўйларини тасдиқлагандай, ҳадеб Шоҳистага тегишар, боя мунозарада сўзга чиққан домлага тақлид қилиб «ўзбек қизларининг қирқкокиллари ва уятчан табассумларини» мақтар, ифбатли қизларнинг юриш-туришлари, салом-аликлари қанақа бўлишини имо-ишораларда кўрсатар, Шоҳиста бунга бир жилмайиб қўйса, Сайёра билан Нилуфар стулларида ағанаб тушгудек бўлиб, қотиб-қотиб кулишарди. Бу сафар Акрамга Сайёрадан ҳам Нилуфарнинг кулгиси оғир ботди. Ахир... нима бўлганда ҳам домла унинг дадаси-ку? Наҳот қиз бола ўз отасини шунчалик менсимаса? Лекин... домлага ҳам қойил. Бошқаларга ифбат тўғрисида ваъз ўқийди-ю, ўз қизининг юриш-туриши бу...

Ниҳоят, Убай кулиб:

— Домла-ку, кекса одам, эски зиёли,— деди.— Ёш зиёли қандай қараркинлар бу масалаларга?

Акрам елкасини қисди:

— Мен бу масалаларда... чегарадан чиқмаслик керак, деб ўйлайман.

— Ҳар ҳолда баъзи пенсионерларнинг гапидан дуруст,— деди Шавкатжон ва ҳамма баравар кулиб юборди.

Акрам тиззасида Сайёранинг қўлини сезиб, гижинди. Сайёранинг бу ҳаракати: «Қўйинг, индаманг, кулги бўласиз», деган маънони билдирарди.

«Нега энди мен шу олифтага қолоқ кўринишдан кўрқиб кўнглимдагини айтмас эканман?» деди Акрам нчида.

— Йўқ, қанча гапирманг, биз эски урф-одатларимизга, жа... ёпишиб қолганмиз,— деди Иллуфар.— Ҳар куни эрталаб трамвай, троллейбусга чиқинг: қоп-қопчиқ, халта-хуржун, тоғора-баркаш кўтариб олган одамларга кўзингиз тушади!.. Уруш-жанжал... Айниқса, қишлоқдан келганлар уялтиради кишини!.. Замон талабига ҳам қараш керакми ахир?..

«Қошки сен қишлоқ аҳлининг дардини тушунсанг!»— Акрам тиззасида яна Сайёранинг қўлини сезиб, силтаб ташлади. Ҳаяжондан қилт этиб ютинди.

— Ҳамма айбни эскиликка тўнкашдан осони йўқ. Лекин нега шу маҳалгача бу одамлар эскилик чангалдан қутулолмайди? Сиз буни бир ўйлаб кўрдингизми? Биз буни ўйлаш, бу чигал масалаларни ҳал қилишга ёрдам бериш ўрнига ўзимизни четга олиб қочамизу, кейин номус қилиб юрамиз!

Шавкатжон қўлини силтади:

— Оламнинг ташвиши бизга тушиб қолдим, келинлар, қўяйлик шу гапларни. Ҳозир мен битта латифа айтиб бераман...

Лекин Иллуфар унинг гапига қулоқ солмай, яна Акрамга юзланди, баланд қилиб турмакланган ва ўзига ярашиб тушган сочини тўғриларкан:

— Йўқ, мен бу гапингизга унча қўшилмайман,— деди:— Бултур ёзда биз Зафар акамлар билан Гуржистонга бордик. Тбилисида юрдик, лекин бирор марта ҳам ҳалигидақа нарсаларни учратмадик. Сиз гуржи қишлоқларида ҳамма масала ҳал бўлган деб ўйлайсизми? Йўқ, ҳамма гап маданиятда, ўша сиз айтган анъаналарнинг илғорлигида.

— Бизнинг маданиятимиз бошқа ҳеч бир маданиятдан кам эмас!— Акрам жуда кескин гапирганини, шунинг учун ҳам гапи аллақандай ясама чиққанини сезиб, қизариб кетди.

Шавкатжон кулгига олиб:

— Гапингиз тўғри. Абу Али ибн Сино, Беруний,

Улуғбек, Алишер Павоний!— деб хитоб қилди-ю, кейин тўсатдан пешанасини тириштириб, жиддий деди:— Лекин... Масалан, ҳозирги санъатимизни олайлик. Бизнинг кинофильмлар билан бадий асарларни грузин санъати ёки масалан, бугунги қирғиз адабиёти билан солиштириб бўладими?

— Кечирасиз, мен бу соҳаларда ҳукм юритолмайман!— деди Акрам.

— Мана, Убайжон айтсин...

Убай пешанасини ишқаб:

— Қийин масала...— деб кулди.

Шавкат елкасини учуриб:

— Мана шунақамиз биз, тан бермаймиз!— деб гап бошлаган эди, Сайёра ҳазилга бурди:

— Мана энди сиз яратасиз буюк асарларни!

— Агар бош ролни сиз ижро этсангиз!— деди Шавкатжон ҳам кулиб.— Йўқ, рост айтаман,— деб қўшимча қилди у.

Сайёра негадир қизариб:

— Артистка бўлишга йўл бўлсин менга!— деди.— Қариб қолганман. Мана, Нилуфархон билан Шоҳистани чақиринг студиянгизга.

— Нилуфархон албатта қатнашади. Шоҳиста жонжон деб қатнашарди-ю, Убайдан қўрқаяпти.

— Сценарий автори рашк қилса... Ҳалиям ўзимнинг хўжайиним тузук экан!

Тўсатдан бутун кафени чинқирган, чийиллаган овозларга тўлдириб жаз янгради. Қўшни столда ўтирган кичкинагина тепакал бир одам йўрғалиб келиб, Нилуфарга таъзим қилди. Нилуфар, гўё шуни кутиб тургандай дарҳол ўрнидан туриб, танцага тушиб кетди. Шавкатжон ҳам кулиб Шоҳистани таклиф қилди. Шоҳиста худди қишлоқ қизларидай қўрқиб Убайга қаради, Убай унинг елкасидан қучиб ўзига тортди, ярим ҳазил, ярим чин қилиб:

— Мен кинорежиссёрларга ишонмайман!— деди.

Шавкатжон қўлини бир силтаб, Сайёрага таъзим қилди. Сайёра кулди:

— Билмадим, хўжайин рухсат берармиканлар?

Акрам Сайёрага қаради, у: «Қачондан бери мендан рухсат сўрайдиган бўлиб қолдингиз?» демоқчи эди, лекин хотини чиндан ҳам мулойим термилиб турганини кўриб:

— Марҳамат,— деди.— Мен қачон сизга танца тушишни ман қилган эдим?

Акрам бу гапни айтишга айтди-ю, бироқ Сайёра Шавкатнинг қаршисида кўзлари чақнаб, тор кўйлагининг ичида кўкраклари диркиллаб, сал тўлиша бошлаган хушбичим қомати силкиниб, ўйнай башлаганида, юрагига бир нарса қадалгандай бўлди. Акрам, рашк қилишга асос йўқлигига, умуман, бунинг ҳаммаси шунчаки бир ҳазил эканига ақли етиб турса-да, минг қилса ҳам қишлоқдан чиққан одам эмасми, унга бу чинқироқ музыка, бу танца, айниқса, хотини билан Шавкатжоннинг бир-бирига муқом қилиб қийшанглашлари шунчалик хунук ва бачкана туюлдики, столни бир тепиб туриб кетгиси келди... Тўсатдан у ўзини бу катта, чароғон базм хонада, бу сершовқин, ширакайф ва хушнуд ёшлар орасида жуда ёлғиз сизди, шундай ёлғиз сиздики, кафенингина эмас, шаҳарни, яшаб турган уйи, ишлаб турган институти — ҳаммасини ташлаб қишлоққа, ўша болалик йиллари ўтган сўлим сойликка, булоқ бўйларига жўнаб қолгиси келди...

Унинг хаёлини Зафарнинг: «Ия жамоат жам-ку! Столни суринг, бирга ўтира қолайлик!» деган хитоби бўлиб юборди.

Эшикдан кирган жойда... Зафар бошлиқ боя Султоннинг олдида шампанское кўтариб кирган қиз-йигитлар турар, ораларида фақат директор йўқ эди. Улар шовқинсуроқ билан битта столни кўтариб келишди. Юмалоқ йигит официанткани кутишга сабри чидамай, ошханага қараб чоғди, турмакланган сочи бир томонга қийшайиб қолган қиз Нилуфарнинг қулоғига алланималар деб шивирлади. Нилуфар олдин: «Вой, шунча янгиликлар бор экану мендан яширибсиз?» деб Зафарга гинахонлик қилди, кейин ноз билан лабини чўзди:

— Табриклайман, Зафар ака!

Зафар кулиб, ҳаммининг кўзи олдида уни маҳкам қучоқлаб, ўпди.

— Мукофотга никоҳ тўйи қўшилди!— деб қичқирди бақалоқ йигит ва қўлидаги шишаларни столга дўқиллатиб қўйди.— Очилсин шишалар!

Яна ғала-ғовур, кулги кўтарилди, фақат ёшликдагина бўладиган беташвиш, беқайғу бир хушнудлик бошланди. Ёлғиз Акрам, худди ёт одамлар орасига тушиб қолган етим боладай хомуш ўтирар, бундан ўзи ҳам ўнғайсизланар, ҳатто Сайёра ҳам ўнғайсизланаётганини сезар, лекин унинг продасидан устун бир куч ўртада ғов бўлиб турарди! Ниҳоят, буни Зафар ҳам пайқаб қолди шеккилли, қўлини унинг тиззасига қўйди:

— Сенга нима бўлди, жуда хомуш кўринасан? Ке, қўй, шу одатингни! Биласан-ку, мен сени жуда ҳурмат қиламан, дўстим! Уйламагинки, баъзи лойиҳаларини танқид қилганим учун ёмон кўради, деб. Биз баҳслаш-сак принципиал масалалар устида баҳслашамиз. Султонга ўхшаб... Ке, майли, битта олайлик.— Зафар Акрамни қучоқлаб, рюмкасини уриштирди.— Сеннинг муваффақи-ятларинг учун!

Акрам шу топда Зафарнинг дили фақат катта муваффақият инъом этадиган бўлакча бир меҳрга тўла эканини кўриб, кўнгли хил ёришгандек бўлди, қадаҳдаги вишонни битта кўтарди. У Зафарга бир-икки оғиз илиқ сўз айтмоқчи эди, лекин Зафар ўрнидан туриб, Сайёрага юзланди:

— Қани, битта танца тушайлик, Сайёрахон! Рухсат берасанми оғайни ё рашк қиласанми?

— Нилуфархон турибди-ку!

Акрам бу гапни айтишга айтди-ю, ўзидан ёжинди! «Қишлоқи!»

Зафар унинг гапини эшитмаганга олиб, Сайёранинг белидан қучди. Сайёра яна боягидай кўзлари чақнаб, даврага тушиб кетди.

«Менга нима бўляпти ўзи? Илғор знели! Архитектор»,— деди Акрам, лекин ўзидан кулишга қанча уринмасин, дилида уйғонган ва тобора ўсиб бораётган исёнкор туйғуни боса олмас эди.

Нилуфарни Шавкатжон илиб кетди. Бақалоқ йиғит Шоҳистани ҳам қўярда-қўймай ўрнидан турғизди. Убай Акрамга яқинроқ сурлиб ўтирди.

— Кайфингиз йўқроқми, домла?

— Ҳа, шу... асаблар,— деди Акрам бошқа гап тополмай.

Убай сигарета чекаркан, секин шеър ўқиди:

«Асаблар, асаблар, асаблар,
Сабабсиз сочилган газаблар...»

Убай юзини тўсган паға-паға тутунни қўли билан ҳайдаб кулди:

— Парво қилманг, ака, замонанинг зайли бу...

— Замонанинг зайлими ё... турмушнинг аччиқ-чучукларини билмаган тантиқларнинг олифтагарчили-гимми?

— Қўйинг, сал кулиб қарайлик бу ишларга,— деди Убай ёқимли жилмайиб.

Акрам индамади. У кўнглининг бир четида бу босиқ, ўйчан йигит ҳақ эканини сезиб турар, лекин юрагида жўш ураётган тугённи босолмас эди.

— Кетиш керак!— деди у ўзича ва Зафар билан Сайёра қўлтиқлашиб столга яқинлашаётганини кўриб, ўрнидан турди:

— Кетамизми, хоним?

— Бирпас ўтирайлик,— деди Сайёра қошларини чи-мириб.

— Ия, ўтириш энди бошланди-ку? Ё хотинингни қиз-ғаняпсанми?— Зафар қаҳ-қаҳ отиб кулди ва Сайёранинг қўлидан тортиб, жойига ўтқазди.— Қўрқманг, Сайёра-хон. Агар Акрам, кеч қолдинг, деб сўкадиган бўлса, парткомга ариза берасиз!..

Сайёра ўзига ярашиб тушган тилла тишини кўрса-тиб жилмайди-да, эрига қаради. Унинг бу қарашида ҳам илтимос, ҳам таҳдидга ўхшаш аллақандай совуқ бир нфода бор эди.

— Хўп, бўлмаса, сиз қолинг, мен кетдим,— Акрам шахт билан ўрнидан туриб, эшикка томон йўналди.

* * *

«Нега шундай қилдим? Аразлаган ёш боладан баттар бўлдим-ку?»— деди Акрам, лекин бир қарорга кел-гунча оёқлари уни ташқарига олиб чиқиб қўйди.

Паркда одам сийраклашган, лекин у ер-бу ерда қўл-тиқлашиб, кулишиб юрган ёшлар учрар, хиёбондаги скамейкаларда бир-бирининг пинжига кириб ўтирган қиз-йигитлар беихтиёр эътиборни тортар эди.

Акрам кечанинг илиқ ҳавосидан — бу ҳаво унга нега-дир олис қишлоғини, тоғ этагидаги қийғос гуллаган бо-домзорларни эслатди — кўкрагини тўлдириб нафас олди-да, хиёбон бўйлаб бир-бир босиб кетди.

У, гарчанд кафедан Сайёрага жаҳл қилиб чиқиб кет-ган бўлса-да, ҳозир уйга Сайёрасиз қайтгиси келмасди. Ёш болаларда бўладиган бемаъни бир одат: аввалига уришиб қолади-ю, кейин «ярашолмай» эзилиб юради. Унинг бу қишлоқи дағаллиги, аразчилиги қачон қолар экан? Ахир, боя Убай айтгандай, ҳозирги ёшлар учун бунинг ҳаммаси табиий бир нарса-ку? Сенга бу хулқ-атвор ёқмас экан, бошида онанг топган қишлоқ қизига уйланиб қўя қолсанг бўлмасмиди? У уйингда овқатинг-ни пишириб, болаинг боқиб, тинчгина ўтирмасмиди, сен ишингни қилиб тинчгина юрмасмидинг?

Акрам хиёбоннинг охиридаги чинорга етганда, хаёлга чўмиб бир оз турди.

У Сайёра билан илк бор шу чинор тагида учрашган эди. Ушанда ҳам мана шундай ёз пайти, йўқ, бундан сал олдин, ўрик гуллаган пайтлар эди. Ҳали-ҳали эсида: Сайёра, эғнида оқ кўйлак ва нафис пуштиранг жемпер, чаккасида миттигина ўрик гули, пошнаси баланд туфлиси билан асфальт йўлдан тўқ-тўқ юриб келган, чинор тагида турган Акрамни кўрганда эса чеҳраси чаккасидаги ўрик гулидай яшнаб кетган ва қўлларида ўйнаб келаётган бир ўрим майинн сочини орқасига ташлаганича чопқиллаган эди олдига.

Акрам ўшанда юраги гурс-гурс уриб, қизга пешвоз юраркан, бутун олам, паркдаги ҳар бир дарахт, ҳатто мана шу кекса чинор ҳам нафис ўрик гулига буркангандай туюлган эди унга.

Акрам Сайёра билан ўшандан сал олдин унинг дадаси, профессор Обид Юнусовичнинг эллик йиллик тўйида танишган эди. Профессор Обид Юнусович, эғнида қора костюм, шаънига кўтарилган қадаҳлардан мамнун, дугоналари орасида юлдуздай чақнаб ўтирган қизининг олдига Акрамни ўзи бошлаб борган ва хазиломуз гапириб: «Ўртоқ ёшлар, бу хушсурат йигитни каминанинг энг яхши шогирди — бўлажак катта санъаткор, архитектура профессори Акрамжон Холиқов, деб билгайсизлар!» — деб таништириб қўйган эди.

Шундан кейин Сайёра уни танцага таклиф қилган, одатда қизлардан тортиниб юрадиган Акрам эса ичилган винонинг таъсирида туппа-тузук сайраб, қизни роса кулдирган эди. Сайёра ҳам ўша кеча унинг ёнидан кетмаган, ҳатто дугоналари: «Уни қара, ҳалитдан бўлажак профессорни танлади», деб кулишганда ҳам, эътибор қилмаган эди...

Ўша кеча Акрам қизининг нозиқ белидан қучиб, унинг кулиб турган мулойим чеҳрасига тикилиб тапша тушаркан, гўё ўспиринлик чоғида Ҳамидани севмагандай, гўё илк севгининг оловли тафтини биринчи марта бошдан кечиргандай бўлган, кейин бир ҳафта, то шу хиёбонда учрашгунларигача кечалари ором билмай шаҳар кўчаларини кезгани-кезган эди...

Акрам Обид Юнусовични ўйлашни билан кўнглидаги муз сал эригандай бўлиб, унинг олдига борнишга аҳд қилди, лекин трамвайга чиққиси келмай, ҳамон ўй ўйлаганча пиёда кетди.

...Кўча эшикни қайнанаси Мавжуда хола очди. Ак-

рамнинг саломига эшитилар-эшитилмас: «Келинг», деди-да, индамай уйга кириб кетди.

«Бу кишига тағин нима бўлди?»

Мавжуда хола, бошда Акрамни қизига муносиб кўрмаган бўлса ҳам, сўнгги пайтларда муомаласи анча ўзгарган, ўз таъбири билан айтганда, «кўнгли илиган» эди.

Акрам тор йўлакдан ўтаётиб, ичкарида ёруғ меҳмонхонанинг тўрида ўтирган семиз одамга кўзи тушди. Бу ўша, боя мунозарада нутқ сўзлаган домла эди. У рўпарасида ўтирган Обид Юнусовичга қараб, қўл силкитиб гапирмоқда эди. Акрамнинг қулоғига унинг: «Йўқ, йўқ, Обид Юнусович, мен бу фикрингизга қўшилмайман», деган гаплари чалинди.

— Бу гапни мана бу ёшлардан эшитсам ажабланмас эдим,— деди домла, эшикдан кирган Акрамга юзланиб.— Лекин сиз...

— Аксинча, бу киши эҳтимол сизнинг фикрингизга қўшилсалар керак,— деди Обид Юнусович ва мийиғида кулимсираб уйдан чиқди. Акрам қайнатасининг пичингини биринчи бор эшитиши эди, у ҳайрон бўлиб унинг орқасидан қараб қолди.

Домла қўлларини шимининг киссаларига тикиб ва юмалоқ қоринини ғалати тебратиб уйни бир айланиб чиқди.

— Гап бугун институтда бўлган мунозара устида кетяпти,— деди у ўртада тўхтаб.— Сиз ҳам борувдингиз шекилли? Мана, сиз ёшсиз. Яхши зиёли йигитсиз. Қани, айтинг-чи, ука, ёшларимизнинг бу хулқ-атвори, бу қилиқларига сиз қандай қарайсиз?

Акрам елкасини қисди. Қизиқ, гарчи у домланинг ғазабига тушунса ҳам, унинг гаплари негадир гашини келтирди.

— Шу институтда йигирма йил ишлаган кекса домладан кулиш! Уни шу қадар беҳурмат қилиш... Йўқ, сиз ўйламангки, ёшлар иззат-нафсига теккани учун шундай даргазаб бўляпти, деб! Йўқ, гап менинг устимда эмас, ука... Гап умуман, одоб-ахлоқнинг бузилиб кетаётгани, агар истасангиз, ёшларимизга таъсир кўрсатаётган нотўғри қарашлар устида боряпти!— Домла тўладан келган юмалоқ юзи ловиллаб, кўзлари чақнаб, хонани яна бир айланиб чиқди ва қўлларини орқасига қилиб, Акрамнинг рўпарасида тўхтади.

— Мен ҳайронман, ука, бизнинг давримизда комсомол бунақа ҳодисаларга бўлакча баҳо берарди. Ҳо-

зир... билмадим, иш шу зайлда кетаверса, ёшларимиз нима бўлади?

Акрам бенхтиёр кулимсиради.

— Кечирасиз, домла. Бу ёшлар орасида ўз қизнигиз ҳам бор эди шекилли.

Домла оппоқ бошини сал эгиб, Акрамга жиддий тикилди:

— Наҳотки сиз мени, бошқаларни қоралаб, ўз қизини оқлайди, деб ўйласангиз, ука?— деди у маънос бош чайқаб.— Агар истасангиз мен ҳаммадан бурун ўз қизим ва куёвим, тўғрироғи, бўлажак куёвимни қоралайман. Мен ҳаммадан бурун ўз фарзандларимнинг хулқатворидан изтироб чекаман, ҳа.

Акрам кўзини унинг кўзидан олиб қочди. Ҳозиргина кафедра кўп нарсадан ранжиган одам, у энди домланинг газабга тўла гапларини эшитаркан, худди кўзгуда ўз аксини кўргандек, ижирғанди. Хайрият, шу пайт Обид Юнусович қайтиб кирди-ю, домла Акрамнинг жавобини кутмасдан, шляпасини қўлига олди.

— Йўқ, бу оилада менинг маслакдошим йўқ экан,— деди у ҳазиломуз.— Иним ҳам сизнинг тарафингизни олди, энди чекинмасдан иложим йўқ.

— Демак, ноҳақлигингизга иқроор бўлибсиз,— деб кулди Обид Юнусович.— Чунки ҳақ одам чекинмайди. Принципиал...

— Йўқ, йўқ! Принципиал одам ҳам вазиятни ҳисобга олиб вақтинча чекинishi мумкин. Тактика, дейдилар бунинг номини!— Домла кулимсираб Акрам билан хайрлашди.

Уни кузатиб чиққан Обид Юнусович қайтиб кириб очиқ деразанинг олдига ўтди ва қоронғиликка тикилиб, ўйланиб қолди.

Ғалати одамлармиз-да,— деди у хиёл сукут сақлагач.— Шунча воқеаларни бошдан кечириб, ҳануз ҳаётга фалсафий қарашни ўрганолмаймиз. Ахир турмуш — кўлмак сув эмас, оқиб турган бир дарё-ку!.. Шуни эсдан чиқариб қўямиз-да, ҳар бир янгиликдан сочимиз тикка бўлаверади.— Обид Юнусович кескин ўгирилди, қўллари кўксидан қовуштириб ва ялтироқ катта бошини бир томонга сал эгиб, Акрамга тикилди:— Яна ўша жонга теккан гап. Ёшларимиз ундоқ, ахлоқи бундоқ деб додлаб келибди. Унинг гапига қулоқ солсанг, осмон ағдарилиб ерга тушаётгандай. Мен ҳеч тушунолмайман— нега энди ёшларимиз шу одамга ўхшашлари керак экан? Нега энди улар шу одамнинг гапини гапирши-

лари керак экан?.. Бугун институтда бир мунозара бўлганмиш...

— Мен ҳам борувдим,— деди Акрам.

— Нима бўлди ўзи бу одам шунча ваҳима кўтарадиган? Унга қолса, студентларнинг ярмини институтдан ҳайдашдан ҳам тоймайдиган.

Акрам яна бояги ўйлари ёдига тушиб, қизариб кетди.

— Билмадим энди. Жуда ҳам унақа ваҳима қиладиган гап бўлмади шекилли. Лекин... ёшлар ҳам, ўзингиз биласиз, баъзан жуда ошириб юборишади.

— Биладан,— деди Обид Юнусович кескин,— лекин бу ёшликка хос табиий бир хислат, ахир. Мен ана шу хислатлари учун ҳам севаман уларни. Менга уларнинг самимийлиги, фидойилиги, ҳар қандай адолатсизликка, расмиятчиликка, мансабпарастликка қарши курашга тайёр эканликлари ёқади. Бу ажойиб хислат-ку, ахир?

Обид Юнусович тўхтаб Акрамга қаради, унинг юпқа лабида билинар-билинмас бир табассум ўйнади.

— Ё сиз ҳам домланинг фикрига қўшиласизми?

— Йўқ, унчалик эмас...

— Менга қаранг, ўғлим,— деди Обид Юнусович.— Мен сизнинг оила ишларингизга аралашмоқчи эмасман. Лекин... Сайёра эшикдан йиғлаб кирди. Гап сўрасам, айтмади. Нима бўлди тағин?

Акрам ерга қаради...

Нима дейди қайнатасига? Сайёра кафедра ўзини ёмон тутди, ёшлар билан чақчақлашиб ўтирди, танца тушди дейдимми?

— Билмадим энди,— деди Акрам.— Мен сал асабийлашдим шекилли...

Обид Юнусович бошини чайқаб кулимсиради.

— Мен ҳам сиздай қишлоқдан чиққан одамман. Ёшларнинг тарафини олсам ҳам, уларнинг баъзи қишлоқлари менга ҳам ёқмайди. Лекин ҳаёт билан ҳисоблашиш керак, ўғлим. Ҳар ҳолда... Майда-чуйда нарсалар баҳона бўлиб, турмушларнинг бузилиб кетмасин. Ўзингиз ётгани билан бир гаплашинг.

* * *

Сайёра дадасининг иш хонасида, диванда деворга қараб ётар, Мавжуда хола олиб кирган чой столда аллақачон совиб қолган эди.

Иўқ, Сайёрага Акрамнинг уни кафега ташлаб кетгани эмас, ҳаммадан кўра Зафарнинг гаплари алам қилди.

Акрамнинг қилиғидан ер ёрилмадики, Сайёра ерга кирса!.. Ҳамма унга ачиниб қараётганини сезиб, Сайёра кўзига ёш олди, кейин хўнграб йиғлаб юборишидан қўрқиб ўрнидан турди. Буни кўриб бошқалар ҳам қўзғала бошлаган эди, Зафар эътироз билдирди.

— Иўқ, йўқ, зиёфат энди бошланди, бемалол ўтира-веринглар. Сайёраҳонни ўзим машинада олиб бориб қўйиб келаман.

Улар Шавкатжоннинг сал дағалроқ ҳазили ва Нилуфарнинг асабий кулгиси остида кафедна чиқибди. Зафарнинг янги ҳаворанг «Волга»си паркдан чиқаверишда, дарвозанинг ёнида турарди. Зафар машинанинг эшигини очаркан:

— Уйга Акрамдан олдин етиб олинг, кириб борганда гап билан узиб-узиб оласиз,— деб кулди.

— Иўқ, йўқ, мен уйга бормайман,— деди Сайёра.— Мумкин бўлса... дадамларникига элтиб қўйинг. Биласизку ишчилар шаҳарчасида турадилар...

Зафар машиналар у ёқдан-бу ёққа фириллаб ўтаётган катта кўчада «Волга»ни худди сувдаги балиқдай енгил учуриб бораркан:

— Сиз хафа бўлманг, Сайёраҳон,— деди, қандайдир жуда самимий товушда.— Баъзан шунақа бўлади. Аслида... ёмон йигит эмас, Акрам.

— Раҳмат,— деди Сайёра совуққина. «Яхши бўлса шундай қилармиди? Менинг қадримни билмаса майли, билмай қўя қолсин, ақалли ўз қадрини билса бўлмасмиди?.. Ўз қадрини билган қайси йигит бошқалар олдида ўз хотинини шунчалик ерга уради?» Сайёра пастки лабини тишлаб жим қолди.

— Лекин...— Зафар жилмайди.— Баъзан мен ҳам унга ҳайрон бўламан. Шундай... яхши, оққўнғил, ақлли одам янгиликларни унча хушламайди. Ўзингиз биласиз, айниқса бизнинг соҳамизда, архитектура соҳасида янгилик кўп. Бу жуда табиий бир нарса, чунки архитектура— одамнинг диди, завқи, маданиятига боғлиқ бир санъат. Бунинг устига, ўзингиз кўриб турибсиз, кун сайин одамларнинг маданияти, гўзалликка интилиши ортиб борапти. Ҳайронман, наҳот Акрам буни тушунмаса...

— Буни тушуниш учун талант керак кишига!— Сайёра бу гап оғзидан қандай чиқиб кетганини ўзиням

сезмай қолди ва чўчиб Зафарга қаради. Зафар унинг овозидаги аччиқ кинояни пайқамадими ё биллиб билмасликка олдини, ишқилиб:

— Акрам институтда ўқиб юрган пайтларимизда қобилиятли студентлардан эди,— деди.— Кейин... ҳар ҳолда ўшанда Ленинградга юборамиз, деганларида кетаверса бўларкан! Мен ҳам ўшанда бормаганимда, билмадим ҳозир нима бўлардим?

Сайёра совуққина кулди.

— У бечора қандай борсин, алвастидай бўлиб бўйнига осилиб олган бўлсам!

— Сиз унинг бўйнига осилиб олганмидингиз ё у сизнинг этагингизга ёпишиб олганмиди?— кулди Зафар ва Сайёрага бир қараб қўйди.— Бир гап айтсам хафа бўлмайсизми?

Сайёра унинг нима дейишини олдиндан сезиб, юраги ўйнаб кетди.

— Қанақа гап экан?— деди у ва ҳаяжонини яшириш учун кулди.

— Ўшанда мен... ёлғиз мен эмас, ҳамма ёш аспирантлар ошиқ эдик сизга!..

— Бўлмаган гап!— деди Сайёра, ўзи бўлса Зафар бу сўзни қайта айтишини дил-дилидан истар эди.

Зафар кулди.

— Ҳозир ҳаммасини айтиб берардим у аттанг, мана, уйлариңгизга келдик...

— Раҳмат,— Сайёра ўзини босиб олиб машинадан тушди, Зафар билан қўл бериб хайрлашаркан, ҳазиллашди.— Бу гаплариңгизни Нилуфархон эшитса, билмадим, ҳозир сизга нима дерди!

— Нилуфархоннинг рашк қилишга асоси йўқ. Ёшлиқда бўлган гап-да!

Сайёра дарвозага суянганича узоқлашаётган машинанинг чўғдай чироқлари қоронғиликка сингиб кетганича кутиб турди, сўнг, қулт ютиниб, ҳовлига кирди. Зафарнинг охириги сўзи уни негадир шундай ўкситдики, уйдан чопқиллаб чиққан қизчасига ҳам қарамай дадасини иш хонасига кирди-да, ўзини диванга отиб хўнграб йиғлаб юборди.

Йўқ, бу ўкинч ёшлари эмас. Сайёра институтга кирган йили Зафар, гарчи аспирант бўлса ҳам, худди мактабни кечагина битирган ўқувчи болага ўхшарди. Акрам эса, эҳтимол армия хизматини бажариб, «пишиб» қайтгани учундир, билагини кучга тўлган, хушқомат, тап тортмас йигит эди. Рост, Сайёранинг дугоналари сиртидан

сал дағал кўринган Акрамни «қишлоқи» деб мазах қилшар, Сайёрага эса унинг мана шу соддалиги хуш ёқар, хаёлида уни Мажнунга ўхшатар ва бу мажнунтабнат йиғитнинг Лайлоси бўлишни орзу қиларди...

Ҳа, Сайёра илк севгисидан пушаймон қилмайди, шунчаки ўшанда ёшлик қилганидан, бир-икки йил ўйнаб қолиш ўрнига, биринчи курсни битирар-битирмасдан турмушга чиққанига ўқинади, холос... Бу хато унинг бошига кўп савдолар солди. Иккинчи курсни битирмасданок ҳомиладор бўлиб, политехника институтни ташлашга мажбур бўлди... Рост, кейин медицина институтига кирди. Раъйн бўлмаса ҳам, осонроқ бўлармикан, деб кирди... Лекин шундан кейин бошига ҳам эрининг ташвиши тушди, ҳам бола, ҳам институт ташвиши. Девонафёъл эр бўлса — девоналигини қилди. Зафарга ўхшаганлар уч йилда ўйнаб-кулиб ёқлаган диссертацияни беш йил деганда аранг ёқлади, ўшанда ҳам кафедрадагилар билан ишлашолмай, лойиҳа институтига ўтиб кетди. Лекин «принципиаллик қиламан» деб, у ерда ҳам иши юришмайди. Аспирантурага у билан баравар кирган Зафар Ленинградда диссертация ёқлаб келиб, институтга бош архитектор бўлди, қанча-қанча талантили лойиҳалар яратди. Мана, мукофотлар оляпти, тагида шахсий «Волга», Акрам бўлса... энди бир устахонанинг бошлиғи бўлди.. Лекин барибир оддан тушса ҳам, узангидан тушмайди, Сайёранинг кўнглига қарамайди, ўзи санъатга тушунмагани ҳолда, у санъатга қизиқса мазах қилади, ёр-дўстларини камситмоқчи бўлади. Уларнинг олдида кулги бўлаётганига фаҳм-фаросати етмай, ҳадеб осмондан келади, ҳозирги ёшлардан, кўп нарсалардан орқала қолаётганига тушунмай, ўзини доно деб ўйлайди. У Зафарни ҳам хушламайди. Зафар янги замонавий шаҳарлар қуриш ўрнига қишлоқ лойиҳалаш институтида бекор юрибди, институтда фақат мансаб учун ўтирибди, деб ҳисоблайди. Сайёра эса, соддалигини қаранг, бу гапларга ишониб юрар эди. У мана энди Зафар билан гаплашгандан кейин кўзи очилди. Тавба. Нима учун ёш олим янгиликка интилса, уни турмушни билмасликда айблаш керак экан? Нима учун у бирон яхши иш қилолмай, ивирсиб ётган институтнинг ишларини йўлга қўймоқчи бўлса... унга мансабпараст деган ном тақинш керак экан? Нега ёш олим ўзини ёшлардай тутса, эр-хотини муносабатларига янгича қараса, умуман, турмушдаги янгиликларни дарров тан олса, уни енгилтак дейиш керак экан? Нима учун бунинг тескарисини қилган, беш-

олги йиллаб диссертация ёзган, ёшлар билан ёшлардай бўлолмаган, хотинини ҳаммага рашк қилган, ҳаётдаги ҳар бир янгиликка ҳадиксираб қараган одам — «принципиал» олим, чин инсон, камтар бир мутахассис деб ҳисобланар экан? Нега?

Шу бугунгача Сайёра баъзан ҳар хил шубҳаларга борса ҳам асосан, эри билан дадасининг фикрларига қўшилиб келарди. Бугун, биринчи марта Шавкатжон билан Зафарни яқиндан кузатар экан, соддалик қилиб юрганини тушунди. Акрамнинг кафедра ўзини тутиши қаёқда-ю, Шавкатжон билан Зафарнинг муомалалари, гап-сўзлари қаёқда? Уларнинг ҳар бир гапи, қизлар билан муомаласи, ҳазил-мутойибалари бу икки ёшнинг янгича зиёли, янгича санъаткор ва олим эканликларини кўрсатмайдими?

Сайёра шу пайтгача илк севгиси ҳурмати, беғубор қизлик туйғулари ҳурмати, чидаб келарди. Ҳатто Акрамнинг кунчилигига ҳам чидаб, ҳар нима бўлсаям севади-ку, севгани учун рашк қилади-да, дер эди. Энди ўйлаб қараса... яхши кўрган одам шундай қиладими? Ёшгина хотинини ҳаммага кулги қилиб ёлғиз ташлаб кетадими? Ундан кўра судраб олиб чиқиб кетгани яхши эмасмиди? Майли, қишлоқлик бўлсаям, мард йиғитнинг иши бўларди ўшандай қилса!..

Сайёра Акрам чиқиб кетганда Шавкатжоннинг илжайиб қўйганини кўз ўнгига келтириб, алам ва хўрликдан ғужанак бўлиб олди. Шу пайт Акрамнинг:

— Сайёра, менга қаранг, Сайёра, — деганини эшитиб қолди-ю, сапчиб ўрнидан турди.

Акрам диван олдида сал эгилиб, қўлларини чўзиб турарди.

Сайёра унинг қўли тегиб кетишидан кўрққандай орқароққа сурилиб, тиззаларини қучоқлаб олди. Акрамнинг чакка суяклари туртиб чиққан узунчоқ юзида гуноҳкорона бир ифода пайдо бўлди.

— Сайёра... — деди у. — Кечирасиз энди, шунақа бўлди...

— Шунақа бўлди! — Сайёранинг кўзлари тўсатдан совуқ чақнади. — Бундан кўра... ўша жойда икки буклаб ерга тиқиб кета қолсангиз бўлмасмиди? Қани, ўша керилиб юрган... йиғитчилигингиз? Чапанилигингиз?

Акрамнинг чеҳрасидаги гуноҳкор ифода сўниб, пешанаси тиришиб, қошлари чимирилди.

— Майли энди, қўйинг шу гапларни!

— Ҳа, албатта, сизга барибир. Баттар бўлинг! Хотинингизни ўша йиғитлар ичириб маст қилишди. Боя жинингизга ёқмаган кинорежиссёр хушомад қилди, машинада олиб келиб қўйдн...

Сайёра, тўсатдан юзига теккан тарсакидан гангиб қолди, сўнг ранги ўчиб, кўзлари чақнаб, олдинга талпинди:

— Алам қилсин, алам!— йнғи аралаш қичқирди у, бироқ иккинчи тарсакидан боши деворга тегиб, ёнбошига ағдарилиб тушди.

Эшнк шарақлаб очилиб, остонада ҳайратдан кўзлари бақрайиб, няғи қалтираган Мавжуда хола кўринди. У: «Вой, дадаси...» деди-ю, лаблари қуруқшагандай ғалати тамшаниб, полга шилқ этиб тушди. Яхши ҳам югуриб кирган Обид Юнусович уни ушлаб қолди.

Акрам, нима қилиб қўйганини ўзи ҳам тушунмай, бир диванда титраб йнғлаётган Сайёрага, бир Мавжуда холани елпнётган қайнатасига қаради.

Обид Юнусович ранги қув ўчиб, тескари бурилди.

— Шу ҳам одамгарчилик бўлдимми?— деди қалтираб.— Садқан олимлик кетинг!

ИККИНЧИ БОБ

Акрамни ярим қоронғи перронда укаси Нортожи кутиб олди. Новчадан келган, ёш бўлса ҳам қорин сола бошлаган Нортожи Акрам билан сал ийманниқираб, худди ўз акасини эмас, марказдан келган катта одамни қарши олаётгандай, тортинибгина кўришди, қўярда-қўймай қўлидан чамадонини олиб ҳол-аҳвол сўраркан:

— Раис ўзлари чиқмоқчи эдилару тўсатдан обкомга чақириб қолишди,— деди.— Аммо-лекин яхши бўлди келганингиз. Зўр тантана бўлмоқчи. Обкомдан ҳам одам келармиш.

— Мунча дабдаба қилишмаса!

— Ўзи дабдаба қилса арзийдиган иш бўлди-да!— деди Нортожи.— Бу айланадаги колхозларда бунақа шоҳона, муҳташам бинно йўқ, ака...

Вокзалнинг олдида янги юк машинаси кутиб турарди. Шофёр эшикни очди, лекин Акрам кузовда ўтирган болали аёлга кўзи тушиб, уни кабинага туширди-да, ўзи тепага чиқиб, қуруқ похолга ёнбошлади. Нортожи унинг ёнига чўзилди. Машина қўзғалиб, юлдузга тўла осмон худди катта планетарийдай секин айлана бошлади. Акрам болалик чоғларида, ҳовлида кўрпага ўралиб, осмон-

га тикилиб ётадиган илиқ ёз оқшомлари эсига тушиб, кечадан бери намозшом кўнгли сал ёришгандай бўлди.

Сукутни Нортожи бузди:

— Аммо-лекин зап ажойиб илмга ўқиган экансиз, ака. Узиям, олди боғ, орқасида «Бақабулоқ», мисоли жаннат бўлди-да... Номингиз ўчмайдиган бир иш бўлди, ака...

Акрам укасининг гапига маъюс кулиб қўя қолса ҳам, кўз олдига «Бақабулоқ» келиб, кўнглининг аллақандай нозик торлари чертилгандай бўлди.

Атрофи қалин қайрағоч ва чилонжийдалар билан ўралган ва қишин-ёзин қозондай қайнаб ётадиган бу катта булоқ, тўғрироғи, ўнларча булоқлар қишлоқнинг қоқ ўртасида, кўҳна қалъа жойлашган тупроқ қўрғоннинг шундай ёнбошида эди. Булоқнинг қоқ ўртасида бир маҳаллар яшин тегиб қулаган, лекин илдизлари омон қолиб, кўндаланг ўсган улкан чинор бўлар, каттароқ болалар чинор устидан калла ташлаб ўйнашар, улар четроқдаги майда булоқчаларда ҳуркиб-қийқиришиб чўмиладиган қизларнинг кийимларини олиб қочишар, Акрамга ўхшаган кичкина болалар эса қизларга қўшилиб чўмилишар эди...

Санъат саройи шу булоқнинг устидаги тепаликка қурилган. Акрам уни кўз олдига келтиришга уриниб кўрди, лекин Нортожи яна хаёлини бўлди.

— Ростини айтсам, биз сиз билан фахрланамиз, ака. Катта-кичик, қариндош-уруғлар ҳаммамиз доим гапириб юрамиз. Аммо-лекин бир нарсадан сал... ҳалигидақа... ранжишади одамлар...

Нортожи ўнғайсизланиб томоқ қирди.

— У ҳам бўлса... уйингизга борганлар гоҳо сал ранжиб қайтишади.

«Келин шикоят қилибди-да!»

— Мен ўзимизникиларни айтмайман,— деди Нортожи, гўё Акрамнинг ўйларига тушунгандай.— Узимизникилар билдиришмайди, билдиришсаям жигар эмасми, кечиришади. Мен ошиз-оғайинларингизни айтаман...

«О, ука, соддасан-да, содда!»

Акрам чуқур тин олди, бироқ индамади. У укаси айтган гапларни ўзи ҳам сезар ва дил-дилидан эзилиб юрар эди. Акрам ҳар сафар қишлоққа келганида уни ёр-биродарлари, қариндош-уруғлари бошларига кўтаришади, у бўлса шу маҳалгача ҳамқишлоқларининг бирортасини ёлчитиб меҳмон қила олган эмас. Сайёра билан тез-тез хафаланиб қолишининг сабабларидан бири

ҳам шу. Лекин гап фақат Сайёрада эмас. Ҳамқишлоқларининг ўзлари ҳам унинг ялтироқ буюмларга тўла икки хонали торғина уйига кирганларида кўзгудай тоза полни, полга тўшалган қирмизи гиламларини босишга ийманиб, довдираб қолишади, сўнг худди қафасга тушган қушдай, тезроқ чиқиб кетишга ошиқишади... Нортожи буни тасаввур ҳам қилолмаса керак. У ёш бўлса ҳам, ҳамма урф-одатларни яхши билади. Шунинг учун қариндош-уруғларнинг орасида бир мўйсафид тенги обрўси бор. Ёшлигига қарамай, усиз на тўй ўтади, на бошқа йиғин... Унинг бу одатлари илгари Акрамга ҳам ёқарди, лекин ҳозирги гаплари...

— Бу қийин масала, ука,— деди Акрам.

— Биладан, ака... Бироқ... гапирсам сизни ўз акам, деб гапирман. Шаҳарда шунча обрў орттирдигиз, раҳмат, энди қишлоқда ҳам мартабангиз улуг бўлса деймиз. Биладан — сиз қўли очиқ, бағри кенг одамсиз. Лекин кешнойимлар... чамамда сиз у кишини сал эркалатиб юборгансиз...

Акрамнинг кўз олдига негадир қайнатаси, унинг худди ижирғангандек бурушган юзи келди, қулоқлари остида: «Шу ҳам одамгарчилик бўлдими? Садқан олимлик кетинг!» деган сўзлари янгради.

— Хўп, ука, кейин гаплашармиз,— деди Акрам ва бўғилиб кетаётгандай бўлиб, қаддини ростлаб ўтирди.

Шаҳар аллақачон орқада қолган, унинг чироқлари узоқда сочилган симобдай милтирар, машина кенг даштда учиб борар эди. Олисда, серюлдуз осмон уфққа туташиб кетган жойда, пасту баланд қирлар, адирлар қорайиб кўринарди. Акрам бир-бирига туташиб кетган бу адирларга, ўнг томондаги тоғ чўққиси устида ялтиллаб турган ярим ойга, ой шуъласида сокин тин олиб ётган кенг даштга кўзи тушди-ю, гўё она алласидай маъюс ва илиқ эсдаликлар қўйилиб келиб, юрагидаги музни эритиб юборди...

Урушнинг сўнгги йиллари ўн икки-ўн уч яшар Акрам қишлоқда тузилган «Эшак карвон»га қўшилиб бу даштдан, ҳў ўша адирлар ортидан шаҳарга ғалла таширди.

Ҳар кун тонг чоғида бир ғала болалар эшакларига бир қондан ғалла ортиб йўлга чиқишар, яланг оёқ тикан кечиб, йўлсиз адирлар ошиб, тушда шаҳарга кириб боришар, қабул пунктига ғаллаларни топшириб орқага қайтишар, ғира-шира қоронғиликда қишлоққа етиб олишар, бир коса арпа гўжани ичишга ҳам мажоллари қолмай, таппа-таппа ташлаб ухлаб қолишар эди...

Урушдан кейинги дастлабки оғир йилларда эса ўн олтига кирган Акрам қўш от қўшилган шотили аравада бу йўллардан ёзда галла, кузда пахта ташиганди...

Мана, ўшандан бери кўп йиллар ўтди, кўп сувлар оқиб кетди. Акрам армияга бориб хизматини ўтаб қайтди, институтни битирди, диссертация ёқлади, манман деган йигитлар ҳасад қиладиган гўзал бир қизга уйланди, лекин ўша оғир йиллар, қўшнилариининг қизи Ҳамидахонга ошиқ бўлиб, унинг ишқида бу олис йўлларда ҳазин куйлар айтиб, арава ҳайдаб юрган чоғлари ҳамон тотлироқ кўринади унга. Агар ихтиёр Акрамда бўлса, у кўплар ҳасад қиладиган ҳозирги турмушини ўша беғубор ёшлик чоғларига, ҳозирги раис Туробжон икковлари Ҳамидахонлар учун боғлардан белбоғ-белбоғ узум ва шафтоли ўғирлаб чиқиб, пахтазордаги жийдалар соясида уларни меҳмон қилган пайтларига жон-жон деб алмашар эди!

Баъзан кечкурунлари Акрамлар йўлга чиқадиган маҳалда Ҳамида билан унинг дугонаси, Туробжоннинг севгилиси Малоҳатхон бир-иккита тўқач ё уч-тўртта қовоқ сомса олиб чиқиб беришар ва ҳазил-мутойибалар билан кузатиб қўйишар, шундай пайтларда Акрам, назарида, аравада эмас, юлдуз тўла осмон узра сузиб кетаётгандай бўларди. Ажабо... шундай қаттиқ севишганларига қарамай, Ҳамида бирор марта қўлини ушлатмабди! Лекин унинг худди синглиси Шоҳистаниннг кўзларидай шаҳло кўзларини сузиб қарашлари, сал эркаланиб гапиришлари энг эҳтиросли бўсаларининг таптини беради!.. Қим билади, агар Акрам армияда юрганида юз берган англашилмовчилик бўлмаганда, эҳтимол, у ҳозир Ҳамидахонга уйланиб оддий, лекин беғалва ва беташвиш турмуш кечирармиди?..

Ушандан кейин Акрам Ҳамидани тўй бўлган йили учратди. Бу учрашув ҳам қизиқ бўлди.

Акрам Сайёра билан катта кўчадан «Бақабулоқ»қа кетаётган эди, Ҳамида эри ва худди ўзиндай кўзлари катта-катта, юлдузи ниссиққина қизчаси билан тор кўчадан чиқиб қолди. Ҳамиданиннг эри Содиқвой деган қопқора, лекин хушбичим, чапанитабнат йигит хотини билан қизидан уч-тўрт қадам олдинда келарди. У тўхтаб Акрам билан қўл бериб кўришди-да, йўлида давом этди, лекин хотинини жуда қаттиқ рашк қилади, деган гаплар рост экан шекилли, Ҳамида бошини ҳам кўтармади. Аксинча, Акрамлар билан қаторлашганда бошини яна ҳам пастроқ эгиб: «Салом», деб пичирлади-да, «шаҳар-

лик опа»га тикилиб қолган қизининг қўлидан тортиб, тез ўтиб кетди.

Акрам фақат унинг атлас кўйлак ичида тўлганган позик қоматини, қирра бурнини ва сал эгилган узун киприкларини кўриб қолди, холос.

У маҳалда «Ҳамида — Акрам можаросини» эшитмаган Сайёра эрини туртиб:

— Қишлоғингизда шундай гўзаллар туриб, сиз ҳам юрибсиз шаҳардан уйланиб!— деб кулди. Эртасига эса, афтидан, уларнинг «можаросини» хотинлардан эшитган бўлса керак:

— Ҳамма балони ичингизга ютган писмиқ экансизку!— деди ва кулиб қўшимча қилди:— Шошмай турунг, ҳали кўрасиз мендан!..

Акрамнинг кўз олдига диванда ғужанак бўлиб йиғлаб ётган Сайёра келди, келди-ю, чуқур тин олди. Лекин шу заҳотиёқ хаёлини кечаги изтиробли ўйлар чулғаб олди: «У-чи? У яхши қилдими? Худди турмушга чиқмаган тантиқ қизчаларга ўхшамадимми? Эркалик ҳам эви билан-да, ахир?..»

Машина қандайдир боғлар орасига шўнғиди, у ер-бу ерда чироқлар милтиради...

* * *

Эртасига Акрам барвақт уйғонди. Эндигина кун чиққан, ариқ бўйидаги мирзатеракларнинг учлари йилтиллаб турар, лекин боғ ҳамон сояга чўмиб ётарди...

Нортожининг хотини, қўлида челақ, эғнида тўпигига тушадиган узун қирмизи кўйлак, бошида қизил дурра, оёғидаги оғир калишини шапиллатиб сигир соғишга ўтиб кетди. Ойиси Моҳира хола, Акрамни ухляпти, деб ўйла-са керак, оёқ учида юриб, ўчоққа олов ёқди...

Акрам секин ўрнидан турди, соҳибини елкасига ташлаб, боғ оралаб сойга тушиб кетди.

Сой ҳам, сойнинг у юзидаги боғлар ҳам ҳали сояда, фақат тўғон бўйидаги баланд оқ тераклар, «Бақабулоқ» бўйидаги чинорларгагина кун тушган эди. Чинорлардан сал чапроқда, қалин дарахтлар орасида Санъат саройи, тўғрироғи, унинг кўк-қизғиш пештоқлари товланиб кўри-нардн... Дарахтлар орасида ловиллаб ёнган бу қизғиш шуъланинг ўзи бионинг улуғворлиги ва муҳташамлигидан далолат берарди... Акрам бу ғалати кўк-қизғиш шуъладан кўзини узиб, пастдаги булоққа тушиб кетди. Қизик, уйдаги жанжалдан кейин кўнглининг бир четида

уйғонган аллақандай бир шубҳа унга тинчлик бермас эди. У ўз лойиҳаси асосида қурилган бу муҳташам бинони кўришга ошиқмас, гўё кўп йиллик режа ва орзулари пучга чиқишидан қўрқаётган одамдай, нимадандир қўрқар эди!..

Акрам булоқ бўйига чўнқайиб, муздай сувга ювинаркан, эсига яна Сайёра тушди...

Тўй бўлган йили ёзда, ҳар куни эрталаб Акрам ювингани сойга тушганида кетидан қўлида челақ, сув баҳона Сайёра ҳам тушиб келарди. У маҳалда Сайёра «қишлоқни келинчак» бўлишни ҳавас қилиб, эгнига хонатлас кўйлақ, оёғига амиркон кавуш кийиб, бошига оқ шоҳи рўмол ўраб олган, ўзи ҳам юриш-туришлари, қилиқлари, ҳатто уялиб қочиншларигача ёш келинчакларга ўхшар, Акрамнинг назарида, бўлакча бир латофат касб этган эди!..

«Қачон у бунчалик ўзгарди? Нега бундай бўлди? Нега?— деди Акрам, деди-ю, ўзидан гижинди:— Профессорнинг тантиқ қизи — унга шон-шухрату бошқача турмуш керак эди. Бошда шоҳона уйларда яшаб, шахсий «Волга»ларда юрадиган машҳур кишининг хотини бўламан, деб ўйлаган эди. Бу орзуларининг биттаси ҳам рўёбга чиқмади. Менга ўхшаган оддий, тўпори бир одамни бошига урсинми у?»— деди Акрам, лекин алам устида ноҳақ ва бачкана хаёлларга бораётганини сезиб, кинояли кулимсиради. У оғир қўзғалиб ўрнидан турди, лекин уйга киргиси келмай, жар ёқасидаги мажнунтолга суянганича хаёл суриб қолди.

Офтоб терак бўйи кўтарилган, сой ҳам, сойнинг у юзидаги туташ боғлар ҳам илиқ нурга чўмилиб, аллақандай яшариб, очилиб кетган эди. Нотаниш подачи чол тўғон бўйига йиғилган сигирларни ўзан бўйлаб тоққа қараб ҳайдаб ўтди. Теваракдаги боғлардан эшитилаётган болаларнинг қий-чуви, аёлларнинг ҳай-ҳув овозлари, қўзиларнинг маъраши аста-секин тинди...

Акрамнинг хаёлини: «Ия, Акраммисан? Қачон келдинг, ука?» деган таниш овоз бўлди.

Жар устида елкасига баркашдай кетмон, Амаки. Амакининг ёнида, қўлида челақ, хотини — мулойим юзли, кичкинагина аёл турарди.

Амаки кулимсираб пастга туша бошлаган эди, Акрам тезроқ юриб, олдига чиқиб борди.

Амаки елкасидаги кетмонини ерга қўйиб сўрашди, калта қирқилган, оқ оралаб қолган соқол-мўйловини силаб, сўради:

— Кечаси келдингми? Қалай, бизнинг тентак қизини кўриб турасанми? Уқиши, юриш-туриши тузукми ишқилиб?

Акрамнинг: «Тузук, яхши», деган жавобидан миннатдор бўлиб, томоқ кирди, сўнг, чиройли қиртишланган мўйловини силаб:

— Жаа... минг қўйни олдингга солиб хаёлга чўмиб турибсан?— деб ҳазиллашди.

— Ҳа, шу... минг қўй қаёқда, болалик пайтлар эсга тушиб кетди.

— Шунақами?— деди Амаки.— Бўлмаса мана бу пасон кийимларингни ечиб, жўнроғини кий. Елкангга кетмонни ташлаб, пахтазорга чиқ. Уша... гўза суғориб, пахта ташиб юрган пайтларингниям бир хотирлаб қўй, ука! Қайтага ўша маҳалда шўхроқ эдинг. Қара, ҳалитдан сочларингга оқ тушибди!— деди у ва рўмоли билан юзини ярим тўсиб олган хотинига қаради:— Ҳалиям ўзим тузук эканман, а, лаббай, аяси?

«Аяси»нинг худди Шоҳистаникнига ўхшаган катта қора кўзларида тўсатдан шўх учқунлар чақнади-ю, Акрамдан иймангандай юзини четга ўгирди:

— Ҳа, ҳалиям қирчиллама йигитсиз, дадаси!

— Балли, аяси! Қани челақни бер, шу гапингга ўзим олиб чиқиб берай сувни. Саломатлигинг керак менга!

«Аяси»нинг узунчоқ оқ-сарик юзида, кўзларида яна шўх табассум чақнади.

— Саломатлигим керак бўлса... бурунги замоннинг чолларига ўхшаб шартта ёш хотин олинг-қўйинг. Мен ҳам бой акамнинг бойвуччасидай, хизматни тўқолингизга юклаб, ўзим тўрда ўтирай!..

— Майли, уйлан деб қистаб қўймасанг уйланаман, аяси,— деди Амаки дўпписини чаккасига суриб.— Аммо-лекин сўз беролмайман: ёш қайлиғимни ишлатиб, сен тўрда ўтирасанми ё ёш қайлиғим тўрда чиқиб, сен унинг хизматини қиласанми?!

— Майли, дадаси,— деди «аяси».— Сиздай қирчиллама йигитнинг хизматини қилиш ўзи бир давлат биздай бечорага!

Амаки қаҳ-қаҳ отиб кулди, сув тўла челақни хотинига тутқазаркан:

— Яша!— деди.— Аммо-лекин шу сафар олдинг, аяси. Қойил!

У кула-кула кетмонини елкасига ташлади.

— Хўш, мен кетдим, Акрамвой. Уша ўзинг билган

пахтазор. Зериксанг, битта кетмонни елкангга ташлаб чиқиб бор. Ариқ бўйига ёнбошлашиб бир отамлашамиз, ука.

Амаки жар бўйдаги қатор толларни ёқалаб, кунботиш томондаги пахтазорга қараб кетди. Йўқ, «қирчиллама йингит» сўнгги йилларда ўзини хийла олдириб қўйибди, бу қадам олишиданоқ билишиб турибди, лекни... ўша хушчақчақлик, ўша ҳазил-мутойиба, кулги, аския...

Акрамнинг эсига яна қайнатасини гаплари тушиб, маънос жилмайди... «Садқан олим кетинг!..»

Кун бўйи уйдан одам аримади. Олдин унинг ёр-дўстлари келишди, кейин идора ходимлари, улардан сўнг ўқитувчилар, ниҳоят, тушдан кейин Туробжон кириб келди.

Туробжон — тўладан келган узунчоқ юзи офтобда чўяндай қорайиб, пишиқ, хушбичим қомати бир оз тўлишиб, роса кучга кирган, ўзиям эгнида оқ шоҳи кўйлак, оёғида учи бигиз ялтироқ туфли, бошида шляпа, колхоз раиси эмас, иши юришиб кетган ёш савдо ходимига ўхшарди.

У олисдан шовқин-сурон кўтариб келди:

— Қойилман бунақа архитекторга! Бу ёқда шоҳона қасри битиб манаман, деб турибди, кириб кўришга ҳам эринадилар! Қани, тур ўрнингдан! Ургилдим сендақа олимдан!

Туроб Акрам билан қучоқлашиб, ўпишиб кўришди, одоб юзасидан домлалар билан бир пиёла чой ичишиб, бир зум гаплашиб ўтирди, сўнг узр сўраб, уни бошлаб олиб чиқиб кетди.

Сойда, булоқ бўйида ҳаворанг «Волга» кутиб турарди. Жуссаси пачоққина бўлса ҳам, лақаби Полвон, таниш шофёр:

— Келинг, оламда бормисиз, Акрам ака?— деган эди, Туробжон:

— Акрам аканг келишга келибдилару, аммо-лекин хонимчалари билан чўқишиб қолганми дейман, қовоқларидан қор ёғиб турибди!— деб аския қилди.

— Парво қилманг, Акрам ака! Хотинди қўйиб, соғлиқни ўйланг. Хотин топилади, аммо соғлиқ топилмайди, ака!— Полвон хахолаб кулди.

Туробжон «Волга»нинг эшигини очиб, Акрамга йўл бераркан:

— Саройни кўрсин, ҳамма хафагарчилиги тарқаб кетади!— деди.— Эртага тантанали мажлис, мажлисдан

кейин зиёфат, дўстим. Райкомдан, обкомдан одамлар келишади. Райондаги ҳамма раисларни чақирдим. Кўриб қўйишсин, Туроб Икромовнинг қадам олишини! Лаббай?— кулди Туробжон.— Аммо-лекин бош планга анча-мунча ўзгариш киритадиган бўлиб қолдик!— деб у Акрамнинг тиззасига қўлини қўйди.— Бу катталарга ҳам ҳайронсан киши. Бугунги гаплари эртага тўғри келмайди. Бир, клуб сол, сарой қур, маданиятни кўтар, дейишади, бир, йўқ, олдин халқнинг қорнини тўйдир, кейин уй-жойга киришасан, дейишади. Идора билан меҳмонхонанинг лойиҳасини ўзгартирмасак бўлмайдиганга ўхшаб қолди. Дабдабали бўлмаса— сал бундайроқ бўлар... Майли, буни кейин, бафуржа гаплашамиз... Мана, эски қўрғонни ҳам текислаб қўйдик. Қурилишни бошлайверсак бўлади...

Акрам машинадан тушаркан, ўз кўзларига ишонмай қолди.

Кўҳна қишлоқ жойлашган, атрофи баланд пахса девор билан ўралган улкан тепалик ёнғоқ отса юмалайдиган текисликка айланган, тепалик билан бирга унинг устидаги эски уйлар, дўконлар, уч-тўрт мачит — ҳаммаси беиз-бенишон йўқолган, фақат илгариги тупроқ қўрғоннинг ёнбошига жойлашган баланд қуббали мачитгина ёнғинда омон қолган ёлғиз бинодай сўппайиб турарди!..

Бош план бўйича қишлоқнинг тўрт томонидан келадиган тўртта тор кўча кенгайиб, тўғриланиб, шу ерга келиб қўшилиши керак эди. Ҳозир бу тўртта кўчанинг фақат биттаси, идоранинг олдидан ўтиб, шаҳарга қараб кетадиган катта кўчагина асфальтланиб, унинг ўнг юзига элликка яқин янги уй тушган эди!..

Қизиқ: бош планда бунинг ҳаммаси жуда чиройли, салобатли, оригинал кўринар эди. Лекин Акрам ҳозир болаликдан таниш кўҳна қалъа ўрнига сфтобда оппоқ оқариб ётган бу сайёҳонликни кўрганда, гўё азиз бир нарсасидан айрилган одамдай, кўнгли орзиқиб кетди. У эндигина атрофи баланд пахса девор билан ўралган бу катта тепалик, унинг устидаги эски уйлар, дўконлар, тор кўчалар, ҳатто мачит ва дарвозалар — ҳаммаси қишлоққа қандайдир ўзига хос бир кўрк бериб турганини тушунди. Эсига беихтиёр яна Зафар тушди. Бундан уч йил аввал, бош план техника кенгашида муҳокама бўлганда, институтга эндигина келган Зафар гарчи «Бақабулоқ»ни кўрмаса ҳам, бу тепаликни сақлаб қолишни, уни катта боққа айлантириб, Санъат саройини

шу боққа, қуббали мачитнинг ёнига қуришни тавсия этган эди. У фақат битта талаб қўйган эди: «Сарой тамом янги услубда, ойна ва бетондан қурилиб, ортиқча ҳашамлардан холи, худди учаётган қушдай енгил бир бино бўлиши керак, ўшанда эски мачит билан янги сарой бир-бирига узукнинг кўзидай ёпишиб тушади!..» деган эди.

Зафарнинг фикрига ўшанда ёлғиз Акрам эмас, техника кенгашининг бошқа аъзолари ҳам қаттиқ эътироз билдиришган, кўҳна мачит билан Санъат саройининг ёнма-ён тушиши уларга бачкана бир стилизация бўлиб туюлган эди. Ўша мажлисда қатнашган Туробжон эса: «Йўқ, кечирасиз, ҳозир бурунги чўнтаги пуч деҳқон йўқ, биз қурсак ҳашаматли қилиб, салобатли қилиб қурамыз. Сиз айтган ойнаванд клубингиз яланғоч хотинга ўхшаркан, бизга яланғоч хотинлар кетмайди!»— деб ҳаммани кулдирган эди. Наҳот Зафар ҳақ бўлса?

Машина Санъат саройига йўл оларкан, кечадан бери Акрамни эзаётган ёмон бир шубҳа қайта ёпирилиб келди...

Қатта кўчанинг ўнг томонида худди кечагина қурилгандай оппоқ қатор уйлар кўринди, уйларнинг олдига ўтқазилган тўрақ ниҳоллари одам бўйи ўсиб, гўё ғоз турган ёш солдатлардай саф тортган эди.

Йўқ, Акрамнинг шубҳалари бекор. У мана шу уйларнинг лойиҳаси устида ишларкан, ҳам ҳозирги ёшларнинг талаб ва дидини, ҳам қишлоқ ақлининг эҳтиёжларини ҳисобга оламан деб, она сути оғзига келмаганмиди?.. Зафар бу уйларни икки қаватли қилиб қуришни маслаҳат берган эди. Лекин... Акрам Мирзачўлда қурилган икки қаватли, ҳатто уч қаватли уйларни, бу уйларга кўчиб кирмасдан туриб, қочишга ошиққан колхозчиларни ҳам кўрди-ку!.. Ана бу ердаги одамларга бир қаранг: ҳаммасининг чеҳраси очиқ, раис икковларига узоқдан салом бериб, кулиб қарши олишяпти!..

Чап қўлдаги боғлар чекиниб, пастда қамиш ва жийдалар орасида, булут орасида «ялт» этган мусаффо осмондай «Бақабулоқ»нинг тиниқ мовий сатҳи чарақлаб кетди...

Булоқнинг устидаги майдонда... икки қаватли улкан, улугвор бино қад кўтарган эди. Одам бўйи мрамар тошдан, қолгани қизил ғиштдан қурилган бу бино шундай салобатли эдики, бир қарашда улкан қояни эслаганди...

Санъат саройининг олдидаги кенг майдонда иш қизгин, ўнқир-чўнқирларни текислаётган бульдозерларнинг кучаниб ўкириши, шағал тўкиб, асфальт ётқизаётган машиналарнинг гуриллаши оламни тутиб кетган.

Беш-олти мўйсафид ўртадаги фонтан теварагига гул ўтқазмоқда, яна бир-икки одам ариқ бўйлари ва хиёбонларга чим ётқизмоқда эди. Фақат бир одам, у ҳам бўлса юзлари ажиндан бужмайиб қолган, нягида уч-тўрттагина тук ўсган муштдеккина бир кўса, клубнинг зинасига чопонини тўшаб, ёнбошлаб ётарди. Бошқалар раис билан Акрамни қўл қовуштириб қарши олган ҳолда, кўса жойидан ҳам қўзғалмади.

— Ҳа, кўса,— деди Туробжон,— кўкноридан кўпроқ отворганмисан дейман, ётибсан парвойнинг фалак?

Кўса пинагини бузмай нягидаги икки тук «соқоли»ни силаб:

— Хўш, парвойим фалак бўлса нима бўпти?— деди.— Биров орқалаб кетармиди бу Афандининг дарвозасини?

Акрамнинг ёдига қўрғон олишдан олдин дарвоза қурган Афанди тушиб, беихтиёр илжайди. Лекин Туробжонга унинг аскияси қаттиқ тегди шекилли:

— Ҳа, сен маданият нималигини тушунибсанмики, дарвозадан гапирасан!— деди қовоғини солиб.— Сенга бир қадоқ кўкнори-ю, бир қумғон заҳардеккина памил чой бўлса бас, култепада ҳам ағанаб ётаверасан!

Улар саккиз қиррали баланд устунларнинг орасидан ўтдилар, дарвозага ўхшаган оғир эшикларни очиб, ичкарига кирдилар.

Клубнинг ташқи кўриниши қанчалик салобатли ва улуғвор бўлса, ичи ҳам шундай эди. Унинг оғир шифтини саккиз қиррали учта мустаҳкам устун ушлаб турар, ғиштдан ясалиб, мрамар тош рангига бўялган бу устунлар катта фойени тўлдириб юборган, ҳатто сал кам олти юз кишилик залнинг четлари ва саҳнанинг икки ёпида ҳам худди шундай устунлар «соқчи» турарди. Шунинг учунми ё эшик ва деразаларга тутилган барқут дарпардаларнинг оғирлигиданми, хуллас, улкан зал совуқроқ кўринди Акрамга. Қизиқ, лойиҳада бу зал ҳам, улкан фойе ҳам, ҳатто саккиз қиррали устунлар ҳам бунчалик оғир ва бесўнақай туюлмаган эди...

Туробжон девордаги тугмани босиб, залнинг шифтидаги тилларанг қандилни ёқди ва кўк-сарик нурга чўмилган катта залга қараб:

— Хўш, қалай?— деб сўраб қўйди.

Акрам унинг гапига ичида кулиб, зал билан фойега яна бир айланиб чиқди, ён томондаги хоналарни кириб кўрди... Йўқ, у янглишмаган: бино салобатли, муҳташам, бироқ аллақандай оғир, совуқроқ эди. Акрам лойиҳа билан амалий иш ўртасида, ҳар бир ижодкорнинг хаёли билан яратган асари ўртасида бўладиган фарққа ўхшаш бир фарқ бўлишини биларди, албатта, лекин бунчалигини кутмаган эди. Унга фақат бир нарса ёқди, у ҳам бўлса фойенинг деворларидаги ганч безаклар!.. Иккинчи қаватдаги ўқиш залининг девор ва шифтлари ҳам шунақа ўймакорлик билан безатилган бўлиши керак. Лекин иккинчи қаватни йиғиштиришаётган экан, Туробжон: «Онангни ҳам отанга бепардоз кўрсатма», деганлар, эртага кўрасан», деб чиқармади, сўнг ҳайрон бўлиб:

— Хўш, нега қовоғинг тушиб кетди? Ё ўз қасринг ўзинга ёқмаяптими?— деб сўради.

— Йўғ-е,— деди Акрам, нима дейишини билмай.

— Қани, бўлмаса бу ёққа юр-чи?— Туробжон уни қўлтиқлаб фойега бошлаб чиқди ва ўрта девор олдида тўхтади. Деворга оқ шоҳи парда осилган эди.

— Энди мана бунни кўриб қўй, дўстим!— Туробжон, гўё қимматбаҳо бир буюмни кўрсатмоқчи бўлган одамдай, деворга тутилган матонинг четини оҳишта кўтарди. Парданинг тагида мрамор тахта бўлиб, унга шу сўзлар ёзилган эди:

«Бу муҳташам бинно «Бақабулоқ» қишлоғининг азиз фарзанди, таниқли архитектор, фан кандидати Акрам Холиқов лойиҳаси асосида қурилди...»

Акрамнинг ёдига негадир укаси Нортोजининг: «Номингиз ўчмайдиган бир иш бўлди, биз сиз билан фахрланамиз, ака», деган сўзлари тушди.

— Нима қилардинг шуни?...

Туробжон Акрамни елкасидан қучоқлаб кулди.

— Мана шу камтарлигинг учун яхши кўраман-да сени, дўстим! Хўш, кетдик бўлмаса!

— Қаёққа? Бирор иш борми?

— Иш бўлса қочмас. Малоҳатхон қулнинг ўргилсин қайнатма шўрвани биқирлатиб ўтирибди... Бирпас ёзилишамиз.

— Шунақами?— деди Акрам. Унинг кўнглига ҳозир ҳеч нарса сиғмас, у фақат бир нарсани — ёлғиз қолишини истар эди.— Бундоқ қилсак,— деди Акрам.— Сен мени Фортепага олиб чиқиб қўйсанг. Мен Малоҳат-

хоннинг шўрваси тайёр бўлганида ўшатдан тўғри тушиб борсам.

Фортепа қишлоқнинг кунботиш томонидаги энг баланд қир, унинг устига чиққан кишига бутун қишлоқ кафтдай кўринади.

Акрам ҳозир шу қирнинг тепасидан туриб лойиҳасини яна бир хаёлидан ўтказгиси, тўғрироғи, кекса чинор тагида бир лаҳза ёлғиз ўтириб, фикрини йиғиб олгиси келди.

Туробжон кулди:

— Авлиёга атаган назр-ниёзнинг бўлса менга бера қол, яримта олиб, қиттак-қиттак қилайлик... Хўп, майли, кетдик!— деди у.

Туробжон Акрамнинг авзойи бузуқлигини машинага чиққанларидан кейингина сездим, сездим-ю, юзига тикилиб:

— Менга қара?— деди.— Сенга нима бўлди? Ё чиндан ҳам Сайёрахон билан уришиб қолдингми?

— Йўқ...

— Парво қилма!— деди Туробжон яна аввалги хунчақчақ кайфиятига қайтиб.— Сайёрахон бўлмаса Ҳамидхон бўлар!.. Ҳамидахон демоқчи... синглиси Шохистанинг атрофида битта шоир йиғит ўралашиб қолганмиш, танийсанми?

— Оз-моз танийман.

— Хўш?

— Туппа-тузук йиғит. Бизнинг қайнатамизга бир оз яқинлиги борга ўхшайди.

— Яша!— деди Туробжон.— Энди... қайнатанга яқинлиги бор деб, шундай қизни қўлдан чиқариб юборамизми?

Акрамнинг эсига кафенинг ёнида шумшайиб турган Муроджон тушди.

— Қўлдан чиқармайман десанг... бу гапни уканга айт.

— Укамни қўйиб тур. Укам қўй оғзидан чўп олмай диган мўмин бир йиғит. Лекин уни мўмин деб, оғзидаги ошини тортиб олишадими?

— Шохиста ош эмас, тирик жон. Ҳозирги замоннинг қизи,— деб кулди Акрам.

— Биламиз бу янги замоннинг қизларини! Бошда пишиб турган иш эди. Унниям ўша эски жазманинг... Ҳамидахон йўлдан урди... Лекин...— Туробжон муштини туйиб Акрамнинг тиззасига қўйди, овози ички бир ғазбдан титраб, деди:

— Аммс-лекин билиб қўй. Шоҳистани қўлдан чиқарадиган аҳмоқ йўқ бу ерда! Агар уни укамга олиб бермасам... Туроб номимни бошқа қўйганим бўлсин!..

Акрам ялт этиб дўстига қаради. Бу ўша, Акрам яхши билган ва яхши қўрган, сал чапани, лекин мард, софдил ва адолатпарвар Туробжонми ё бошқа одамми?

— Ҳа, намунча ағраясан?— деб кулди Туробжон.— Гапнинг пўскалласини айтдим-қўйдим. Оғзидаги ошнини бировга олдириб ўтирадиган аҳмоқ йўқ ҳозир!

Акрам кўнглига келган гапни айтмоқчи эди, лекин машина Фортепа бағридаги қабристоннинг пахса девори олдига келиб тўхтади-ю, гапи оғзида қолди.

* * *

Акрам қабристон четидаги ёлғизоёқ йўлдан тепадаги кекса чинорга қараб секин кўтариларкан, болалик чоғларида бувисидан эшитган ривоятлар эсига тушиб, ўзича кулимсираб қўйди.

Бу қирнинг тагида катта аждаҳо бор эмиш. Бир маҳаллар бу аждаҳо тоғдан чиқиб келиб, қирқ кун қирғин қилиб, ҳар куни қишлоқнинг бир сулув қизини ютган эмиш. Ахийри навбат қишлоқ ҳокимининг гўзал қизига етган эмиш. Ушанда ҳоким фуқарога мурожаат қилиб: «Қим аждаҳони ўлдирса, қизимни ўшанга бераман», дебди. Қизни севган қирқ йигит аждаҳо билан қирқ кун олишибди. Аждаҳо ўттиз тўққиз йигитни енгиб ҳаммасини ютган фақат довюрак бир чўпон аждаҳо билан қирқ кун танҳо олишиб, ахийри уни ўлдириб, шу тепанинг тагидаги горга кўмган ва қирқ кечаю кундуз тўй-томоша қилиб, ҳокимнинг гўзал қизини олган эмиш.

Бувиси бу эртакини шунчаки айтиб қўя қолмас, балки ҳар сафар: «Аждаҳо ҳалиям горда беҳуш ётибди, агар сен бирор ноҳўя иш қилсанг, ё бировнинг боғига тушсанг, ё бировнинг боласига тегиб йиғлатсанг у тирилиб чиқади, чиқиб яна қирғин қилади», деб қўшиб қўяр эди. Акрам эса бу гаплардан ваҳимага тушиб, кечаси тушида аждаҳо билан олишиб чиқарди...

Умуман, Фортепа азалдан ваҳимали афсоналарга тўла эди! Илгариларни ҳамма гўристонларда бўлганидек, бу гўристоннинг ҳам ўз жинниси бўларди! Акрамнинг эсида бор: урушдан олдин, Акрам етти-саккиз яшар пайтида, бутун қишлоқ ёзда ҳу анави адирлар ортидаги

даштга қовун экиб, қапа қуриб кўчиб чиқар, болалар ҳар кунни кечқурун эшакда қишлоққа қовун ташнишар эди. Шундай пайтларда Фортепанинг ёнидан Ҳошим жинни деган юз-кўзларигача соқол босган машҳур жиннига дуч келмасдан ўтиб олишдан катта ташвиш йўқ эди улар учун!

Акрам ҳар сафаргидай бу эсдаликлардан кўнгли ёришиб, чинордан сал берироқда, бир тўп қалин қайрағочлар соясида тўхтади. Бу ердан туташ боғларга кўмилган катта қишлоқ чиндан ҳам кафтдай кўринар, пастдаги сой, сойнинг у юзидаги Акрамларнинг боғи, ҳатто тўғон устидаги тегирмон, тегирмондан сал чапроқдаги оплоқ жийдазор — Акрам Ҳамида билан илк бор шу жийдазорда учрашганди — ҳаммаси аллақандай яқинлашиб қолгандай туюларди!

Акрам бош план устида ишлаганида Фортепанинг устига қанча марта чиққан, чинор тагига асбоб-ускуналарини ёзиб қўйиб, соатларча ўтириб томоша қилган эди. Қишлоқни тўртга бўлиб, тўртта асосий кўча ўтказиш ва бутун қурилишни шу кўчаларга мослаб лойиҳалаш фикри ҳам худди шу ерда туғилган!..

Акрам қалин боғлар орасидан марказий кўчани қидириб топаркан, кўзи аввал тупроқ қўрғоннинг ўрнига, кейин... Санъат саройига тушди. Кўҳна қўрғоннинг ўрни худди қуриб «қолган ҳовуздай оқариб ётар, «Бақабулоқ» бўйидаги Санъат саройи эса тепадан улкан бир қояга ўхшарди.

«Бу муҳташам бино... азиз ҳамқишлоғимиз, таланти архитектор, фан кандидати Акрам Холиқов лойиҳаси асосида қурилди...» Акрам ичида кулимсираб яна сойга, дўппи-дўппи шафтоли ўғирлаб юрган боғларга, Ҳамида билан илк бор учрашган жийдазорга тикилди, лекин кўнглидаги бояғи ёрқин туйғуларни уйғотишдан ожиз, оғир ўйга чўмди.

Агар уч-тўрт йил олдин, бош план устида ишлаётганида туппа-тузук кўринган Санъат саройи лойиҳасининг эскирганини энди ўзи ҳам сезган бўлса, ўн йилдан кейин одамлар нима дейди? Юз йилдан кейин-чи? Юз йил у ёқда турсин, йигирма-ўттиз йилдан кейин унинг ўзи, ўзи тугул қизи Нодира ҳам бояғи ёзувни кўриб отасидан номус қилмасмикан?..

Демак... демак, у сўнгги беш-олти йилда меъморчилик соҳасида рўй берган кескин бурилишларни илғаб ололмаган, ёшлардан орқада қолган!.. Лекин... наҳот Зафар, ўзбек меъморчилигининг қадимий анъаналарини

инкор этиб, оддий деҳқон учун икки, ҳатто уч қаватли уйлар қуриш керак, деб юрган Зафар ҳақ бўлса?..

Мана, оддий деҳқон уйи: олди айвон, эшиги боққа қараган даҳлизнинг икки томонида иккита катта хона. Уйнинг кўча томонига дераза очилмаган. Нега?.. Зафарга ўхшаганларга қолса... аёл киши эркак зотини кўрмаслиги учун шундай қилинган! Аҳмоқона гап. Ўзбек юртидай серқуёш ўлкада дераза кўп бўлишига ҳожат йўқ, аксинча, кам бўлгани яхши: жазирама ёзда уй салқин туради. Умуман... серфарзанд ўзбек деҳқонига бир эшикдан тўрт хонага кирадиган уйлар тўғри келмайди, демак, бу масалада Акрам ҳали ҳам бўлса, ҳақ, лекин... У бундан муҳимроқ масалаларда ноҳақ! У бир нимда адашяпти, худди Сайёранинг кўнглига йўл тополмагандай, ўз ижодида ҳам аллақандай муҳим бир нарсани илиб ололмапти!.. Афтидан, Султон Қосимов тўсатдан унинг ёнини олиб, жуда сирдош бўлиб қолиши ҳам бежиз эмас. Акс ҳолда... бир-икки йил олдин Зафарни институтга ўзи чақириб олган, ўзи бош архитектор қилиб кўтарган одам, энди нега тўсатдан орқага чекиниб қолди, нега унинг устидан «маълумот» тўплай бошлади?

«Мен сени принципиаллигинг учун яхши кўраман...» — Акрамнинг эсига Зафарнинг шу гапи тушиб, маъюс кулди.

Йўқ, чек қўйиш керак бу ишларга! Агар унда инсоф дегандан озгинагина қолган бўлса, агар бир маҳаллар уни «жуда истеъдодли» деб юрган гапларда тариқдайгина ҳақиқат бўлса... у тамом янги йўл тутиши, кўп эътиқодларидан мардларча воз кечиши керак. Акс ҳолда... бу ишни йиғиштириб қўйиб, қишлоққа келиши керак. Қишлоққа келиб, худди бурунгидай, худди боя Амаки айтгандай, елкага кетмонни ташлаб, далага чиқиши керак!..

Акрам бу ўйлардан боши ғовлаб секин орқага қайтаркан, қабристоннинг этагидаги қалин қайрағочзор олдига қўш от қўшилган шотили арава келиб тўхтаганини, аравадан оқ рўмолли уч-тўртта хотин ва қўй судраган бир чол тушганини кўриб қолди.

Чол аравадан судраб туширган қора қўйини етаклаб, қирга ўрмалай бошлади-ю, Акрамни кўриб бошқа йўлга бурилди. Аравадан тушган аёллар ҳам чолнинг кетидан эргашди, фақат бир хотин афтидан жуда художўй бўлса керак, қайрағоч панасига ўтиб, юзини тескари ўгириб олди.

Акрам унга эътибор бермай, қайрағочнинг ёнидан

ўтиб, катта йўлга бурилди, бурилди-ю, қўққисдан кўкрагига биров туртгандай бўлиб, бепхтиёр тўхтади. Қайрағочнинг панасида юзини рўмоли билан тўсиб, ерга қараб турган аёл... Ҳамида эди!.. Катта қуралай кўзлари қўрқувданми, уятданми, ғалати пориллар, озгин, узунчоқ юзи ловиллаб ёнарди. Афтидан, у Акрамни узоқдан таниган, танигану унга рўпара бўлишини ҳам, бўлмаслигини ҳам билмай, ўзини панага олган эди!

Акрам юраги ўйнаб, унга томон бир қадам ташлаган эди, Ҳамида жон-жаҳди билан қўл силтади:

— Йўқ, йўқ, кетаверинг, кетаверинг...

Акрам нтоаткорлик билан катта йўлга бурилди, лекин бурилаётганида, назарида Ҳамида пастга, Туробжонларнинг уйига имо қилиб, «Малоҳат» деб шивирлагандай бўлди. Акрам бу ишоранинг маъносини Малоҳатни кўрганда тушунди.

Акрам кириб борганида Малоҳат ҳовли ўртасидаги баланд ишком тагида самоварга олов ташламоқда эди. Эгнида атлас кўйлак, қошида ўсма, кўзида сурма, у ҳали ҳам ўша ёшлик чоғларидагидай дўндиқ ва шўх кўринарди. Акрамни кўзларини сал сузиб, кулиб қарши олди. Оппоқ лўппи қўлини бериб кўришаркан, дабдурустдан:

— Ҳамидани кўрдингизми?— деб сўради, сўнг жавоб кутмасдан, қўлига хат қистираркан:— Мана буни олиб қўйинг,— деб шипшиди.— У сиз билан бир кўришсам дейди, бечора. Ё... Янги ёрни топганда, эскиси эсингиздан чиқдими?

Акрам, юраги яна боягидай ҳаприқиб кетса ҳам, ўзини босиб ҳазиллашди.

— Йўқ, нега, у пайтлар эсдан чиқармиди!

— Хайрият,— деди Малоҳат кулиб.

Шу пайт ҳовли билан боғ ўртасидаги ариқнинг у юзида Туробжон кўринди. Эгнида тўн, кўкраги чапаниларча очик, қўлларини белига тираб қичқирди:

— Ҳей, менга қаранг, ўртоқ кандидат. Бировнинг хотинини гапга солишга қандай ҳақингиз бор? Бу ер шаҳар парки эмас, «Бақабулоқ!» Кандидат бўлмоқ тугул профессор бўлсангиз ҳам оёғингизни осмондан қилиб қўямиз, ҳа!

Туробжон ўз ҳазилидан ўзи завқланиб, хахолаб кулди, Малоҳат эса эридан ўпкалади:

— Қўйинг, қаёқдаги гапларни. Мен Акрам акамлардан гина қиляпман: озиб-ёзиб келганингизда, қайлиқчангизни олиб келмабсиз, деб!

— Бу зиёлилар ўзи шунақа бўлади, хотин,— деди Туробжон.— Биздақа кетмончи бечорани феодалдан олиб, феодалга солишади-ю, ўзлари хотинларини тўрт девор орасидан чиқаришмайди...

Малоҳат эрига тақлид қилиб кулди:— Шунинг учун айтишар экан-да, домланинг айтганини қилгину қилганини қилма деб...

— Яша, хотин, боладинг!.. Қани, юр, оғайни, меҳмонлар кутиб қолишди...

— Ҳозир,— Акрам ариқнинг у юзига, тол панасига ўтиб, хатни очди.

«Акрам ака!

Сиз билан бир кўришим керак. Айтадиган бир гапим бор. Жуда, жуда муҳим гап. Қачон десангиз майли, мен тайёрман... Ҳамида».

Акрам хатни қайта-қайта ўқиркан, худди қор тагидан униб чиққан бойчечакни кўриб, олис баҳор ҳиди димоғига урган одамдай, кўнгли илиқ бир нурга тўлиб, ўрнидан турди, сўнг ишком тагида кулиб турган Малоҳатни кўриб, жилмайганича хатнинг орқасига шу сўзларни ёзди:

«Ҳамидахон. Ўша ўзингиз билган жар бўйида, жийдазорда учрашсак. Вақтинини Малоҳатхон айтадилар. Акрам».

Хатни Малоҳатга қайтариб бераркан, хаёлидан шўх бир фикр ўтди. «Намунча эзиласан, Акрамвой? Бу гафнинг ҳаммасига қўл силтаб, Ҳамидага уйланиб, Амаккага ўхшаб, кетмонини уриб бегавго, беташвиш яшасангиз нима бўпти? Беш кунлик дунёда бу сохта шуҳрату сохта обрўни ким қўйибди сенга оғайни?...»

УЧИНЧИ БОБ

Сайёра, давлат имтиҳонлари яқинлашиб қолган бўлса ҳам, ўша воқеадан кейин, бир неча кунгача уйдан чиқмади. Назарида, бутун шаҳар бу воқеани эшитган, у уйдан чиқиши билан таниш-билишларининг ҳаммаси шу тўғрида гапирга бошлайдигандай туюлар эди. У кўнглини хуфтон қилган аламли хаёллардан қутулиш учун ҳамма китобларини йиғиштириб олиб, кечаю кундуз дарс тайёрлади.

Ҳафтаининг охирида азонлаб Убай телефон қилди. У шу кунни диплом ёқлар экан, Сайёранинг боришини илтимос қилди. Сайёра имтиҳонларни баҳона қилиб қутулмоқчи бўлган эди, Убай астойдил ранжиб:

— Дипломим атрофида кўтарилган шов-шувдан хабарингиз бор-ку!— деди. Обид Юнусович бўлмаганида эҳтимол ёқлатишмасди... Наҳот қизиқмасангиз? Кейин... жиндай ўлтиришимиз бор. Агар сиз бормасангиз, Шоҳиста ҳам бормади. Биласиз-ку уни...

Сайёра унинг дипломи атрофидаги гаплардан хабардор эди, кафедраларида уни қандайдир «сўлчиликда» айблашган, ахйри Обид Юнусович, гарчи адабиётшунос бўлмаса ҳам, асосий оппонентликни ўз зиммасига олиб, дипломнинг ғоявий ва фалсафий жиҳатдан тўғрилигини исбот қилганидан кейингина, ёқлашга рухсат беришган эди.

— Хўп,— деди Сайёра.— Боришга ҳаракат қиламан.

Сайёра боришга борди-ю, институт олдидаги хиёбонда Шоҳиста билан қўлтиқлашиб юрган Нилуфарни кўриб, борганига пушаймон қилди. Чунки Нилуфар уни кўриши билан чопқиллаб келди, нафис бўялган кўзларини катта очиб:

— Вой, ростми шу гап?— деб сўради ва жавоб кутмасдан бидирлаб кетди:— Мен у киши ғалати эканини билардим, бироқ бунчаликка боришларини... Яна олим деган номлари бор!..

Сайёра Нилуфарнинг ачиниб гапирганини ёқтирмаса ҳам, ўпкаси тўлиб, кўзига ёш олди.

— Кўйинг, хафа бўлманг,— деди Нилуфар,— унақа одам... хафа бўлишга арзймади. Зафар акамлар менга шундай қилсалар... билмадим нима қилардим!

Сайёрага ҳаммадан кўра Нилуфарнинг шу гапи қаттиқ тегди. Шундай хўрлиги келдики, агар Шоҳиста бўлмаганида, қайрилиб кетиб қоларди.

Одамлар ҳам ғалати. Бир нарса атрофида шов-шув қанча кўп бўлса, унга шунчалик кўп қизиқишади.

Учинчи қаватдаги адабиёт факультетининг катта залида тантанали бир руҳ ҳоким эди. Столлар гулдас-таларга тўлиб кетган, узун йўлакда фақат бешинчи курс студентлари эмас, қуйи курс студентлари ҳам кўзга ташланар, гўё кутилмаган бир воқеа юз берадигандай йиғилганларнинг чехрасида, юриш-туришларида бўлакча бир ҳаяжон акс этар эди. Убайжоннинг ўзи эгнида янги йўл-йўл костюм, бўйнида галстук, қўллари шимининг чўнтагида, гўё ҳамманинг, айниқса, пастки курс қизларининг эътибори унда эканини сезмагандай, аудиториянинг тўрида бир гуруҳ дўстлари билан чақчақлашиб турарди. Сайёраларни кўриб, дарҳол улар томон юрди. Нилуфар билан кўришаркан, Сайёрага юзланиб:

— Сизни келмассиз деб ўйловдим,— деди.

«Бу ҳам эшитибди!»— деди Сайёра хаёлида ва кулган бўлди:

— Сиз диплом ёқлайсизу мен келмайманми, Убайжон?

— Раҳмат,— деди Убай ва Нилуфарга қаради:— Ҳали ёқлайманми, йўқми — худо билади!

— Дадамлардан қўрқмасангиз ҳам бўлади,— деди Нилуфар.— Сизни деб кеча дадамлар билан уришиб қолдим!

Убай кулиб Шоҳистага юзланди:

— Чин дўстлар мана шунақа бўлади. Сиз юрибсиз...

Шоҳиста унинг сўзини эшитмай, тўсатдан «Вой!» деди-ю, ҳозирги қиёфасига мос тушмаган бир соддалик билан Сайёранинг орқасига яшириниб олди.

— Ана, айтмаганмидим у ҳам келади деб!..

Убай дераза томонга лоқайд кўз ташлаб:

— Муроджонми?— деб сўради ва кулди.— Майли, у ҳам муҳаббат ҳақидаги янги фикрларни эшитиб қўйсин, зора кўзи очилса!.. Айтмоқчи...— Убай нимадир эсига тушиб Сайёрани четга бошлади.— Хўжайинингизни айтаман. Бу қанақа пасткашлик? Олим одам! Мен ҳозир бу гапни ҳам айтаман.

Сайёра бир сапчиб тушди.

— Вой, вой, нима деяпсиз?

— Қўрқмай қўя қолинг. Исми шарифларини айтмайман. Шунчаки мисол сифатида...

— Йўқ, йўқ, айта кўрманг.

— Ана шу-да,— деди Убай.— Ҳаммаларнинг қўрқасизлар, ўзбек аёллари. Қўрқоқсизлар...

Унинг сўзини кўнғироқ овози бўлди. Йўлакнинг у бошида деканатдан чиққан домлалар кўринди.

— Шоҳистанинг ёнидан жой олинг,— шивирлади Убай.— Мен сизларга қараб гапирсам сўзимдан адашмайман...

Сайёра, гарчи унинг дипломи атрофида кўтарилган шов-шувдан хабари бўлса ҳам, мазмунидан беҳабар эди. Шунинг учунми, бошқамп, ишқилиб, Убайга сўз беришганда ва у минбарга чиқиб қўлёзма солинган папкани очганида, юраги аллақандай орзиқиб кетди. Сўнг, ёнида ўтирган Шоҳиста ҳам юзидан қони қочиб, пинжига тикилганини сезиб, унинг қўлини сиқди: «Қўрқма. Яхши бўлади».

Убайнинг дипломи «64—65 йиллар ўзбек ҳикоячилигида муҳаббат мавзун» деб аталар эди.

Афтидан, унинг дипломи атрофида кўтарилган гап, сўзлар бежиз эмас эди, Убайжон бу давр ҳикоялари шаънига деярли яхши гап айтмасдан, дабдурустан танқидга ўтиб кетди... Йўқ, гап фақат бу ҳикояларнинг схематиклигида, мазмунининг саёзлигида ҳам эмас, ҳамма бало автор позициясининг ҳаётдан узоқлигида, илгари сурилган идеалларнинг примитивлигида эди. Унинг фикрича, муҳаббат ҳақидаги ҳикояларнинг аксарияти бугунги кунга бағишланган бўлса-да, уларнинг қаҳрамонлари ҳозирги замондан анча орқада қолган ёшлар... Баъзи ёзувчилар идеал сифатида илгари сурган бу ижобий қаҳрамонлар ўн саккиз-ўн тўққизинчи аср кишиларини эслатади. Уларнинг кўпчилиги қизларга бир гап айтишга қўрқиншади, шеърлар ёзиб оқ-воҳ қилиб юришди. Уларнинг энг юксак орзуси, муҳаббат ҳақидаги идеали ҳам ўзларидай тортинчоқ, қирқ кокил қўйган, йиғитларга гап отиш тугул, ҳатто кўз қирини ташлашдан ҳам нйманадиган қизлардир... Рост, баъзи ҳикояларда бу уятчан, ифбатли қиз янглишади, яъни, аввалбошда тортинчоқ йиғитнинг қадрига етмай, почаси тор шим кийган, зулук мўйловли олифтага кўнгил қўяди, лекин сал ўтмай унинг ифлос ниятли бачкана бир кимса эканини билиб қолади ва сочинини қиртишлаб, тақир бош бўлиб юрадиган, почаси кенг шим киядиган, ўзи содда бўлса ҳам нияти яхши, қалби пок йиғитга қайтиб келади...

Убай бунинг ҳаммасини кулгига олиб, почаси тор олифта деганида, лабларини силаб, почаси кенг шим киядиган, лекин пок қалбли қаҳрамон деганида, Муроджон ўтирган томонга ишора қилиб, шундай ҳазилмутойиба билан гапирдики, «гурр-гурр» кулги кўтарилиб, ахийри қарсак бўлиб кетди...

Сайёра ҳаммага қўшилиб куларкан, бенхтиёр домлар ўтирган томонга қаради: у ерда ҳам баъзилар кулиб, баъзилар қовоғини солиб, ўтирар, дадаси чап қўли билан ялтироқ бошини силаганича, гўё ҳеч нарсани сезмагандай, ниманидир ёзиш билан банд, Нилуфарнинг дадаси эса залга ер остидан тикилганича бармоқлари билан столни асабий чертар, унинг юмалоқдан келган хушсурат юзи қизариб кетган эди.

Убайжон эса ҳамон ўша тақлидда, ярим ҳазил, ярим чин давом этарди... Баъзи ҳикоялар ҳаётдан шунчалик узилиб қолганки, уларда бугунги ёшларнинг мақсадлари, орзу-умидлари, ҳатто энг оддий истаклари, чунончи, яхши кийиниш, чиройли бўлишга интилишлари ҳам жиддий суратда қораланади. Масалан, ҳикояда чирой-

ли кийинган, сочларини янгича причёска қилган қизни учратсангиз бас, билаверинг: бу — салбий қаҳрамон!.. Узун сочнинг шайдоси бўлган бир автор ҳозирги замон қизларининг причёскаларидан шу даражада дарғазаб бўладики, уларни... «сиркахона» деб атайдн...

Бу сафар Обид Юнусович ҳам кулиб юборди-ю, домдаларнинг ҳаммаси, ҳатто Инлуфарнинг дадаси ҳам кулгига қўшилди. Лекин Сайёра, эшикда турган баъзи йигитларнинг чехрасида совуқ бир ифода борлигини сезиб қолди.

Убай Сайёраларга қараб, билинар-билинмас бош чайқади. Сайёра: у ҳозир бояги гапни айтмоқчи, деган фикрга бориб, юраги ўйнаб кетди. Лекин Убайжон баъзи ҳикоя қаҳрамонларининг руҳий қашшоқлиги ҳақида гапира бошлади ва бир ҳикоянинг мазмунини айтиб зални яна кулдирди.

Бу ҳикоянинг қаҳрамони — у ижобий қаҳрамон, албатта — уйига келса хотини овқатини истиб қўйиш ўрнига, пардоз-андоз билан шугулланиб ўтирган экан. Бу нарса йигитни, яъни ижобий қаҳрамонни шунчалик хуноб қиладики, у томоғидан овқат ўтмай, биринчи хотинини, яъни қадрини билмай қўйиб юборган жуфти ҳалолни эслаб кетади. Маълум бўлишича, биринчи хотини, унинг кейинги хотинидай гўзал бўлмаса ҳам, шундай меҳрибон эканки, йигит ишдан қайтганида доим овқатини иситиб қўяр, эшикдан кириб келиши билан қумғон ушлаб, қўлига сув қуяр экан.

Гўзал хотинидан кўнгли қолган йигит уни ташлаб, биринчи хотинининг олдига қайтиб боради, лекин ҳайҳот, эрининг йўлига тикила-тикила кўзлари тўрт бўлган биринчи хотин, у боргунча бошқа эр қилиб кетибди...

Убайжон кулгидан ўзини зўрга тутиб, хитоб қилди: — Албатта, олдига қўйилган чой совиб қолгани учун ёки калишини ювиб қўймагани учун хотинини қўйиб юборадиган бунақа йигитлар ҳам учрайди турмушда. Лекин энг ёмони шундаки, ёзувчи сатирик ҳикояга қаҳрамон бўладиган бу кимсанинг ёнини олади, унда, унинг мешчаплик ўйлари, майда, чиркин ҳис-туйғуларидан кулиш ўрнига, хайрихоҳлик билдиради! Бу эса муҳаббат, вафо, оила ҳақидаги эски тушунчалар қон-қонимизга сингиб кетганини, турмушдаги янгиликлар дилнимизда катта қаршилик тугдираётганини кўрсатиб турибди. Афтидан, капитализм сарқитлари деб аталган, аслида феодализм даврида туғилиб, қалбимизда илдиз отган тушунчалардан қутулиш осон эмас. Ёшларимиз бу ил-

латлардан қутулишга қаттиқ ҳаракат қилишяпти, янги муносабат, маданият, янги ахлоқ нормаларини эгаллашга интилиш катта, лекин афсуски, адабиёт бу курашдан, бу чигал муаммолардан бирмунча четда қоляпти... Умид қиламанки, адабиётимизнинг асл қаҳрамонлари чой совиб қолгани учун турмушнинг фожиага айлантирадиган одамлар бўлмаса керак...

Убайжон гапини тугатмаган ҳам эдики, Муроджоннинг асабдан титраган-ингичка овози янгради:

— Сенга... сиздақа олифталарга қолса... қизларимизда одоб-ахлоқ деган нарса бўлмаса, ҳаммасини йўлдан урсаларинг...— Муроджон нафаси етмай энтикди, узун қўллари билан столни чангаллаб олдинга энгашди.— Мен... мен биладан, сендақаларнинг ниятини!..

Зал тўсатдан сув сепгандай жимжит бўлиб қолди. Ҳамманинг кўзи Убайда эди. У қални қошлари чимирилиб, бурун катаклари пирпираб, Шоҳистага тикилиб турар, Шоҳиста эса юзлари ловиллаб, кўзларини ерга тикиб ўтирар, узун киприклари орасида негадир ёш томчилари милт-милт қилар эди. Убай томоқ қириб:

— Йўқ, оғайни,— деди кулимсираб.— Мен қизларимиз одобсиз бўлсин, демайман, мен фақат... қизларимизнинг инсоний туйғуларини ҳурмат қилайлик, дейман, уларнинг гўзалликка, нафосатга бўлган интилишларини ахлоқсизликка йўймайлик дейман, холос. Қолаверса... йигитларимиз ҳам қаддини тутса дейман. Чунки ўз қаддини билган йигит суймаганга суйканмайди...

Убайжон кулги, шов-шув ва қарсақлар остида Шоҳистанинг ёнига келиб ўтирди. Сайёра унинг қўлини сиқмоқчи эди, лекин Нилуфар ҳатто Шоҳистага ҳам навбат бермай ва анчагача унинг қўлини қўйиб юбормай, кула-кула табриклади.

Биринчи бўлиб, Обид Юнусович сўз олди. У ҳазиломуз гап бошлади:

— Мен адабиётчи эмасман, шунчаки жиндай фалсафага алоқам бор, шунинг учун хато қилсам кечирасизлар...

Обид Юнусовичнинг фикрича, ёш дипломат ўз ишида мураккаб, лекин ҳаётини масалани ўртага ташлаган ва дадил фикрлар айтган. Шу билан бирга дипломат турмушдаги янги сифат ўзгаришларни кўрмаган, ёки кўришни нстамаган, адиблар билан мунозара қиларкан, қизишиб кетиб, ўзи ҳам бир ёқламаликка йўл қўйган.

Албатта, яхши кийиниш, янгича причёскалар қилиш, чиройли ва маданиятли бўлишга интилган ёшларни қо-

ралаш, умуман, кишининг ташқи қиёфасига қараб баҳо бериш кулгили бир нарса, лекин ҳаётдаги энг катта бахт фақат кайф-сафодан иборат деб ўйлаётган қиз-йигитлар йўқми?.. Шубҳасиз, бугунги космос даврида ўз севгилисига бир оғиз гап айтишдан қўрқиб, у билан фақат хат орқали «гаплашадиган» йигитларни идеал сифатида илгари суриш кулгили бир нарса, бироқ соф туйғуларни оёқ ости қилаётган, муҳаббат деган сўзнинг юксак маъносига истеҳзо билан қараётган ёшлар озми?..

Зал бир «ғув» этди, Убайжоннинг кўзларидаги шўх кулги сўниб, лаблари четида истеҳзолли табассум пайдо бўлди.

Обид Юнусович ялтироқ бошни силаб, маъюс бир товушда давом этди:

— Мен ёш дипломантнинг фикрларини инкор этмаганим ҳолда, диққат-эътиборларингизни яна бир нарсага тортмоқчиман. Сўнгги пайтларда мен бир неча бадний асар ўқидим, бир неча пьеса ва кино кўрдимки, ҳаммасида бир мавзу, бир воқеа такрорланади: йигит севган қиз бошқа йигитга кўнгил қўяди. Сал ўтмай ундан ҳам совиқ бўлади, ҳатто бошқалар билан юради ва ниҳоят, яна аввалги ёри билан топишади. Йигит ҳам севгилисининг ҳамма хатоларини кечириб, ўзини бахтиёр деб билади... Албатта, турмушда бунақа воқеалар ҳам бўлиши мумкин. Лекин бу нарсалар мен ўқиган асарларда тасвирлангандай осон бўлармикан? Энг муҳими буни муҳаббат дейиш тўғри бўлармикан? Мен буни муҳаббат дея олмайман. Турмушда бунақа нарсалар осонликча юз бермайди, жуда мураккаб ҳодисалар, инсон тақдирининг ниҳоятда драматик нуқталарига бориб тақалади, аксарият оғир фожиялар билан тугайди.

Обид Юнусович буни шундай куйиниб гапирдики, Сайёра беихтиёр унинг чеҳрасидан кўзини олиб қочди: «Дадажон, билиб турибман, «қизим сенга айтаман, келиним сен эшит» демоқчисиз. Бироқ... бошимга қандай мушкул тушмасин... уни кечирмайман, кечиролмайман, дадажон!..»

Обид Юнусовичдан кейин Нилуфарнинг дадаси сўз олди. У ҳаяжонданми ё Обид Юнусовичнинг гаплари ёқиб тушганиданми, юмалоқ юзида хуррам табассум ўйнаб:

— Худди кўнглимдагини топдингиз-да, домла! Яшанг!— деб хитоб қилди ва бир Убайжонга, бир Нилуфарга тикилиб давом этди:

— Ҳа, ёшларимиз орасида чалкаш фикрлар юриб-

ди. Ахлоқ ва одоб масалалари ҳалигидақа бўлиб кетяпти...

Нилуфар, гўё дадаси уятли бир гап айтгандай қулоқларигача қизариб кетди, қошларини чимириб, минбарга қадалди. Дадаси буни пайқади шекилли, тўсатдан, ўнгайсизланиб йўталди, дудуқланиб қолди:

— Албатта, албатта... Ҳозир бу ҳақда мунозара қиладиган пайт эмас. Бу алоҳида мунозарага мавзу бўладиган гап. Хўш, муайян бу дипломга келсак — шубҳасиз, авторнинг талантидан дарак беради. Автор яхши, яъни ҳозирги ёшлар тили билан айтганда, ўткир танқидчи бўлиб етишиши мумкин. Фақат ҳалиги масалалар... хулласи калом, мен дипломга яхши баҳо берардим...

Мажлис тугаб, ҳамма Убайжонни қуршаб олганда, Обид Юнусович Сайёрага бери кел, дегандек имо қилди.

— Агар у ёқ-бу ёққа борадиган бўлсанг... кеч қолмагин, қизим,— деди маъюс тикилиб.

Сайёра уятли бир иш устида қўлга тушган ёш боладай қизариб:

— Хўп бўлади, дадажон,— деди.

* * *

Убай Сайёраларга зиёфат бўладиган ресторанининг адресини айтиб, ўзи жой олиб туриш учун таксида олдироқ кетди. Ресторан шаҳарнинг четидаги кўрimsизгина, лекин хилват паркда эди. Сайёралар автобусда етиб боргунча кун ҳам ботди. Убай уларни парkning дарвозасида кутиб олиб, ичкарига бошлади. У ёпиқ ресторанда ўтиришни истамай, бинонинг чап қанотидаги сўрининг тагига жой қилдирган эди. У ерда вино ва овқатга тўла столнинг тўрида... Шавкатжон билан пакангина бир ёш жувон қадаҳларини тез-тез уриштириб, кулишиб ўтиришарди. Шавкатжон, қизларни кўриб, ўрнидан сапчиб турди, дик-дик юриб пешвоз чиқди ва олдиларида ғоз туриб, битта-битта таъзим қилиб кўришди, сўнг столга бошларкан, Сайёрани қўлтиқлаб:

— Сизга айтадиган битта гапим бор, Сайёраҳон,— деди аллақандай сирли оҳангда.

Сайёра, гарчи бу гапга совуққинна кулиб қўя қолса ҳам, юраги ўйнаб кетди.

Шавкатжон Сайёрани пакана жувон билан таништириб — ёш жувон ўсиб келаётган талантли кино танқидчи экан — уларнинг ўртасига ўтирди ва дарҳол қадаҳларга вино қўйди.

— Албатта, биринчи қадаҳни машҳур дипломантнинг бутун шаҳарни ларзага солган қаҳрамонона иши учун ичишимиз керак эди,— деди у, ўзига ярашиб тушган майини қўнғир соқолини силаб.— Лекин мен бу анъанани бузиб, қадаҳни даврамиздаги гўзал қизларимиз учун, яна тўғрироғи, уларнинг шу бугун кўрсатган қаҳрамонликлари учун кўтаришни таклиф қиламан!

Нилуфар бўялган кўзларини катта очиб кулди:

— Вой, қанақа қаҳрамонлик кўрсатибмиз биз!

— Мен ўзбек хотин-қизлари учун эрларнинг уйларига ташлаб, мана шунақа ўтиришларга келишни мисли кўрилмаган бир қаҳрамонлик деб ҳисоблайман!

— Шоҳистахон, эшитяпсизми нима деяптилар?— деди. Нилуфар.

Шоҳиста қизариб кулди ва Убайга қаради. Убай қўлидаги қадаҳини баланд кўтариб:

— Мен соф муҳаббат учун ичаман!— деди.

— Кошки соф муҳаббат ўзи бўлса!— деди танқидчи жувон.

— Йўқ, бунақа одамлардан узоқроқ юриш керак, кетдик, Шоҳиста!— деди Убай ва Шоҳистанинг чиндан қўзгалганини кўриб кулди:— Пулимизга келган винони шуларга ташлаб кетамизми? Олдин ичайлик, кейин кетамиз!

Ўтириш қизиб, ҳазил-мутойиба, кулги тобора авж оларди. Айниқса, Шавкатжон очилиб кетди, у дам қалтис ҳазил ва латифалар айтиб ҳаммани кулдирар, дам хотин-қизларни улуғлаб устма-уст қадаҳ кўтарар эди.

Сайёра бу хушчақчақ руҳга бенхтиёр қўшилиб, ўйнаб-куларкан, уч-тўрт кундан бери кўнглини хуфтон қилиб юрган гўбор тарқаб, яйрай бошлади. Аста-секин уни эзиб юрган ўйлар, эрининг қилмиши, ўзи ва қизининг тақдири ҳақида чеккан ташвишлари, ҳаммаси қандайдир майда ва арзимас бир нарса бўлиб кўрина бошлади унга. Сайёра ҳозир фақат бир нарсани аниқ ҳис этар: у ҳали ёш ва гўзал эди! У ҳали ёш ва гўзал бўлгани учун Шавкатжон унга ҳаммадан кўп хушомад қилар, шундай хушомад қилардики, ҳатто танқидчи жувон билан Нилуфардай чиройли қиз ҳам рашк қила бошладилар. Лекин бу рашк Сайёранинг аччиғини чиқармас, аксинча, шўхлик уйғотар, кулгисини қистатар, кўнглида уйғонган ишончга ишонч қўшар эди. Назарида, олти-етти йил турмуш қуриб, ҳеч қачон ўзини бунчалик эркин ҳис этиб, бундай яйраган эмас эди.

Учинчи ё тўртинчи қадаҳдан кейин Сайёра сал орқа

га сурилиб, причёскасини тўғриларкан, тўсатдан Убай унга синовчан тикилиб қараётганини кўриб, юзига қон тепди. Убайнинг бу қарашида: «Сизга нима бўлди, Сайёрахон?» деган бир савол бор эди.

«Бу нега менга хўжайин бўлиб қолди?»— деб ўйлади Сайёра. У эндигина Убай билан Шоҳиста сал четроққа сурилиб, бошқалардан ажралиб, аллақандай ётсирашиб қолишганини пайқади.

«Шоҳистасини қизганяпти!..— деди ичида Сайёра ва кинояли жилмайдди.— Бояги гапи қаёқда-ю, бу қилиғи қаёқда! Шоҳистани ҳалиги бечорадан айнитиб олгунча нималар қилмади. Сочини қирқтирди. Кафеларга, танцаларга ўргатди, ўргатди-ю, ўзига ром қилиб олгандан кейин ўзгарди қолди... Энди бизни, мени унга ёмон таъсир кўрсатади деб, қўрқяпти шекилли!»

Сайёра, тўсатдан ўпкаси тўлиб, қилт юттиди. «У шундай қилмаганда мен бу ерга келармидим? У яхши бўлса мен шундай қилармидим? Мен унга... ёшлигимни, энг пок туйғуларимни ҳадя қилганимда... кўрган яхшилигим шу бўлдимми?» Сайёра йиғлаб юборишдан қўрқиб, бошини эгди. Шу пайт ичкарида музыка янгради-ю, Шавкатжон уни танцага таклиф қилди.

У Сайёранинг белидан олиб, даврага бошларкан:

— Сизга нима бўлди?— деди кўзларига тикилиб.

— Ҳеч нима, ўзим...— Сайёра унинг офтобда қорайган шиддатли чеҳрасидан кўзини олиб қочди.

Шавкатжон кулди.

— Сиз ўз қадрингизни билмас экансиз. Қўйнинг, шу хафагарчиликларни!

«Бу ҳам эшитибди!»

— Мен ҳозир сизга бир гап айтаман, Сайёрахон, илтимос — кулманг.

«Наҳот муҳаббат изҳор этса!» Шавкатжон белини қаттиқроқ қисганини сезган Сайёра юраги ўйнаб, тирноқларигача жимирлаб кетди.

— Тунов кунини киноактриса бўлишингиз керак, деса кулувдингиз. Бугун шу гапини яна айтмоқчиман, янги фильмимдаги бош ролни таклиф қилмоқчиман, сизга.

Сайёра юрагига қуйилиб келган иссиқ тўлқин секин тарқаётганини сезиб, чуқур нафас олди.

— Убайжоннинг сценарийсинми?

— Ҳа, Убайжон билан биргаликда ёзганмиз. Кейин москвалик машҳур бир кинодраматургнинг консултациясидан ўтган... Сиз сценарий Убайжонники бўлмаса ўйшамайсизми?

— Йўқ, гап унда эмас. Мен... сценарий Убайжонники бўлса Шоҳистахон ўйнасин демоқчи эдим,— деб кулди. Сайёра.

— Авваламбор, бу роль Шоҳистахонга тўғри келмайди. У ёшлик қилади. Лекин тўғри келганда ҳам... Убайжон рухсат бермас эди. Мен, умуман, Убайжонга ҳайронман. У худди... кўнгли нима тусаганини ўзи ҳам билмайдиган боши қоронги хотинга ўхшайди. Бир қарасаңгиз, ундай дейди, бир қарасаңгиз, бундай... Майли, Убайни қўйиб турайлик. Сиз менинг саволимга жавоб бермадингиз...

— Қўйинг, мендан артистка чиқармиди! Ана, Нилуфархонни олинг. Жон-жон дейди.

— Жон-жон деб тургани учун ҳам тўғри келмайди,— деди Шавкатжон кескин.— Лекин агар гап Нилуфарда бўлса, унга ҳам ўзинга яраша роль бор... Сиз нега энди гапни чалғитяпсиз, Сайёрахон?

— Чунки...— Сайёра яна кулгига олмоқчи бўлди-ю, Шавкатжон маъюс тикилиб турганини кўриб:— Билмадим энди,— деди яна ҳаяжонга тушиб.— Менда артистлик қобилияти...

— Гап қобилиятда эмас!— деди Шавкатжон, унинг сўзини бўлиб.— Кинода ҳамма нарсани самимият ҳал қилади...

У бир зум жим қолди, сўнг, Сайёранинг қўлини қаттиқроқ сиқиб:

— Сиз ё чиндан ҳам ўз қадрингизни билмайсиз, ё муғамбирлик қиляпсиз,— деди.— Мана, кўрарсиз, сиз кинода ҳаётдагидан ҳам чиройли чиқасиз, Сайёрахон. Лекин гап фақат сизнинг ҳуснингизда эмас, сиз қандайдир... жуда ҳам поксиз!.. Сизнинг чеҳраңгизда... бўлакча бир софлик бор...

Сайёра гапни ҳазилга йўйишга тиришиб:

— Қўйинг,— деди.— Нархимни жуда оширвордингиз...

— Худо урсин агар...

— Ахир давлат имтиҳонлари турибди!

— Давлат имтиҳонларингизни бемалол топшираверасиз. Бизга ҳозирча бошқа ишлар ҳам етиб-ортади. Тахминан, бир-икки ҳафтадан кейин актёрлар синаб кўрилади, яъни талабгорларни суратга олиб кўрамиз... Воқеа қишлоқда ўтади. Сердарахт, серсув, салқин бир қишлоқни танлаймиз. Ҳам ишлаймиз, ҳам дам оламиз. Ўзи яхши роль. Хўп денг, Сайёрахон...

— Қайдам... Агар сценарий ёқса...

— Балли, ана энди ўзингизга келдингиз!— деди Шавкатжон.— Бўлмаса бундай қиламиз. Мен сизга сценарийни бераман, сиз ўқиб чиқасиз. Аминманки, сизга жуда ёқади. Чунки фильм... Утакетган кўрс, дағал одамнинг қўлига тушиб қолган пок бир жувон тўғрисида, унинг фожиали муҳаббати тўғрисида бўлади... Умуман, бугунги ўзбек аёлининг тақдири ҳақида жиддий бир гап айтсак деган умиддаман... Келишдикми?

— Майли,— деди Сайёра.

— Сиз ҳали шундай машхур бўлиб кетасизки...

— Раҳмат...— Сайёра Шавкатжон унинг белини қаттиқроқ сиққанни ва алақандай суқланиб тикилганини сезиб, уят ва ҳаяжондан эти алланечук жимирлаб кетди. Хайрият, шу пайт улар танца тушаётган музика тугаб, твист бошланди. Шавкатжон унинг белидан қўлини олмасдан:

— Давом этамизми?— деди. Сайёра жонҳолатда «йўқ» деб бош чайқаган эди:

— Майли, сиз твистни қойил қилолмайсиз,— деб кулди.— Нилуфархон ҳам хафа бўлмасин!

Нилуфар, Шавкатжон нмо қилганини кўриб ўрнидан турди ва кўзлари чақнаб, позик, хушбичим қоматини қилпиллатиб уларга томон юрди.

Сайёра унинг ёнидан ўтиб столга яқинлашаркан, тўсатдан сўри тагидан чиқиб келган Зафарга кўзи тушди.

Зафар Нилуфарни кўриб тўхтади, гўё ўтиришни ҳам, қайтиб кетишни ҳам билмай қолган одамдай, бошини эгиб бир лаҳза турди, сўнг шиддатли қадамлар билан Сайёрага яқинлашди.

Сайёрага йўл бериб ўрнидан турган Убайжон уни кулиб қарши олди.

— Келинг, Зафар ака. Марҳамат. Қайси бирдан қуяй?

— Раҳмат, мен рулдаман,— деди Зафар. У Сайёра-нинг ёнига ўтираркан, Нилуфарга яна бир қараб қўйди. Нилуфар ҳам уни кўриб узоқдан қўлини силкиди. Зафар ундан кўзини узиб Сайёрага қаради. Унинг сал қисилган кўзларида шундай жиддий ва синовчан бир ифода бор эдики, Сайёра беихтиёр қизариб кўзини олиб қочди.

«Нима бало, бунгаям юққанми бизни хўжайиндан?»

— Акрамдан дарак йўқми?

Сайёра: «Мен унақа одамни танимайман», деган маънода елкасини учирди. Зафар қизариб, олдида-

ги овқатни чўқилади ва твист тугаши билан ўрнидан турди.

Нилуфар Шавкатжоннинг қўлига суйанганича жилмайиб келарди:

— Танишиб қўйинг, Зафар ака, кинорежиссёр...

— Эсингиздан чиқдимми, биз танишмиз-ку?— кулди Зафар ва ўрнидан қўзғалди.

— Қани, кетдик бўлмаса!

Нилуфар кўзларини катта очди:

— Вой, нега?

Шавкатжон қўлини ёзиб:

— Ие!— деб хитоб қилди,— ўтириш энди бошланди-ку!

— Мен ҳеч қаёққа кетмайман,— деди Нилуфар.

Бир зум оғир, ноқулай сукут чўкди, сўнг Зафар бошиқ, лекин қатъий товушда:

— Илтимос қиламан, юринг,— деди.

— Нега энди?

— Гап бор...

Нилуфар бир ҳиқиллади-да, ишончсиз одимлар билан қоронғи хиёбонга қараб кетди. Зафар Сайёранинг ёнидан ўтаркан:

— Машинада жой бор, Сайёрахон, хоҳласангиз юринг,— деди.

— Йўқ,-йўқ, Сайёрахонни юбормаймиз,— деди Шавкатжон.

Зафар «иштиёрингиз» деган маънода елкасини қисди-да, Нилуфарнинг орқасидан кетди.

Сайёра негадир яна ўпкаси тўлиб ўйлади.

«У ақалли Зафардай ҳам бўлолмади. Зафарга ўхшаб етаклаб олиб кетиш ҳам қўлидан келмади-ю, тагин ҳамма аламини менадан олди!..»

У қилт ютиниб, қўлини сувга чўзди.

Шавкатжон Сайёранинг ёнига ўтираркан, Убайга қараб:

— Сен ҳам қизиқсан-да, шоир! — деб кулди. — Шоҳистахон билан энди топшидингми? Зиёфат қилган одам меҳмонларга қарамас экан-да. Қани Сайёрахон, қадаҳингизни чўзинг. Қўрқманг, ўзим олиб бориб қўяман таксида!

Сайёра танқидчи жувоннинг қовоғи тушиб кетганини, Шоҳиста эса Убайжоннинг қулоғига бир нима деб шивирлаганини кўрди, кўрди-ю, бирдан қандайдир ҳушёр тортиб ўрнидан турди.

— Раҳмат. Мен ўшалардан қолмай...

Зафарнинг таниш «Волга»си парк дарвозаси олдида оқариб кўринади.

Сайёра дарвозага яқинлашиб қолганида Зафарнинг боягидан ҳам кескин, шиддатли овозини эшитиб қадамини беихтиёр секинлатди:

— Олдин орани очиқ қилинг, кейин истаган номаъқулчилигингизни қилаверасиз. Лекин... агар мени севишингиз, мени ҳурмат қилишингиз рост бўлса... иккинчи бу ишни қилманг!

Нилуфар йиғламсираб қичқирди:

— Нима қилдим, шунчалик?..

— Сиз мастсиз! Тушунасизми, мастсиз, маст!— қандайдир жирканч билан хитоб қилди Зафар.

«Наҳотки мен ҳам маст бўлсам!..» Сайёра йўл ўрта-сида тўхтаб қолди. Зафар уни кўриб, машинанинг эшигини шарақлатиб очди.

— Чикнинг, машинага... Қелинг, Сайёрахон!

Пик-пик йиғлаётган Нилуфар кўзларини артиб, машинанинг бурчагига ётиб олди. Зафар газ берди. «Волга» енгил қўзғалиб, неон чироқларининг оқиш шуъласида аллақандай сирли туюлган кўчалардан учиб кетди.

Нилуфар ҳамон гужанак бўлиб товушсиз йиғлар, Зафар чурқ этмас эди.

Сайёра, гарчанд Шавкатжоннинг иродасига бўйсунмай, зиёфатдан чиқиб кетгани учун ўзидан мамнун бўлса ҳам, буларга қўшилганидан хижолатда эди. У кўнглининг бир четида Зафар ҳақ эканига тушунар, лекин шунга қарамай, унинг бугунги қилиқлари дилида қандайдир исён-уйғотар, назарида, тунов куни у янглишган, Зафар ҳам Акрамга ўхшаган кўрс бир одам эди...

Ниҳоят, Зафар, гўё унинг фикрларини пайқагандай:

— Мени кечирасиз, Сайёрахон,— деди ўйчан бир товушда.— Четдан қараганда ҳамма нарса бошқача кўринади. Лекин мен шунга аминманки, Акрам қилгуликни қилиб қўйиб, ўзи ҳам пушаймон бўлиб юрибди...

Сайёранинг кўз олдига бир зум Акрамнинг маъюс чеҳраси келди, қулоқлари остида: «Сайёра, менга қаранг, Сайёра», деган гуноҳкор товуши эшитилиб, юраги «шиғ» этди. Лекин шу заҳотиёқ унинг кафедаги кўрслиги, қўш тарсакиси эсига тушиб, эриган кўнгли қайта музлади.

«Сиз ё муғамбирсиз, ё чиндан ҳам ўз қадрингизни билмайсиз, Сайёрахон. Сиз... қандайдир жуда поксиз.

Мана кўрасиз, кинода ҳаётдагидан ҳам чиройли чиқасиз...»

Сайёра бошини силкиб, сочларини тўғрилади.

— Йўқ,— деди у қатъий.— Сиз у кишини билмайсиз, Зафар ака.

— Биладан, Сайёрахон, биладан,— деди Зафар.— Эҳтимол бояги ёшларни билмасман. Лекин Акрам... яхши йигит... Мен шу кунлари кўп ўйладим. Икковимиз тортишиб юрган масалалар ҳақида кўп ўйладим, Сайёрахон. Анча-мунча масалаларда мендан кўра у ҳақ экан. Биладан — кўрслиги бор. Лекин... у, жуда соф йигит, Сайёрахон...

Машина дарвоза олдида тўхтади. Сайёра машинадан тушаркан:

— Маслаҳатларингиз учун ташаккур!— деб пичинг қилди ва хайрлашмасдан ичкарига кириб кетди.

ТҲРТИНЧИ БОБ

Жуда қизиқ яратилган-да одам боласи!

Акрам қишлоқдаги қурилишни, айниқса, деворлари одам бўйи кўтарилган идора билан меҳмонхона биноларини кўриб, улар ҳам Санъат саройидай кўримсиз чиқишнинг сезиб, қанчалик эзилмасин, саройнинг очилишига бағишланган тантанадан кейин кўнгли хийла кўтарилди.

Авваламбор, бу тантаналар вақтида уни жуда кўтаркўтар қилиб юборишди. Обкомдан келган вакил уни қўлтиқлаб олиб, қўярда-қўймай президиумга олиб чиқиб, ўзининг ёнига ўтқазди. Қолаверса, Туробжон мажлисини очиб: «Бу тантаналарнинг сабабчиси, ҳамқишлоғимиз, машҳур архитектор, ҳурматли олимимиз Акрамжон Холиқов ҳам шу ерда ўтирибдилар», деб уни имо қилганда... бутун қишлоқ аҳли оёққа туриб хийла вақт қарсақ чалишди. Мажлисдан кейин колхоз боғида бўлган зиёфатда унинг шаънига шундай қадаҳлар кўтарилдики, ичкиликни кўпда хушлайвермайдиган Акрам, оз-оздан ичиб, кайфи ошиб қолди. Лекин энг муҳими, зиёфат охирлар вақтида Малоҳат Акрамга муғамбирона кулимсираб, қўлига бир парча қозғоз қистирди. Бу — Ҳамиданинг жавоб хати эди:

«Майли, сиз айтгандек бўла қолсин. Эртага қоронғи тушганда тегирмон бўйидаги жийдазорга бораман Ҳамида».

Бунинг ҳаммаси бир бўлди-ю, Акрам эртасига ҳам худди катта бир хурсандлик кутаётган одамдай, қўли ишга бормай, кун бўйи боғни айланиб юрди. Рост, эрталаб, кайфи тарқалгандан кейин, Акрам кечаси зиёфатда уни ортиқча кўтар-кўтар қилиб юборишганига иқрор бўлди, лекин мажлисдаги оддий кишилар-чи? Уларга бу улкан ва чиндан ҳам муҳташам бўлиб кўринган бино ёқиб тушгани учун ардоқлашмадимикан уни? Бу бино Зафарга ўхшаган мутахассисларга ёқмаса ёқмас, лекин кечаси йиғилган бутун халойиқнинг дидига мос тушганлиги маълум бўлди-ку, ахир? Агар Акрам бошда оддий кишиларнинг дидини ҳисобга олмаганда нима бўларди? Уни кечагидай самимий кутиб олишармиди?

Ҳа, эҳтимол, унинг лойиҳалари келгуси авлодларга кўримсиз ва бесўнақай бир нарса бўлиб кўринар, лекин узоқ келажак нуқтан назаридан қараганда ёлғиз Акрам эмас, Зафарга ўхшаганлар, ҳатто ундан ҳам талантли одамларнинг ижодиёти ҳам эскириб қолмасмикан? Ахир одатда минг-минглаб санъат асаридан тарихда биттасигина қолади-ку? Шундай экан, олис келажакда бўладиган нарсаларни ўйлаб бунчалик эзилиб юришнинг ҳожати борми? Ҳамма ҳам гений бўлавермайди. Демак, инсоннинг вазифаси ўз кучига ортиқча баҳо бермай, шон-шухратни ўйламай, қўлидан келган хизматини қилиб тинчгина яшаш эмасми!

Акрам шуни ўйларкан, негадир кечаси Туробжон айтган бир гап эсига тушди. Ултириш қизиби, ўзаро суҳбат бошланганда Туробжон:

— Менга қара, дўстим, — деди Акрамнинг тиззасига қўлини қўйиб.— Сен улуғ одамсан, олимсан. Ҳаммаси тўғри. Аммо-лекин кўрган кунингга ҳайронман. Шу ҳам турмушми? Уша товуқнинг катагидай уйингни ташлаб қишлоққа келмайсанми? Кўриб турибсан — колхознинг ишлари михдай. Катта устахона очиб бераман. Уша ишларингни шу ерда ҳам қилаверасан. Уша маошинг — мзош. Хотиннинг институтни битиргандир — унга ҳам иш тайёр. Саратовдан келган докторимиз бор, қариб қолган ҳадеб кетаман деб, жанжал қилади. Хотиннинг бир йил ишласа — бош врач бўлади. Қарабсанки, икки йилда тагингда «Волга», юрибсан гаштингни суриб... Лаббай?..

Акрам Туробжоннинг бу гапини бугун бир неча марта эслади, лекин ҳар эслаганда кўз олдига негадир Сайёра эмас, Ҳамида келар, келарди-ю, кўнгли алғов-далғов бўлиб кетар эди. Ахийри, кун ботиш олдида уйда

ўтиришга сабри чидамай, худди илк учрашувга шошилган ёш йигитчадай ҳаяжонланиб, сойга чиқди.

Сойнинг **ғарб** этагидаги боғлар, жар бўйидаги азим тол ва тераклар ҳали сояда, қаршидаги нур селига чўмган қишлоқ эса худди чўмилиб чиққан ёш келинчақдай яшнаб ётарди.

Сой бўйидаги ялпиз, қамиш ва какраларнинг намхуш ва аллақандай маънос ҳиди, пода қайтишини кутаётган болаларнинг қий-чуви, атроф боғлардаги қўй-қўзиларнинг маъраши, ўчоқлардан кўтарилган ва аччиқ тезак ҳидини таратиб қалққан кўкимтир тутун — буларнинг ҳаммаси Акрамнинг дилида яна ўша тотли хотираларни уйғотди-ю, айрилиқ дардини қайта туйиб, юраги орзиқди.

Сал ўтмай, олисдаги оппоқ жийдазорга, тепароқдаги боғларга қуюлиб турган нур сўниб, ҳаммаёқни соя қоплади, қирдан ёпирилиб тушган пода теваракдаги уйларга таралди, туташ боғлар тепасида милт-милт юлдузлар ёнди...

Акрам, худди хатарли жойга яқинлашаётган одамдай юраги гурс-гурс уриб, тегирмонга қараб йўл олди. Ажабо, Ҳамидани нима мажбур қилди экан бу учрашувга? Ўша беғубор ёшлик чоғларини бир эсламоқчи бўлдим ё бошқа бир нияти борми? Турмушидан шикоят қилиб бир маслаҳат сўрамоқчимми, ёки...

Акрам хаёли шу жойга келганда, куни кечагина Сайёрага қилган муомаласи эсига тушиб, бир зум виждони қийналиб, ҳатто бормай қўя қолсаммикап, деган фикрга ҳам келди, лекин унинг ўзидан кучлироқ бир нарса уни тегирмонга судрарди... Афтидан, Ҳамиданинг жийдазорга келишга рози бўлиши ҳам бежиз эмас, у ҳам ўша қизлик туйғулари билан яшамаса бундай қилмас эди. Агар Акрамнинг тахминлари тўғри чиқса, агар Ҳамида эски гапларни қўзғаса... Акрам нима қилади? Нима дейди?

Акрам жар ёқасидаги жийдазорга етиб борганда осмонда ҳам, сойдаги сувда ҳам милт-милт юлдузлар ёнди, тегирмон устидаги оқ терак шохлари орасида сирғадай ялтиллаб ярим ой кўринди...

Атроф жимжит эди. Фақат новдан қуйилаётган сув шовиллар, тегирмон парраклари гувиллар эди. Гоҳо-гоҳо тоғдан эсган енгил шабада жийда шохларини силаб шитирлатиб қўярди!..

Акрам жийда шохларини эгиб, юзига босди. Жийда гулини тўккан бўлса-да, оқиш япроқчалар ва гул ту-

гунчаларининг хушбўй ҳиди димоғига гупиллаб кириб, кўнгли яйраб кетди.

Шу пайт, қаердадир юқорида, жар устидаги боғлар орасида, аёл кишиларнинг шивир-шивири ва бўғиқ кулгиси эшитилди. Илгарилари Ҳамида билан Малоҳат доим ўша томондан тушиб келишарди...

Акрам бир чўчиб, жийда панасидан чиқди-ю, ой нурида тепада қорайиб кўринган иккита гавдага кўзи тушди.

— Ана, келибдилар, — деди аёлларнинг бири. Бу Малоҳат эди. У Ҳамидани пастга, Акрам турган томонга итарди, лекин Ҳамида унинг қўлидан шап ушлади-да, бирга судраб тушди.

Малоҳат бўлгани учунми, Акрам бирдан енгил тортиб, уларга пешвоз чиқди, аввал Малоҳат, кейин Ҳамида билан кўришди, кўришаркан, бир зум унинг юзига тикилди. Ҳамиданинг чеҳраси сўлгин, ўзи ҳам анча озган, қорайган, қўллари қавариб, дағаллашиб қолган эди. Ҳамида буни сезгандай уялиб қўлини тез тортиб олди-ю, ерга қаради. Малоҳат кулди:

— Ҳа, учрашувга бир ўзингиз келибсиз-да! Оғайнингиз қани?

— Қайси оғайнимни айтяпсиз?

— Қайси бўларди? Бурун бунақа учрашувларга ким билан келардингиз, ўша оғайнингизни айтяпман-да!

— Оғайним бошқа бир жононни топибди, ўшанга кетди!

— Ҳа, оғайнингиз жа ҳовлиқиб кетяпти!— деди Малоҳат.— Шу кетишда икки хотин олишдан ҳам тоймайдилар!.. Майли, мен кетдим, гапларингга халақит бермай.

Малоҳат келган томонга бурилган эди, Ҳамида яна қўлидан ушлади.

— Тўхта, бирга гаплашайлик, ахир.

— Ўзинг гаплашавер,— Малоҳат қўлини тортиб олиб, тепага чиқиб кетди ва ўша ерда туриб деди:

— Ҳамидаҳоннинг ҳамма гапига ишонсангиз бўлади, Акрамжон. Мен ҳам қўшиламан бу гапларга.

Акрам энди ўзини тамом босиб олган, у ҳатто бояги ҳаяжонидан ўзи ҳам ҳайрон эди.

— Нима гап ўзи, Ҳамидаҳон?

Ҳамида бошини бир томонга сал эгиб қиё боқди-ю, яна кўзини олиб қочди. Атлас кўйлак устидан кийган қизғиш жемперининг тугмаларини ўйнарган, оҳиста деди:

— Билмадим, менинг хатимни олиб кўнглингизга нималар келди?..

Унинг қиё боқиши, айниқса, катта-катта ғамгин кўзлари ўша ёш ва маъсума Ҳамидага ўхшаб кетдими ё овозидаги маъюслик таъсир этдими, хуллас, Акрам бехтиёр юраги «шиғ» этиб, қўлидан ушлади.

— Мен ўзим ҳам бир гаплашсам деб юрувдим. Қалай, турмушингиз, ишларингиз тузукми?

— Турмушим...— Ҳамида кескин бўлмаса ҳам, қатъий бир ҳаракат билан қўлини Акрамнинг қўлидан чиқариб олди, ўша маъюс товушда:

— Турмушимни эшитгандирсиз, нимасини сўрайсиз?— деди оғир хўрсиниб.— Кечаю кундуз рашк, рашк, рашк... Қай балодан ҳам сиз билан... Ёшликдаги гапларни эшитиб... Нима бўлган, нима гуноҳ қилган эдим ўшанда? Ўзим ҳам билмайман. Турмушимиз заҳарга айланди...— Ҳамида қилт-қилт ютишиб, индамай қолди. Акрам ҳам индамас, у ачинишини ҳам, тасалли беришини ҳам билмас эди. Негадир кўз олдига чаккасини ушлаб олган Сайёра келди, кўзларидан ўт чақнаб: «Уринг! Бундан кўра ўлдирганингиз яхши. Уринг!» деб бақирганлари қулоқлари остида қайта янграгандай туюлди-ю, тишини тишига босди.

Ҳамида кўзини артиб, гуноҳкор товушда:

— Майли,— деди. Мен турмушимдан полигани келганим йўқ бу ерга. Сизга битта илтимосим бор, Акрам ака...

— Марҳамат...— деди Акрам, ўз овозини ўзи танимай.

— Билмадим, сиз эшитганмидингиз, йўқми... мен колхозда маданий ишларга бошчилик қилардим. Клуб, кутубхона дегандай. Шу ишга ўрганиб, овуниб юрган эдим, бўшатиб юборишди.

— Ким?

— Ким бўларди, раис акамлар-да!

— Туробжонми?

— Туроб акамлардан бошқа раис бормилар?— кулди Ҳамида.

Акрам унинг кулгисига эътибор бермай:

— Нега?— деди.

Ҳамида бирпас ўйланиб тургач, секин гап бошлади:

— Айтаверсам гап кўн. Бир томони хўжайиндан ҳам бўлди. Хўжайин у кишига ваъда бериб қўйибдилар: қайинсинглимни уканга олиб бераман, деб. Шу важдан икковимиз уришиб қолдик. Бироқ асли гап бунда ҳам

эмас. Ҳамма бало... мен ўзим ҳам билмай, у кишини танқид қилиб қўйибман...

— Танқид учун ишдан ҳайдадими? Туробжон-а? Нима деб танқид қилувдингиз?

— Энди... Қайси бирини айтай?— Ҳамида рўмолини бошининг орқасига суриб, Акрамга тик қаради. Акрам ҳам биринчи марта унга дадилроқ тикилди ва яна боғидай галати бўлиб кетди: ой шуъласида аёлнинг кенг пешанаси, қулоқларини бекитиб турган жингалак сочлари, маънос қора кўзлари унга яна ўша ёш, маъсум Ҳамиданинг ўзгинаси бўлиб кўринди. Ҳамида буни сезиб ерга қаради ва шошиб, ҳаяжондан дудуқланиб гапира бошлади:

— Ҳамма бало... колхозимиз сирти ялтироқ, ичи қалтироқ олифтага ўхшайди. Бу ёқда шоҳона идора, меҳмонхона, сарой қуряпмизу каттароқ, тузукроқ бир боалар боғчаси йўқ. Яслиларнинг аҳволи ундан ҳам баттар. Боалар далада тупроққа қоришиб офтобда ётишади. Бригадаларга чиқсангиз кўрасиз, ҳамма жойда тутга осилган беланчаклар. Шу аҳволда чақалоқлар нима бўлади? Кўпчилиги касал. Айниқса, мечал боалар билан ич касал боалар кўп. Нега десангиз, болалик оналар пахтазордан чиқишади-ю, ювинадиган бир жой йўқ, тезроқ эмизишга шошилишади...

Ҳамида, гўё бу гаплар Акрамга қандай таъсир этганини билмоқчи бўлгандай, кўзларини ердан узиб бир қараб олди.

Акрам ойдинда қорайиб кўринган тепадаги боғларга тикилиб, хаёлга чўмиб турар, унинг ўйчан чехрасидан бир нарсани уқиб олиш қийин эди.

— Мен гапирсам... клуб керак эмас, идора керак эмас, демадим. Шунчалик, сал бундоқроқ қилиб қурилса қандай бўларкин, дедим... Олдин хотин-қизларимизнинг жонига ора кирадиган ишларни қилсак, боғча-яслиларни тузатсак, шийпонларимизга қарасак, дедим, гуноҳим шу бўлди. Пўқ, гапимга қулоқ солиш қаёқда, тўнини тескари кийиб олди...

— Правление, партбюрога айтсангиз бўлмасмиди?

— Партбюро,— деди Ҳамида,— партбюро секретари ёш йигит. Ҳали Туробжон акага гап ўтказадиган ҳоли йўқ. Кейин... Ўзингиз биласиз, Туробжон аканинг обрўси катта. Пахта планини ортиғи билан бажариб турибди, даромад ҳам яхши... Худо ҳаққи, мен у кишини ёмонламоқчи эмасман. Фақат... шон-шуҳратга ошиқяптилар. Тезроқ қаҳрамон бўлсам дейдилар. Газеталарга чиқсам,

колхозимизга ҳар кун и чет эллик меҳмонлар келса, доврўғим оламга ёйилса дейдилар...

Ҳамида кўкраги «тарс» ёрилиб кетаётгандай чуқур нафас олди, сўнг ўксиниб давом этди:

— Қайдан билай, мен у кишини ўша ҳаммамиз бирга... ишлаб юрган чоғларимиздагидай, деб ўйлабман. У киши бўлса... жуда ҳовлиқиб кетган эканлар... энди... Сиз шу планларни чизгансиз, олимсиз, тушунасиз деб, у кишига гапингиз ўтади, деб келдим олдингизга...

Акрам чурқ этмади. У Ҳамиданинг озғин жуссасига, эгик бошига тикилиб тураркан, боя келаётгандаги ўйлари, ҳаяжонлари эсига тушиб, гоҳ уятдан юзлари бужмаяр, гоҳ Туробжонга қарши кўксига зўр туғён кўтарилар, гоҳ хаёлида ўзини сўкиб кетар эди. У йўлда келаётгандаги умидлари пучга чиққанини, бунинг ҳаммаси ёшлиқдаги ширин бир хомхаёл эканини тушунди. Илгариги Ҳамида, кўкламдаги лола каби ўша пайтда очилиб, ўша маҳалдаёқ хазон бўлганига кўзи етди, лекин қишда китоб орасидан чиққан лола барги кишининг эсига лозор далаларни туширгандай бошини эгиб, маъюс турган бу аёл ҳам унинг юрагини илиқ ва ҳазин туйғуларга чулғамоқда эди. У энди Ҳамидадан ҳеч нарсани кутмас, фақат қўлларини ўпиб тасалли бергиси, акасидай меҳрибонлик кўрсатиб, ёш болани тинчитгандай тинчитиб қўйгиси келар эди.

Ҳамида унинг узоқ сукутга чўмганига ўзича бошқа маъно берди шекилли:

— Майли,— деди хўрсиниб. — Агар ораларингиз бузилиб қолишидан қўрқсангиз...

— Йўқ-йўқ! — деди Акрам шошиб. — Албатта гаплашаман. Кўнглингиз тўқ бўлсин...

— Раҳмат, — Ҳамида ойдинда кўзлари нам тортиб, Акрамнинг юзига қаради, сўнг оҳиста тин олиб, қўлини чўзди.

— Раҳмат сизга. Дардимни кимга айтишимни билмай юрувдим. Агар... ёрдамнингиз тегмаса ҳам, кўнглим тоғдай ўсди..

— Йўқ, бунақа умидсизликка тушманг! — деди Акрам ва томоғи ёпиб бўғилиб индамай қолди. У аёлнинг қўлини бир зум тутиб турмоқчи, ўзини босиб яна бирикки оғиз илиқ гап айтмоқчи эди, лекин Ҳамида қўлини шошиб тортиб олди-да, қоронғида қоқиниб-суриниб юқорига, ой шуъласида қорайиб кўринган боғларга қараб югуриб кетди.

«Наҳот Туробжон шунчаликка борган бўлса? Наҳот Ҳамидани шу аҳволга солиб қўйса?.. Туробжон-а? Ун олти яшар пайтларида ҳамма ноҳақликларга қарши кўкрак кериб чиқадиган, ўша чоғдаги раиснинг нопок ишларига қарши чиқадиган Туробжон-а?..»

Акрам кимсасиз сойни ёқалаб орқага қайтаркан, хаёлан ўзи билан ўзи гаплашар эди.

Туробнинг гап-сўзлари, юриш-туриши, одамлар билан қилган муомалалари — ҳаммаси энди Акрамнинг назарида ўзга маъно касб этди, гўё кўз олдини тўсиб турган бир парда кўтарилиб, олис-олисларни кўра бошлаган эди.

Туробжоннинг ўрнида бошқа одам бўлганида эҳтимол, Акрам таажжубланмас эди. Одам иши ўнгидан келган пайтларда ўзини йўқотиб қўйиши ажабланарли ҳол эмас, ёш раҳбарнинг боши айланиб қолиши табиий. Шон-шухрат шунақа нарсани, у Туробжон тугул ҳаётий тажрибаси ундан ўн баравар ортиқ одамларни ҳам йўлдан чалғитган. Лекин Туробжон!..

— Туробжон! — дерди Акрам ва яна ўша урушнинг охирги ва урушдан кейинги биринчи йилларни, бирга дўстлашиб, Ҳамида ва Малоҳатлар билан учрашиб юрган чоғларини эслаб кетарди. Қони қизиқ Туробжон поҳақ ишларни кўрганда ўзини аямай олишганлари, раиснинг ножўя хатти-ҳаракатларига қарши чиқаман деб, ахийри армияга жўнашга мажбур бўлганлари ёдига тушиб, таажжубланар, «шундай йигит нега энди бунчаликка борди экан», дерди хаёлида, лекин шу заҳотиёқ эрталабки ўз ўйлари эсига тушиб, хаёли чувалашиб кетарди.

Ахир Ҳамида колхоздаги бу ишлар учун Туробжондан ҳам аввал уни, Акрамни танқид қилиши мумкин эди-ку! Рост, бош планда боғча ва ясли бинолари ҳам бор, бироқ Санъат саройи, идора ва меҳмонхона қурилишига ажратилган маблағ бошқа қурилишларни бошлаш имкониятини бермас эди. Акрам буни била туриб, Туробжонга бир оғиз тузук маслаҳат бердимиз? Маслаҳат бериш у ёқда турсин, ортиқча безак ва ҳашамлар учун лойиҳасини танқид қилган Зафарни «ҳаётни билмаслик»да айбламадимиз?.. У ҳам майли, ўз оиласида кўрсатган ҳунарлари-чи? Сайёрага қилган қўполлиги-чи?..

Акрам, хаёли шу ерга келганда яна тунов кунгидай, «У-чи? У яхши қилдимиз? — деди алам билан, лекин энди бу ўй ҳам унга тасалли беролмади. — Ахир... Ҳами-

дани шунчалик қизганган Содиқвой ҳам ҳали хотинини уриш даражасига бормабди-ку!.. Мард бўл, Акрамвой!»

У ўз боғлари рўпарасига етгач, тўхтади. Уйга киргиси йўқ, уйқуси тамом қочган эди. Бир нафас иккиланиб тургач, пахтазорга, Амакининг олдига боришга аҳд қилди.

...Пахтазор сойнинг ўнг юзида, боғлар тугаган жойдан бошланиб, қир бағирлаб олис-олисларга чўзилиб кетган эди.

Илгарилари бу ерлар ям-яшил бедазор эди. Ёзда унинг ичи беданага тўлиб кетар, ёш йигитлар ва беданабоз чоллар тузоқ қўйиб, эртаю кеч бедазордан чиқишмас эди. Кейинроқ бу ерга кузда бугдой, ёзда тарик экиладиган бўлди. Болалар, ноғора чалиб, сопқон отишиб, экин қўришар эди, ниҳоят, уруш йиллари пахта экиладиган бўлди-ю, шундан бери четларига тут ўтқазилиб, колхознинг энг йирик пахта бригадасига айлан-тирилди.

Акрам пахтазорга ўтган ариқ бўйида анча турди. Соининг чап юзидаги боғлар, боғ орасидаги полизлар қорайиб кўринар, мирзатераклар ойдинда қатор саф тортиб турган сувориларни эслатар, соининг бу юзидаги кенг, текис пахтазор ой шуъласида аллақандай сокни, осойишта уйқуга чўмганга ўхшар, фақат юқорида, Фортепанинг устидаги қалин қайрағочлар билан ўралган қабристон қандайдир ваҳимали туюлар эди...

Ана у ерда, ҳозир эшаклар ёйилиб юрган сойликда Акрам билан Туробжон ҳар оқшом отларни тушовлаб қўйиб, тағларига пичан тўшаб уйқуга кетишар, тонг палла ширин уйқуда ётган пайтда Амаки келиб уйғотар ва улар отларини аравага қўшиб, йўлга тушишар эди.

Баъзан кечқурунлари, пода тарқаб, ғира-шира қоронғилик тушган пайтларда Ҳамида билан Малоҳат ана шу тўғон устидаги осма кўприкдан ўтиб, қўрқа-писа олдиларига келишар, улар битта-яримта жўхори кулча, баъзан бир ҳовуч туршак, баъзан қурт олиб келишар ва бирга ўтириб ейишар эди.

Ёшлик ажойиб-да! Тўғон устида қизларнинг қорасини кўришлари билан, уларнинг пиқ-пиқ кулгиси, битта ширин сўзиданоқ диллари ёришиб кетарди йигитларнинг! Улар олиб келган иккита жўхори тўқач дунёдаги ҳамма таомлардан лаззатлироқ туюларди!.. Қани эди ўша беғубор масъуд дамлар қайтиб келса! Акрам бу шон-шуҳрат, эришган ҳамма муваффақиятлари, олим

деган номи — ҳамма-ҳаммасини ўша оғир, лекин беташвиш ёшлик чоғларига бир зум ҳам иккиланмасдан алмашар эди!

«Ҳа, қарияпман шекилли. Киши қариганда ёшлигини кўп қўмсайди дейишади... Лекин... қирққа кирмай қариган бўлсам... бу ёғи нима бўлади?..»

Акрам мийиғида кулимсираб, пахтазорга бурилди ва катта ариқни ёқалаб кетди. У тўғри қилган экан, чунки сал юрмай, каллакланган тутлар билан ўралган пайкалда бир-иккита одамнинг қораси, шалоп-шалоп қилиб сувга тушган кетмон овозлари эшитилди.

Тўсатдан, қорайиб кўринган одамлардан бири:

— Вой!— деди-ю, жўяклардаги сувни шалоплатиб қочди, унга иккинчиси қўшилди, шу заҳотнёқ олисроқдан:

— Ҳа, нима бўлди, оппоқ қизларим?— деган таниш овоз эшитилди.

Бу Амаки эди.

Унга етиб борган қизлар пиқ-пиқ кулишиб чолнинг пинжига суқилишди ва ёлгон ваҳима билан:

— Ана, ўзингиз қаранг!— дейишди.

— Ким ҳам келарди шу пайтда? Бригадирми, раисми — юришгандир, ғўзани сув босмадимикан деб!

Амаки кетмонини елкасига ташлаб ва сувни шалоплатиб, яқинроқ келди.

— Ким у?

— Мен,— деди Акрам. — Мен, Амаки...

— Лаббай? Акраммисан? — Амаки кетмонини ерга қўйиб, унга суянди.— Ғўза сугорган чоғларингни қўмсадингми, иним?— кулди у ва ҳамон олисроқда ҳурпайишиб турган қизларга юзланди:

— Майли, шийпонга бориб ёта қолинглар, оппоқ қизларим. Мана, ёрдамчи келди... Бу кишиям ёшлигида шўтта ғўза сугориб катта бўлганлар. Акрамжон Холиқов деган инженер-олим шу киши бўладилар...

Қизлар яна пиқ-пиқ кулишиб, пичир-пичир қилишиб тутларнинг орқасига ўтиб кетишди, Акрам ҳайрон бўлиб сўради:

— Қизлар?.. Уруш йиллари қизлар ғўза сугоришгани эсимда... Наҳот ҳали ҳам аёллар ғўза сугорса.

— Сен айтган ҳозирги йигитлардан шу қизлар ҳам афзал, иним. Жоп-дили билан ишлашади бу қизалоқлар...

— Лекин аёл кишининг иши эмас-ку бу? Жуда оғир-ку аёл киши кечаси ғўза сугориши?

— Нега қийин бўларкан?— деди Амаки. — Қетмон чопишдан қийин эмас. Пахта теришдан ҳам осонроқ деса бўлади буни!— У нимагадир кулди.— Сен айтган йигитлар ишласа-ку, саз бўларди-я! Аммо-лекин ҳозир илгариги йигитлар йўқ. Ҳаммаси ишнинг осони-ю, пулнинг мўмайини қидириб кетган. Билмадим, пахтанинг нархи ошди, деган гап бор, шу гапни эшитиб қайтишмаса... йигит зоти қолмади колхозда. Хулласи калом, биз қариялар: «Ҳамма мулла бўлиб кетаверса подани ким боқади», десак кулардиларинг. Мана, энди ўша биз айтган замон келди, иним.

Акрам беихтиёр кулиб юборди.

— Мана мен муллаликдан безиб, илгариги ишимни қўмсаб келдим.

— Лаббай?— деди Амаки ва бошини ликиллатиб хушнуд кулди.

— Шу пўрим-пасонинг билан-а?

— Формани ечиб қўямиз, Амаки. Рост айтаман, кетмон борми, ёрдамлашиб юборай?

— Шунақами?— деди Амаки миннатдор бўлиб. — Балли, иним! Узи-ку, қиладиган иш ҳам йўқ, аммо-лекин менинг этигимни кийиб, анави томондан жўякларни бир айланиб кел, чимларни кўр — сув уриб кетган бўлмасин тагин...

Акрам туфлисини ечиб, шимининг почаларини шимарди, кўйлагининг устидан Амакининг тер ҳиди анқиб турган эски чопонини кийиб, сувга тушди. Муздек булоқ суви оёқларини зирқиратиб суяк-суягидан ўтиб кетди-ю, беихтиёр ҳуштак чалиб юборди.

— Ҳа, қалай, деҳқоннинг нони ширин бўлар эканми?— деб сўради Амаки.

— Ширин бўлганда қандоқ!— деб Акрам жўякларни оралаб кетди.

Сув жуда усталик билан, гўё ҳар бир жўякка бир қошиқдан тақсимланган эди. Чимлар ҳам жойида, фақат бир-икки ердагина тагидан сув олган жўяклар учради. Акрам чимларни мустаҳкамлаб, дир-дир титраб, пахтазордан чиққанда, Амаки ҳам бир айланиб келиб, ариқда юз-қўлларини юваётган эди.

— Ия, ҳорманг, сувчи, тиш тишга тегмайди-ку!— деди Амаки кулиб. — Отаси деҳқон, бобоси деҳқон, боласи — мана, ҳалитданоқ сувга тушган товукдай шумшайиб қолди!.. Чоп, иним, уйга бориб, оёғингни тандирга солиб, исиниб кел...

— Оляпсиз-а, Амаки? Шу гапингизга қулоқ бошида ётиб, эрталаб сувни бошқа пайкалга ағдариб, кейин кетганим бўлсин!

— Шувақами?— деди Амаки мамнун бўлиб. — Бўлмаса ана тутнинг тагида кўрпа-тўшак бор. Чўзила қол. Мен пўстакни ёзиб, чопонимга ўраниб, шўтта ёта қоламан. Қорнинг оч эмасми мабодо?— тўсатдан сўради у. — Оч бўлса ўшатта нон, бир хурмача гўжа бор, овқатланиб ол. Мен чарчадим, ётаман, иним, сенга айтадиган анчамунча гапим бор эди, аммо-лекин бугун чарчадим. Ҳали беш-олти кун бўларсан бу ерда?

— Ҳа, бир-икки кун бўламан, Амаки.

— Шундоқ бўлсин. Туғилган ерингга бир келибсан, беш-олти кун тургин, қариндош-уруғлар, ёр-биродарлар билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашиб, ўлганларга фотиҳа ўқиб кетгин. От айланиб қозигини топади, деган гап бор, иним. Бу юрт сенга керак бўлади ҳали, ҳа...

Амаки тутнинг тагида, қоронғида тими́рскиланиб, ниманидир ёзди-да, чопонига ўраниб, чўзила кетди: «Э, худо, бу кўрсатган кунингга шукур...»

Акрам юз-қўлларини ювиб, тут тагига борганида Амаки аллақачон пишиллаб уйқуга кетган эди.

Акрам ариқ бўйига кўрпани ёзди, қоронғида тими́рскиланиб рўмолга тугилган иккита нон, сувда турган хурмачани топди, яна ўша болалик чоғларидагидай оғзидан суви қочиб, хурмачани кўтарди, кўтарди-ю, қайта жойига қўйди: гўжага қўшилган айрон ачиб қолган эканми, ундан аллақандай қўланса ҳид келар, тугундаги нонлар ҳам тарашадай қотиб қолган эди.

«Ҳа, чиндан ҳам қарий бошлаганга ўхшайман, қўмсаган ёшлик туйғуларим энди ҳеч қачон қайтмайди шекилли..»

Акрам маъюс кулимсираб, тўшакка чўзилди. У ёшлигидагидай, ўринга чўзилишим билан дарҳол ухлаб қоларман, деган умидда эди, лекин тиниқ осмонда гуж-гуж ёнган юлдузларга тикилиб, сойдаги бақаларнинг сайрашига, ариқдаги сувнинг майин шилдирашига қулоқ солиб узоқ ётди, уйқуси келмади. Гоҳ тагидаги нотекис жойлар биқинига ботиб безовта қилар, гоҳ бурга талаётгандай бўлар, булардан сал тинчий деса, хаёл ҳар томонга олиб қочар эди.

Қоронғида Амакининг хурраги тобора авжга чиқарди.

...Бахтиёр одам! Мана, олтамишдан ошибдики, ҳануз ёшлик, ҳатто болалик ҳиссиётларини йўқотмайди! Бу

дунёнинг ташвишлари, кишининг илигини қуритадиган ўй-фикрлар, ҳаммаси, ҳаммасидан халос. Бир коса гўжа-ю, тагига битта намат, устига ёпишга битта тўн бўлса бас, ётибди маза қилиб!

Тўсатдан, Акрамнинг ёдига тунов куни ёшлар кафе-сида бўлган баҳс-мунозара тушди-ю, кулимсиради. Ҳозирги ёшларга турмуш қанча яхшиланса шунча оз. Яхшиланган сари яхшиланса, дейишади. Кўзларига ҳамма нарса оз кўринади. Амаки бўлса... бу кишига ҳеч нарса керак эмас... Лекин ким ҳақ? Ҳаётга бу икки хил қарашнинг қайси бири тўғри? Ўша ёшлар ҳам бу киши даражасига тушгани яхшими ёки аксинча, улар ҳаётдан олаётган имтиёзлардан Амакига жиндай бериб, шарт-шароит туғдириб, бу кишини ҳам улар даражасига кўтарган тузукми? Амакига бўлмаса ҳам лоақал ҳалиги қизчаларга нисбатан шу ишни қилиш керак эмасмикан? Наҳот Амакини, унинг турмуш ҳақидаги тушунчаларини идеаллаштириб, ёшларни, бу қизчаларни Амакидай бўлишга чақириб тўғри бўлса?

Акрам бундай ўйлаб қараса, ўша кеча кафедра ёшлар билан баҳслашганда худди шу фикрни, яъни орқага чекинишни ёқлаб чиққан экан.

У қоронғида истеҳзоли кулимсираб, бир ёнбошига ўгирилиб ётди.

* * *

Акрам туш кўрди: Сойда, тўғон бўйида қандайдир тўй бўлаётганмиш. Тумонат одам йиғилганмиш. Машшоқлар, ҳофизлар овозларини баралла қўйиб ашула айтишармиш. Лекин атрофдан янграётган: «Ҳа дўст! Жонидан!» деган қичқирдиқлардан ҳеч нарсани эшитиб бўлмас, кимдир шов-шувни босмоқчи бўлиб: «Бас! Жим!» деб қичқирармиш, кимдир: «Ашулани эшитайлик, тирмизаклар!» деб бақирармиш. Қимдир гулхан ёқармиш. Унинг шуъласидан кўз қамашиб, тафтига одам чидаб туролмасмиш. Акрам ўзини олиб қочмоқчи бўлармишу жойидан қўзғалолмасмиш...

Шу пайт, қаердандир, Нодирани етаклаб олган Сайёра пайдо бўлармиш. Нодира Акрамни кўриб: «Дадажон! Қаёқларда юрибсиз, дадажон!» деб унга қараб толлинармиш. Лекин Сайёра қизининг юзига бир шапати уриб, тескари бурилиб кетибди...

Акрам уйғониб кетди. У қора терга ботган, терак

бўйи кўтарилган офтоб кўзларини қамаштириб, чарақлаб турар, ариқнинг у юзидаги қатор тутларга осилган беланчаклардан болаларнинг қий-чув йиғиси эшитилар эди.

Қорачадан келган қотма бир кампир сув қайнатадиган катта бакнинг тагига олов ёқмоқда, ундан сал нарироқда юзларини оқ рўмол билан ўраб олган уч-тўрт аёллар бола эмизиб ўтиришар эди. Акрамнинг уйғонганини кўрган кампир бакни қўйиб, беланчакдаги болаларни тебрата бошлади, аёллар қўллари билан юзларини тўсиб олишса ҳам, Акрамга тикилган кўзларида зўр бир қизиқиш бор эди.

«Мечал!»— Акрам тупроқда эмаклаб юрган болаларнинг ингичка оёқлари, таналарига нисбатан катта бошларидан кўзини узиб, кампирга юзланди:

— Бу беланчакларни шийпонга кўчирсаларингиз бўлмайдами, холажон?

Кампир унга қарамасдан пўнгиллаб жавоб берди:

— Шийпонда нима бор? Бу ер пахтазорга тегиб турибди. Ҳаммага қулай.

Акрам «аёллар нима дейишаркин», деб улар томонга қаради, лекин Акрам гапириши билан улар тескари қараб олишган, фақат ёш, озғин бир жувон катта қўй кўзларини сал қисиб, гўё: «Сен нимани ҳам тушунардинг?» дегандай кинояли тикилиб ўтирар эди.

— Бригадирларингиз қаёқда?

— Қатта бўларди!— деди ўша аёл кулимсираб.— Шийпонда ётгандир-да пашша қўриб!

Акрам аёлларнинг ёнидан ўтиб узоқлашганда орқасидан яна ўша жувоннинг:

— Буларга нима?— деган пичинги эшитилди.— Оёғида ғирч-ғирч патинка, эгнида шойи кўйлак, юришибди жағи билан иш битириб!

— Ҳа-я,— деди яна бир аёл.— Каттакон бўлиб, бундоқ бир ҳолинг нима, дейиш ҳам йўқ. Қўли чўнтакда, бригадирни сўрайди-я!

Уларнинг гапини учинчи аёлнинг ваҳимали шивирлаши бўлди.

— Ҳой, вой, нима деяпсизлар ўзи? Бу райондан келган каттакон эмас, ҳалиги... Моҳира холанинг Тошкентдаги ўғли-ку. Катта олим!

— Бари бир гўр!

Акрам кулимсираб, олисроқда, қирнинг этагида кўриниб турган шийпонга қараб кетди.

Акрам шийпонга яқинлашиб қолганида, олдин елкасида кетмон кўтарган Амаки, унинг кетидан... Ҳафтада ғарч-ғурч хром этик, эгнида калта энгли гулдор кўйлак, бошида похол шляпа, ингичка мўйловли, қирра бурун, хушсурат бир йигит чиқди. Акрам уни дарров таниди ва негадир юраги бир ҳаприқиб тушди: Содиқвой!

Содиқвой ҳам уни таниди шекилли, кўзлари сал қисилиб, қалин қошлари чимирилиб, бир зум тикилиб қолди, кейин билинар-билимас кулимсираб пешвоз чиқди.

— Келинг, домла!

Амаки кўзини қисиб кулди.

— Ҳа, қалай, калла пишдимни, иним!— деди у, офтобга имо қилиб. — Қойил, сувни ўзларига ишониб топширсак бўлар экан!

Содиқвой катта, кучли кафти билан Акрамнинг қўлини қаттиқ сиқиб кўришди, яна мийиғида кулимсираб:

— Хуш келибсиз, домла, бригадамизга ташриф буюрганларидан бахтиёрмиз,— деди.

Акрамга унинг гапларида бўлакча бир киноя, чақиб олиш истаги бордай туюлди.

— Келишимиздан мақсад ҳам ўзларини бахтиёр қилиш эди,— кулди у.

— Қойил!— деди Содиқвой ва шийпонга таклиф қилди.

• Олисдан кўримсиз туюлган шийпоннинг олди гулзор ва тоқзорга айлантирилган, ўртадан ўтган бир ариқ сувнинг салқинида иккита ошпаз катта қозонда шўрва пиширмоқда, одам бўйи келадиган самоварлар шақирлаб қайнамоқда эди.

Содиқвой қўл қовуштириб турган ошпазларнинг ёнидан ўтаркан, уларга қарамасдан: «Кўк чой», деди-да, шийпоннинг ўнг қанотидаги эшикни очди.

Акрам ичкарига кираркан, яна ҳайратда қолди: деразалари сойга қараган чорси хона ёш келинчакларнинг уйидай безатилган. Полга қизил гилам тўшалиб, шоҳи ва атлас кўрначалар ёзилган, ўртадаги хонтахта, гўё азиз меҳмон келишини билиб аввалдан ҳозирлик кўриб қўйилгандай, мева-чевага тўла эди.

— Қани, марҳамат, тўрга ўтсинлар, домла,— Содиқвой деразаларни очиб, шляпасини қозикқа илди ва қоп-қора сочларини қўллари билан орқага силаб, кўрпачага чўккалади.

Олдин чой кўтарган Амаки, унинг кетидан бир даста иссиқ пон кўтарган ошпаз кириб келди. Содиқвой ошпазнинг қўлидан нонини оларкан:

— Шўрванинг сергўшт жойидан-а?— деди кўзини қисиб.

Акрам очиқ деразадан пахтазорга, кетмонларини қуёшда ярқиратиб ишлаётган аёлларга, тут тагидаги қатор беланчакларга қаради. У ҳали Содиқвойини кўрганидаёқ, бояги гапларни айтиш фикридан қайтган эди, лекин тут соясидаги беланчакларга, тутун буруқситиб бак атрофида куйманиб юрган кампирга кўзи тушиши билан, юрагидаги гап яна қўзғалди.

— Бу беланчакларни шийпонга кўчирсангиз бўлмай-дими?

— Қайси беланчакларни айтасиз? Э, ҳа, ана улар-ними?— Содиқвой кўрсаткич бармоғини ингичка мўйловчасига тегизиб кулди. Лекин кулгиси қандайдир сунъий, совуқ эди.— Ўтга нима бўпти, соя-салқин...

— Ҳар ҳолда бу ердан салқин эмасдир-ов? Болалар тупроқда қоришиб ётибди. Ифлос, касалманд...

Содиқвойнинг лабларида яна бояги кинояли табасум кўринди.

— Ифлос бўлса ифлосдир,— деди у кескин.— Лекин ўшат ўзи яхши. Хотинларга қулай.

— Нега энди?

— Негаки,— деди Содиқвой,— аёллар узоққа қатнаб юришмайди. Болалари йиғласа шундоқ пахтазордан чиқишади-ю, эмизиб, тагин ўз ишларини қилаверишади. Аёлларнинг ўзлариям шунга ўрганиб кетишган. Қани, беланчакларни шийпонга кўчираман деб кўринг-чи, устингиздан обкомга арз қилишади!

Акрам бу ўктам йигитга сўзи ўтмаслигини, унинг юрагида хотинларга нисбатан бўлакча бир ғазаб борлигини тушунди, тушунишга тушунди-ю, лекин яна боягидай ўзини туюлмади.

— Сиз аввал мана бу хонани болаларга бўшатиб беринг, кейин бу гапларингизга ишонай!

— Шунақами? Бўшатиб берайликми? Жа дейман, хотинларга жонингиз ачишяпти, домла?

Содиқвойнинг юзидан қони қочиб, кўзлари сузилди. У яна бир нима демоқчи эди, Амаки оғзидан сўзини олди:

— Энди...— деди у соқолини силаб.— Нафсиламрини айтганда, хотин-қизларга қийин. Аммо-лекин гап беланчак-меланчакда эмас, иним, чораси топилса, хотин зотини кетмондан қутқариш керак. Сабаби, хотин зоти бурунги замонда ҳам кетмон чопган эмас. Шак йўқ, деҳқоннинг кўрган куни қийин эди, кечаю кундуз тер тў-

киб ишлар эди, ammo-лекин ўшандаям хотинини ишлатган эмас... Хотин киши уйда бола-чақасини боқиб, эрининг овқатини пишириб ўтирган, ҳа...

— О-о, тузуксиз-ку, дада!— пичинг қилди Содиқвой.

Акрам ҳам ичида бир кулиб қўйди.

«Ҳа, сен билан мендан кўра шу чол ҳам тузук!»

— Энди... кўнглимга бир гап келиб қолди-ю, айтай десам дадамсиз-да!— деди Содиқвой.

— Гап келса гапиравер, — деб кулди Амаки. — Гап келганда отангни ҳам аяма, дейдилар.

— Жа соз-да!— Содиқвой Акрамга қараб кўзини қисди:— Ўзингиз ҳам дейман, хотин-қизлар масаласига келганда худди шаҳарлик олифталарнинг гапини гапирадиган бўлиб қолибсизми дейман, а, дада?

Амакининг кўзларида тўсатдан шўх учқунлар чақнади:

— Бир жиҳатдан, ёш бўлиб бобойларнинг гапини гапиргандан кўра, бобой бўла туриб ёшларнинг гапини гапирган ҳам тузук-да, болам. Лаббай?— Амаки шундай деди-да, соқолини силаб ўрнидан турди. — Энди оталик қилиб битта олдик, кечирасиз-да, ўғлим!..

Содиқвой завқ билан хахолаб кулди, лекин Амаки эшикдан чиқиши билан, бурун катаклари пирпираб Акрамга қаради.

— Битта олган эмишлар! Кенжа қизининг йўлдан чиқишигаям ўзи сабаб бўлган, мияси айнаган чол!— Содиқвой бунн титроқ босиб, шундай кутилмаган бир ғазаб билан айтдики, Акрам сесканиб кетди. — Аёлларга жони ачирмиш, қари тулки! Кетмондан озод қилармиш! Ҳар йил шаҳарга борганда кўриб юрибмиз-ку бекорчи нозанинларнинг хулқ-атворини. Бу аёл зотининг жиловини сал қўйиб беринг, нима бўларкин?

Акрам худди ўз башарасини қийшиқ ойнада кўрган одамдай, ижирганиб кетди.

У Содиқвойнинг ғазаб тўла кўздан кўзини узиб четга қаради:

— Хўш, нима бўларкан?— деди кулимсираб.

— Нима бўларди? Эски китобларда айтгандек, қиёмат қойим бўлади!

— Шунинг учун Ҳамида бечорага кун бермас экансиз-да?

Акрам кейинчалик бу гапни учун ўзини қанча қойинди! Ҳар эслаганда уят аралаш ғазабдан аъзойи бадани зирқираб юрди. Лекин ҳозир, гарчаид Содиқвойни кўрганда Ҳамида тўғрисида лўм-мим демасликка ошт ичган

бўлса ҳам, бу гап оғзидан қандай чиқиб кетганини ўзи ҳам билмай қолди.

Содиқвойнинг чиройли қўй кўзлари қисилди, ингичка мўйловлари галати дикрайди.

— Биласизми, мулла ака, — деди у рангидан қони қочиб, — олим бўлмоқ тугул донишманд бўлиб кетсангиз ҳам, менинг шахсий ишларимга аралашманг! Сиз аввал ўз... кечирасиз, ўз хотинингизни йўлга солиб олинг, кейин бировларнинг оила ишига аралашасиз.

— Мен ҳали ҳам сизнинг оила ишларингизга аралашмоқчи эмасман, фақат...

— Маслаҳатларингиз учун раҳмат. Лекин билиб қўйинг: сизнинг панд-насиҳатингиз бизга тўғри келмайди, ака... Ўтган йили раис билан тушганда кўрганмиз хотинчаларига эрк бериб қўйган ҳезалакларнинг ҳолини! Мен ўзим нечта нозанинни ресторанга опкириб...

— Хўп. Бас! — Акрам шахт билан ўрнидан турди: — Бу гапларингизни... мақтанадиган одамингизни топиб мақтанинг! — деди у азбаройи қалтироқ босганидан эшикни бир тепиб очиб, ҳовлига чиқди.

Содиқвой елкасини қисди ва галати кулимсираб пахтазоргача кузатиб қўйди.

* * *

Акрам кун бўйи аллақандай бир-бирига зид ўйлар, ҳис-туйғулар гирдобида юрди.

У клубни, қурилаётган янги уйларни, янги идора билан меҳмонхонани яна бир айланиб чиқди, сўнг Туробжоннинг хонасидаги бош план макетининг олдида узоқ ўтирди. У Туробжон билан астойдил гаплашишга, идора билан меҳмонхона қурилишини тўхтатиб, болалар боғчаси биносини бошлашни маслаҳат қилишни кўнглига тугиб қўйди. Туробжон районга кетган экан, Акрам уни бир оз кутиб ўтирди, кейин қандайдир ички бир туйғуга бўйсуниб яна Фортепага йўл олди.

Қизиқ, Содиқвой билан бўлган учрашувдан кейин у негадир бирдан қишлоқдан кетгиси, тезроқ шаҳарга қайтиб, Сайёрани кўргиси ва у билан узоқ ўтириб, бафуржа гаплашгиси келиб қолди. Агар қишлоқдаги ишлар, лойиҳа масалалари бўлмаганда у шу бугуноқ жўнар эди.

Ҳа, Содиқвой унинг ҳушини ўзига келтириб қўйди. Санъат саройи очилган куни ўйлагац ўйлари, қилган умидлари пучга чиқди!

У гарчанд уй-жой қурилишида оддий деҳқоннинг талаб ва эҳтиёжларини ҳисобга олиб тўғри қилган бўлса ҳам, катта бинолар, умуман, бош план устида ишлаганида қандайдир муҳим бир нарсалар унинг эътиборидан четда қолибди. У замон талабини ҳисобга олмабди! Ахир ҳозир тунов куни Акрам танқид қилган Зафарнинг лойиҳасини ёқлаб чиқаётган раислар ҳам бор-ку! Шундай экан, ўн йилдан кейин Акрамнинг лойиҳаси билан қуриладиган бинолар гўзал қизнинг ҳуснини бузиб турган бесўнақай кийимга ўхшаб қолмаслигига умид борми? Ҳозир янги шаҳарлар барпо қилаётган ёшлар бундан ўн-ўн беш йил олдин машҳур архитекторлар яратган лойиҳаларни сохта монументалликда, қуруқ дабдабозликда айблаётганлари каби, келгуси авлод ҳам Акрамни сохта монументалликда айбламайди деб, ким айтолади? Ҳа, у бош план лойиҳасини шаҳар эмас, қишлоқ аҳлининг турмуш шароити ва дидига мўлжаллайман деб, Содиқвойиннинг диди ва савиясига мўлжаллаб қўйибди! Келажак, ўсиб келаётган янги авлоднинг эҳтиёжи, диди, савияси унинг эътиборидан четда қолибди!

Акрамнинг хаёлини мотоциклнинг «пат-пат»и бузиб юборди.

Қаёқдандир тепа ортидан отилиб чиққан мотоцикл унинг ёнгинасидан ўтиб, пастга, сой томонга тушиб кетди. Мотоциклни ҳайдаб келаётган йигитнинг орқасида, бир қўли билан унинг бўйнидан қучоқлаб, бир қўли билан шамол юлқилаган тор кўйлагининг этагини тиззаларига тортиб, нима учундир хаҳолаб кулиб ёшгина бир жувон ўтирарди. Акрамга кўзи тушган аёл оппоқ яланғоч сонини беркитишга уринаман деб, қулаб тушишига сал қолди-ю, этагини қўйиб юбориб қийқириб кулганича, иккала қўли билан йигитнинг бўйнидан маҳкам қучоқлаб олди...

«Фортенада нима қилиб юрибди булар?»— Акрам шундай деди-ю, яна кинояли кулимсиради.

«Мана, бундан ўн-ўн беш йил аввал қишлоқда шундай... эркин, очиқ юрган қизларни учратиш қийин эди. Навинки қишлоқда, шаҳарнинг ўзида ҳам кам учрарди бунақалар!»

Эсида бор, бундан ўн беш йил олдин, эллигинчи йилларнинг бошида, Акрам ўқишга борганида уларнинг курсида фақат иккита ўзбек қизи ўқир, улар ҳам йигитлардан ҳуркишиб, доим нимадандир ийманиб, тортиниб кичишарди. У пайтларда ҳозирги модалар, ҳозирги при-

чёскалар, ҳозиргидек ресторону кафеларда бемалол вино ичишиб, чақчақлашиб ўтирадиган қизлар битта-яримта бўлмаса, ҳатто студентлар орасида ҳам учрамас эди... Энди-чи?.. Энди Акрамнинг ўзи ҳам, унинг лойиҳаси ҳам ўша пайтларда шаҳарга ўқишга келиб, ўзларининг тўпиққа тушадиган узун кўйлаклари, жиякли лозимлари ва қирқ кокиллари билан олифта йигитларга кулги бўлиб юрадиган соддадил қишлоқ қизларига ўхшаб қолибди!

Демак, Акрам учун биттаю битта йўл қолди, у ҳам бўлса баъзи лойиҳаларини қайта ишлаб чиқиш, энг муҳими, ўз эътиқодларидан воз кечиб, Зафарнинг ҳақ эканига иқрор бўлиш, унинг талантига тан бериш!..

Акрам шундан бошқа йўл йўқ эканига ақли етар, лекин ақли етгани ҳолда оғир ўйлардан қутулолмас эди. У меҳнатдан, баъзи лойиҳаларни қайта кўриб чиқишдан қўрқмас, лекин институтда кўтариладиган шов-шувни, майда-чуйда гап-сўзларни, бурчак-бурчакда шивир-шивир қилишиб, уясига чўп суқилган арилардай югуришиб қоладиган одамларни кўз олдига келтириши билан ўй-хаёллари яна ағдар-тўнтар бўлиб кетар эди.

Акрам оддий инженер-архитектор бўлганда-ку, бунақа бош оғриқ муаммолардан холи бўларди. Лекин у оддий архитектор эмас, ўзига яраша обрўга, ўнлаб шогирдларга эга бўлган катта бир устахонанинг раҳбари!

Кечагина Зафарни ва унинг тарафдорларини ҳаммадан кўп танқид қилиб юрган одам, бугун Зафарга таъзим қилиб борса, бу одамлар нима деркин? Улар Акрамнинг ўзига қарши ҳужумга ўтиб, уни аҳмоққа чиқаришмасмикин? Зафарнинг ўзи-чи? Ўзига ишонган бу киборли йигит унинг самимийлигига ишонармикин? Зотан, шон-шуҳратдан эсанкирай бошлаган бу ёш ва димоғдор йигитнинг олдига бош эгиб боришнинг ўзини айтинг!..

Акрамнинг эсига бундан икки йилча олдин ўқиган бир инглиз ёзувчисининг мақоласи тушди. Мақолада гап Тургенев билан Толстой ҳақида борарди. Толстой адабиётга эндигина қадам қўйган пайтларида Тургенев шуҳрати оламга таралган машҳур ёзувчи бўлган. Лекин Толстой ўзининг илк асарлари биланоқ шундай обрў орттирадики, Тургеневнинг шуҳрати ҳудди офтобда хиралашган ойдай хиралашиб қолади. Бу нарса Тургеневга оғир ботади, кўп изтироб чекади, ҳатто Толстойнинг баъзи асарларига потўғри баҳо беради, уларни камситади. Фақат бир неча йиллардан кейингина Тургенев

қалбидаги ҳасад ва ғайирликни мардона енгиб, Толстойнинг улуғ талантига тан беради!..

Акрамнинг эсида бор — мақола унга жуда қаттиқ таъсир этган эди. Мана ҳозир ҳам уни эслаши билан кўнгли ёришиб:

«Одам эканмиз-да! Тургеневдай улуғ бир зот шунчаликка борган бўлса... биз ҳалиям... — деди хаёлида, деди-ю, яна ўзидан кулди.— Тургенев қаёқда-ю, мен қаёқда! Нима бало, жинни бўлиб қолмадимми ишқилиб?»

У қаддини тутиб ўтирди, кўзларини уқалаб, пастга, қишлоққа тикилди. Майин тоғ офтобида чўмилган боғлар, гўё тоғорада чўмилган гўдакдай буғланиб аллақандай эркаланиб ётар, сойнинг у юзидаги қатор жийдалар ҳарир ипакка ўралгандай нафис товланар, ҳавода нордон олма ва ҳандалак ҳиди ҳоким эди.

Акрам бу туташ боғларга, полиз ва пахтазорга, олисдан битта-битта ўрилган кокилдай бежирим туюлган жўякларга беихтиёр суқланиб қараркан, кўнглида яна кечаги дард қўзғалди: ҳаёт нақадар чигаллашиб кетди сўнги йилларда! Тўғрироғи, у ўзи ўз турмушини нақадар чигаллаштириб юборди. Ўзини-ўзи қон қилиб, кечаю кундуз мяясини ачитиб, бундай изтироб чекиб юрганидан кўра ҳали ҳам ўша ёшлик чоғларидагидай аравакашлик қилиб, ёки Амакидай гўза сугориб юргани яхши эмасмиди? Бу арзимас шон-шухрат, мартаба ва улкан мансаб, гўзал ва маданиятли хотиндан кўра, ўша меҳнати оғир бўлса ҳам ўзи оддий, беташвиш, беғалва турмуши аъло эмасмиди? Акрам сиртдан қараганда жуда тотли кўринган бу обрў, мансаб — ҳаммасини ўша беғубор ўсмирлик даврига, Ҳамида билан учрашиб юрган ойдин кечаларга жон-жон деб алмашмасмиди? Ана ўша тўғон, ана ўша тегирмон тепасидаги лайлак уя қўйган оқ терак, ана, Туробжон икковлари отларини сойга тушовлаб, Ҳамида билан Малоҳатнинг йўлини пойлаб ётадиган жар бўйидаги жийдазор!.. Ҳаммаси жойида турибди, ҳеч нарса ўзгармаган-ку?

Акрам маънос кулимсиради. Кунин кеча бу ҳақда жиддий ўйлаган одам, у ҳозир ўзини алдәётганини, дилидаги оғир туйғулардан қочиб қутулиш учунгина яна ёшлик чоғларини кўмсаётганини тушунди, тушунди-ю, шахт билан ўрнидан турди.

Олдидида турган гов қанчалик катта, қиладиган ишлари қанчалик мураккаб бўлмасин, энди орқага қайтиш мумкин эмас, чекинишга йўл йўқ эди.

Туробжон уни ясама писанда билан қарши олди:

— Уч кундан бери етти иқлимдан қидириб тополмай-миз? Қаёқларда сангиб юрибсан ўзинг? Ё бирорта соддадил бева келинчакни топиб, хилватда айшингни суриб... а, лаббай!— Туробжон ўз аскиясидан ўзи завқла-ниб кулди.

Акрам ҳам Малоҳатнинг гапи эсига тушиб кулимсиради.

— Кампирнинг дарди гўзада! Дард-ҳасратнинг келин-чак бўлиб қолганми дейман?

— Биру ноль, «Пахтакор»нинг фойдасига!.. Қани, юр, яхши бир оғайшимиз зиёфатга айтиб кетди. — Туробжон қоғозларини йиғиштириб, стол тортмасига со-ла бошлади. — Районга бориб жа тўлиб қайтдим, ётиб бир ҳасратлашайлик!

— Ҳалиги гўзал келинчак ҳам бўладими зиёфатда?

— Сенларга шунақа гап бўлса, а? Ё парвардигор, ўзинг сақла ёмон йўлдан! Битта хато қилсам гўрга тик-магунча қўйишмайди Акрамга ўхшаган оғайинларим!

— Қўрқоқ олдин мушт кўтарар қабилидан қияп-санми?— деди Акрам. — Шошма, зиёфат бўлса қочмас. Иш бор...

— Иш демоқчи... эртага бош план масаласи правле-ние мажлисида кўрилади. Уша ерда батафсил гаплашиб оламиз. Лекин сен мажлисдан олдин бир нарсани пух-талаб ўйлаб олгин, — Туробжон стол тортмасини ёпиб, Акрамнинг ёнига ўтди. — Гап бундоқ: идора билан меҳ-монхонанинг ўрнига ясли билан болалар богчаси қура-миз. Сен тездан лойиҳаларни ўзгартириб, шунга мослаб берасан. Нега ағрайиб қолдинг!— деди Туробжон.— Ҳозир шунақа замонки, оғайни, бугунги гап эртага тўғ-ри келмайди. Ниҳоят икки йил аввал ҳар бир йиғилиш-да, клуб қуринглар, идора-ю, мағазин солинглар, деб бақирган одамлар, бугун, энг аввал колхозчиларнинг турмуши яхшилансин, хотин-қизларга шарт-шароит туғ-дирилсин деб бақирришяпти. Лекин нафсиламбрини айтганда, бу гапда ҳам жон бор. Меҳнати оғир хотин-қизларимизнинг! Ҳар қанча яхшилик қилсак арзийди. Шунинг ҳаммасини ўйладиму идора билан меҳмонхона-ни тўхтатайлик, деган хулосага келдим!

Акрам беихтиёр кулимсиради.

— Сен ўзинг шу қарорга келдингми ёки... правление-ми?

— Барибир эмасми? — деди Туробжон илжайиб. — Ҳалиги... нима эди?.. Биз... Правление деганда Туробжон Икромов деб биламиз, Туробжон Икромов деганда... правление деб биламиз... Хулласи калом, яна бир оз меҳнат қиласан, дўстим.

— Гап меҳнатда эмас, мен бир нарсага ҳайрон бўляпман...

— Хўш...

— Узинг-ку, хотин-қизларнинг аҳволини билар экансан, нега энди шу гапни Ҳамида айтса... тепа сочинг тикка бўлиб, тўнингни тескари кийиб олдинг?

Ҳамиданинг номини эшитиш билан Туробжон бир сапчиб тушди, кўзлари қисилиб, бурун катаклари пир-пиради.

— Ҳмм... эски жазманга арз-дод қилиб борибдиларда Ҳамидахон!— деди у ва пичинг қилди. — Мен сени... бирорта бева-бечора билан топишибсанми десам, топишибсан-да ўша эски маъшуқанг билан? Лаббай?

— Сен бу ҳазилингни қўй,— деди Акрам кескин.— Мен сени ўзимга яқин олиб, дўстим деб айтяпман бу гапни!

— Мен ҳам сенга чинимни айтсам... ҳали ҳам колхоздан ҳайдамадим Ҳамидахонингни! Ҳаммани йўлдан уради бунақа хотинлар... Умуман, хотин зоти...

— Ҳозир эмасми хотинларга ҳар қанча яхшилик қилсам оз, деганинг?

— Деган бўлсам... Ҳамидахондақа хотинларни айтганим йўқ! Кеча мактабдан чиққан бунақа... тили узун, ақли калта хотинлар ўйлашадикки, ҳамма нарса оппакосону, менга ўхшаган аҳмоқ раислар тушунмайди деб?

— Гап унда эмас!— деди Акрам.

— Йўқ, ҳамма бало шунда!— Туробжон қўлларини орқасига қилиб, хонанинг у бошидан бу бошига бориб келди.

— Мен сенларга ҳам ҳайронман. Қишлоқдан чиққан зиёлиларни айтаман. Кечагина кетмон чопиб, гўза суғориб, қўй боқиб юрган болалар бугун, худди... ҳеч қачон қишлоқни кўрмаган, бир умр шаҳарда олифтагарчилик қилиб ўсган одамлардай гапирасанлар-а?

— Бўлса бордир. Бироқ кечирасан, сен ҳам онадан раис бўлиб туғилган одамдай гапиряпсан!

— Ҳа, шу,— деди Туробжон асабий кулиб. — Сенларга қолса ҳамма балога ёлғиз раис айбдор. Фельетон бўлса — раис бўлади. Кулги бўлса — раис бўлади, комедия ёзсаларинг — яна раис!.. Аммо-леккин меннинг ўр-

нимда бир кун ишлаб кўрсанг, билардинг раис нималигиши!

Акрам унинг қалтираган иягидан кўзини узди, ўзини ҳам қалтироқ босиб:

— Қўрқма,— деди. — Мен раис ҳам бўлолмайман, фельетон ҳам ёзолмайман. Лекин мен сени бунчаликка боради деб ўйламаган эдим!

— Нима қилибман ўзи?— деди Туробжон фиғони чиқиб.

— Битта танқид учун ишдан ҳайдаш! Тўхта, гапимни бўлма. Мен ҳам шу кунларда... битта ноҳақ иш қилиб қўйиб, виждоним қийналиб юрибди. Сен бўлсанг... Эсингдами, урушдан кейинги оғир йиллар, ўша пайтдаги колхоз раиси... оти нима эди, эсимдан чиқибди.

— Айтавер, биламан...

— Билсанг, ўша одам, эсингдами, берухсат машоқ тердинг деб бир кампирга қамчи кўтарганда, сен ўзингни отининг тагига ташлаб, қўлидан қамчисини тортиб олган эдинг. Эсингдами?..

— Хўш?

— Йўқ, эсингдан чиқибди! Бўлмаса... Энди ўзинг шу ишни қиласанми! Колхозни кўтардим деб, одамларнинг ҳурматини қозондим, деб... Шунчалик ҳовлиқасанми? Сени ҳурмат қилган одамларни оёқ ости қиласанми?

— Кошки, Ҳамидахон ҳурмат нималигини билса!

— Дўст ачитиб гапиради, деган мақол эсингдан чиқибди. Тўғрисини айтсам... бу ютуқлар эсанкиратиб қўйибди сени! Мен... ҳайрон бўлиб қолдим, дўстим!

Туробжон ўзини диванга ташлаб, бошини қўллари билан сиқди:

— Йўқ, сен билмайсан,— деди секин. — Сен ҳеч нарсани билмайсан, оғайни!

— Билсам, билмасам... ҳовлиқиб қолибсан. Лекни сен ҳали...

— Хўп!— Туробжон бошини кўтариб Акрамга қаради. — Тўхта,— деди у, тўсатдан ёлвориб. — Эрталабдан бери ҳали туз тотганим йўқ. Тағин дегин, райкомдагилар қаттиқ хафа қилишди. Шу маҳалгача қилган ҳамма тоат-ибодатларим бир пул бўлиб, арзимаган бир иш учун ота гўри қозихона қилишди. Энди мана сен йиқилганинг устига чиқиб, тепяпсан! Хўш, майли, ростини айтсам, чарчадим, дўстим. Қанча гапинг бўлса... Ушатга борайлик... ушатта айт, оғайни!

Акрам унинг киртайган кўзларига, аллақандай мунг чўккан ҳорғин чехрасига қаради-ю, бош ирғади.

— Яхши, кетдик.

Сайёрага уйқу аралаш кимдир юзини, сочларини оҳиста силаётгандай туюлди. Уни силаб эркалаётган қўл шундай майин эдики, Сайёра, қизим, деб ўйлаб: «Оппогим, қизгинам!» деб кулди ва уни қучоқлаб ўпгиси келиб кўзини очди, очди-ю, юзига тушиб турган офтобдан кўзлари қамашиб кетди. Унинг юзини, сочларини силаб ўйнаётган қизи эмас, очиқ деразадан қўйилиб турган нур сели эди!..

У ўрнидан тургиси келмай, юмшоқ тўшакда керишиб анча ётди. Ётишга ҳақи ҳам бор, кеча у баланд тоғдан доvon ошди, давлат имтиҳонларининг ҳаммасидан қутулди! Мана ҳозир яна ўша қувончли дам, домлаларнинг табриги ва дўстларининг олқиши эсига тушиб кўнгли яйраб кетди. Ўзини ёш, соғлом, кучли, ҳар қандай қийинчиликларга тайёр ҳис этди. Энг муҳими, уни бугун кечаги ташвишлар эмас, ёқимли ишлар кутарди. У ҳозир киностудияга бориб, суратга тушади, кечқурун эса истаса курсдошларининг кичик зиёфатига қатнашадди, истаса...

Сайёра ўзини кутаётган бу ёқимли ташвишлар ҳақида ўйларкан, ҳозиргача кечирган ҳаёти — онла можаролари, қиз туққач, ўқишни ташлашга мажбур бўлган пайтлари, рўзгор ишлари, Акрамнинг йўлини пойлаб, унинг қош-қовоғига тикилиб ўтказган кунлари эсига тушиб, ижирганиб кетди. Уни кутаётган серзавқ ва сермазмун ҳаёт олдида булар ҳаммаси аллақандай майда, бачкана бир нарса, беҳуда кетган бир умрдай туюлди назарида, бундан кейинги ҳаёти тамом бошқа, очиқ деразадан қўйилиб турган шу офтобдай чароғон бўлади!

Сайёранинг хаёлини дадасининг овози бўлиб юборди. Обид Юнусович, афтидан, ҳовлида Нодирани ювинтираётган бўлса керак: «Ўйнашма, пучуқ, тек тур, ҳаммаёғнинг сув бўлди, пучуқ!» дерди эркалаб.

Қизи борлигини эсига туширгани учунми, дадасининг овози Сайёрага ёқимсиз туюлди, у сўлим водийдан бирдан жазирама чўлга чиқиб қолган одамдай таъби хираллашиб ўрнидан турди, лекин ойнанинг олдига бориб, тўзиган сочларини тараркан, яна дили ёришиб кетди.

Иўқ, уни Шавкатжондай талантли, ёш кинорежиссёр бош ролга таклиф қилиши бежиз эмас, унинг ҳали ажин тегмаган тиниқ чехраси, дуркун ва позик бўй-бастини кўрган одам Сайёрани олти йил эр қилган ва онла заҳматларини чеккан жувон демайди, сал сузилган қура-

лай кўзларини, қалинроқ бўлса ҳам, чеҳрасини очиб турган чиройли лаблари четдаги латиф кулгичларни кўрган одам уни ҳали ҳам ўн гулдан бир гули очилмаган, бўйга етган қиз, дейиши мумкин!..

Аттанг, шу маҳалгача... ҳаётнинг, ёшликнинг қадрини билмаган бир гўдак экан! Гўдак бўлмаса шу ҳусн-латофати билан ўн тўққиз ёшида турмушга чиқармиди? Ақалли институтни битиргунча ўйнаб-кулиб олса бўлмасмиди? Ҳаётнинг гаштини ҳозирги қизлар билишади. Қизлик чоғларида ўйнаб қолишади, йигирма бешга кирмай турмушга чиқишмайди...

Майли, руслар айтмоқчи, ҳеч бўлмагандан кўра кеч бўлгани ҳам яхши! Ҳадеб ўтган умрдан пушаймон қилавергандан кўра, келажакни ўйлагани яхши. Мана, қўлида диплома. Хоҳласа институтнинг ўзида ординатор бўлиб қолади, хоҳласа бирорта касалхонага кириб ишлайди. Эр бўлса... шу ҳам ташвишми? Сайёра ойнадан ўйчан тикилиб турган хушбичим жувонга, йўқ ёш, чиройли қизга қараб бир илжайди-да, уйдан чиқди.

Ишком тагида столда самовар шақиллаб қайнар, (Обид Юнусович, чойдишдан чой ичгандай бўлмайман, деб донм самовар қўйдирарди!) Мавжуда хола неварасига овқат едирар, дадаси янги газеталарни кўздан кечирмоқда эди.

Тўрт яшар Нодира Сайёрани кўриши билан олдидаги овқатини ташлаб, югуриб келиб ойнисининг бўйинига осилди. Лекин бугун онасига Нодиранинг ойнажонлаб бидирлашлари ҳам, эркаланиб юзига юзини ишқашлари ҳам ёқмади. У қизини совуққина ўпиб, жойига ўтқазиб қўйди. Обид Юнусович унинг саломига бош ирғаб: «Салом, қизим», деди-да, негадир дарҳол газетасини буклаб ўрнидан турди. Бироқ кетишдан олдин Сайёрага синовчан тикилиб қаради, сўнг:

— Ойнинг ҳозир сенга бир нарса беради, қизим, — деди.— Илтимос, масалага енгил-елпи қарамай, астойдил ўйлаб кўргин, қизим...

Сайёра бенхтиёр қизариб ойнисига қаради: «Нима гап?»

Мавжуда хола Обид Юнусович узоқлашиб кетгунча қизига жавоб бермади, кейин дастурхоннинг тагидан тўрт букланган бир қоғозни олиб, унга чўзаркан, маъюс товушда:

— Акрамжондан, — деди.

— Акрамжон! — деди Нодира ва кулди: — Мен Нодира Акрамовна бўламан.

— Жим ўтир,— деб жеркиб берди Сайёра, лекин хатни очиб «Сайёра» деган сўзга кўзи тушиши билан кўнгли алланечук бўлиб кетди.

«Сайёра!

Бир-икки ҳафта бўлди, қишлоқдан қайтдим. Қишлоқда турмушимизни, сени кўп ўйладим. Кўп масалада ноҳақ эканимни тан оламан. Сендан илтимос: бир ўтириб гаплашсак, эсингда бор-ку, илгарилари ҳам бунақа англашилмовчиликлардан кейин гаплашиб, гина-кудуратларимизни очиқ айтиб, яна иноқлашиб кетардик. Бу сафар ҳам шундай бўлар, деб умид қиламан. Қачон, қасерда учрашамиз? Агар шу гапнинг самимийлигига ишониб уйга келсанг — яна ҳам яхши бўларди. Худо ҳаққи, ўзим боришга тайёрману ойим билан дадамлардан уяламан. Жавобингни кутиб, Акрам. 30 июнь, 1965 йил».

Сайёра хатни ўқиркан, бир зум кўз олдига Акрамнинг биринчи қарашда дағалроқ, лекин яқиндан кўрганда кишини ўзига ром этувчи узунчоқ юзи келди, қулоқлари тагида ўйчан ва маъюс овози жаранглаб кетгандай бўлди. Ҳар сафар Сайёра оилада бўладиган жанжал, ачкиқ-чучук гаплардан, майда-чуйда низолардан кейин унинг мана шу ўйчан чеҳрасини, гўдакларча гуноҳқорона термулиб турадиган қўй кўзларини кўрганда, кўнглидаги ҳамма гина-кудуратларни унутиб, ўзини унинг қучоғига отарди. Мана ҳозир ҳам Акрамнинг ёлғиз унга, Сайёрага таниш бўлакча бир самимиятга тўла хатини ўқиркан, юраги «шиғ» этиб, томоғига бир нима келиб тиқилди. Лекин илгари бундай пайтларда Акрамнинг қучоғига отилиб йиғлаб юборадиган Сайёра бу сафар эсига яна унинг тарсакиси ва майда-чуйда низолар тушиб, ижирганиб кетди. Кейин кўз олдига бугун бўладиган қувончли дамлар, аллақандай шонрона бир руҳ билан ўралган учрашувлар, аввалги оғир оилавий ташвишлардан тамом бошқа бир ҳаёт келди-ю, илиб келаётган юраги қайтадан музлади қолди. Бу янги ҳаёт олдида илгариги турмуш кўркам шаҳар қаршисидаги кўримсиз қишлоққа ўхшаб кўринди кўзига.

Сайёра хатни буклаб, ўрнидан турди.

— Бугун жуда ишим кўп, ойижон. Мен кетдим.

Мавжуда хола қизига савол назари билан қаради:

— Нима депти... эринг?

— Нима дерди?— Сайёра совуқ кулимсиради. — Сал ҳушига келганга ўхшайди.

— Сен нима демоқчисан?

— Мен...— Сайёра асабий кулди. — Қўйинг, ойн, бугун бунн ўйлашга ҳам... тоқатим йўқ!

Мавжуда хола қизига маъюс тикилиб, уф тортди. У кейинги пайтларда қизининг аллақандай бошқача бўлиб кетаётганини сезар, бу унга ҳам ёқар, ҳам чўчитар эди. Йлгари Акрамни қизига номуносиб деб, ич-ичидан зил кетиб юрган Мавжуда холага Сайёрадаги бу ўзгарниш дам хуш ёқар, Акрамни ўйлаб: «Баттар бўлсин, бу қишлоқи!» деб ёғинар, дам ҳозирги ёш қизлар тўғрисидаги мишмишлар эсига тушиб, юраги шувиллар эди. Айни замонда, гарчанд Сайёра «қишлоқи»нинг адабини бериб қўйишини истаса ҳам, лекин ундан ажраб, бошқа эр қилишини кўз олдига келтиролмас эди.

— Дадангга нима дейман, болам?

— Нима дердингиз?— Сайёра ёғини келиб, елкасини учирди: ойсн доим шудай қилади, ўзидан тузукроқ бир маслаҳат чиқмайди, бир нарса бўлса доим дадасини ўртага солади...

— Дадамлар билан ўзим гаплашаман, — деди Сайёра ва гап тугади, деган маънода уйга кириб кетди.

* * *

Сайёрага киночиларнинг иши қандайдир бошқача, иш эмас, қизиқ бир ўйин, хушчақчақ бир томошага ўхшаб кўринарди. Бугун у бунга яна бир марта ишонди.

Эрталаб борганида уни «Киностудия» деб ёзиб қўйилган ҳаворанг автобус кутиб турарди.

Автобусда Шавкатжон билан Нилуфардан ташқари ўн чоғли ёш-яланг қиз-йигитлар чақчақлашиб ўтиришарди. Шим кийган ва сочларини йигитларнинг сочларига ўхшатиб қирқтирган қизлар ва Шавкатжонга тақлид қилиб соқол қўйган йигитчалар Сайёра билан гўё эски қадрдонлардай кўришдилар. Шавкатжон эса унга ўз ёнидан жой берди. Шундан кейин автобус ва унинг кетидан эргашган «Тонваген» ва «Лихтваген» деган катта ёпиқ машиналар, гўё чет эллик давлат арбобини кузатаётган эскортдай саф тортиб, шаҳар кўчаларидан учиб кетди. Кўчалардаги одамлар ва рўпара келган машиналар, ҳатто милиционерлар ҳам уларга йўл бўшатиб, честь бериб кузатиб қолишарди.

Киночилар шаҳардан чиқиб, тоғ орасидаги кўҳна бир қишлоққа кириб боргунларича автобусда бир нафас ҳам кулги, ҳазил-мutoйиба, ашула, аския тинмади. Қишлоққа киришда орқароқда ўтирган уч-тўртта машшоқ-

лар деразалардан карнай-сурнайларини чиқариб, тоғларни ларзага солишди, қиз-йигитлар эса «Тўйлар мубо-рак»ни бошлаб юборишди. Нилуфар бошига оқ рўмол ёпиниб, «келин» қиёфасига кирди, Шавкатжон эса, бе-қасам тўн кийиб, «куёв тўра» бўлиб уни қўлтиқлаб олди..

Уйларнинг томлари, тор кўчанинг икки юзидаги пахсадеворларда одамлар чуғурчуқдай тизилишиб қолишди.

Уларни фильмнинг директори билан колхоз раисининг ўзи кутиб олди ва боққа бошлади. Боғ ўртасидаги янги шийпонга гилам ва кўрпачалар тўшалган, ҳовуз бўйидаги катта қозонда палов пишмоқда эди.

Режиссёр танлаган эпизод — мева тераётган колхозчи қизлар ва севишганларнинг учрашув саҳнаси шу боғда суратга олиниши керак эди.

Улар бир пиёладан чой ичишиб — Шавкатжон раиснинг қисташига қарамай, ошни кечқурунга қолдирди — оператор ва овоз операторлари аппаратларини ўрнатиб бўлгунларича, колхозчи қизлар ҳам етиб келишди. Бошларига зардўзи дўппи, эгниларига бир хил атлас кўйлак, оёқларига пошнаси баланд туфли кийган бу қизларни йигитдай барваста, баланд кўкраклари орден-медалларга тўлиб кетган бригадир хотин бошлаб келди. Лекин Шавкатжонга пошнаси баланд туфлига ўрганмаган ва ўзларини ноқулай сезаётган қизлар ҳам, барваста йигитга ўхшаган бригадир хотин ҳам ёқмади. У раисни четга тортиб, улар ҳужжатли фильм эмас, бадний фильмни суратга олаётганликларини, шундай экан, массовкада иштирок этадиган колхозчи қизлар ҳаётга яқин бўлишлари, яъни оддий кийинишлари кераклигини туншунтира бошлади. Лекин бу гап негадир раисга ҳам, бригадир хотинга ҳам ёқмади. Буни сезиб қолган фильм директори режиссёрни четга имлаб, қулоғига бир нима деди, шундан кейин Шавкатжон раис билан бригадирни шийпонга чақириб, уларни суратга олди-ю, ўртадаги низо кўтарилди.

Бу ўртада гримёрлар Сайёра билан Нилуфарни ёш қишлоқ жувонларига «айлантиришга» киришдилар. Тунов кунни Шавкатжон биллиб айтган эканми, бошқами, Сайёранинг «колхозчи жувон» қиёфасига кириши осон бўлди, фақат баланд причёскасини бузиб, иккита улама соч тақишди ва қошларига ўсма, лабиниинг четига хол қўйишди.

Кўзгудан ғамгин тикилиб турган бу ёш ва маъсум

жувон Сайёранинг ўзига ҳам, Шавкатжонга ҳам жуда ёқиб тушди.

— Ана, айтмаганмидим бу роль атайин сиз учун ёзилган деб?— кулди Шавкатжон. — Табриклайман... Сценарийни олиб, айтадиган гапларингизни эсингизга солинг!

Шавкатжон ҳақ. Сценарийда жуда жиддий масалалар кўтарилган эди.

Дагал, қўрс эр асоратидаги ёш жувон қишлоққа ишга келган инженер йигитни яхши кўриб қолади. У анчагача ўз туйғусидан ўзи қўрқиб, танҳо изтироб чекади, ҳатто йигит ҳам уни севиб қолганига кўзи етса-да, у билан учрашишга журъат этолмайди. Ниҳоят, ҳамма инккиланишларини енгиб, севгилиси билан қовушмоқчи бўлганида эса, жоҳил эр ва ота-она тазйиқиغا учрайди.

Сайёра сценарийни дастлаб ўқигандаёқ бу келинчакнинг ўрнида ўзини, жоҳил эр ўрнида Акрамни кўриб кўзидан ёш чиқиб кетган эди.

Бугун бу боғда энг масъулиятли саҳна — ёш жувон билан инженер йигитнинг узумзорда бўладиган илк учрашуви суратга олинади. Шавкатжон инженер йигит ролига ёш, лекин айтишларига қараганда, жуда талантли грузин киноактёрини таклиф қилган. Бўй-баста хипчагина хушсурат бу йигит ҳозир шийпон олдида Нилуфар билан қўлтиқлашиб юарди. У Сайёра томонга тез-тез қараб қўяр, афтидан, унинг олдида келгиси бору Нилуфар қўйиб юбормас эди.

Ниҳоят, ҳамма нарса тахт бўлди шекилли, Шавкатжон (у, қўлида рупор, генераллардай мағрур одим ташлаб, ҳаммага бақириб-чақириб юарди), уларни узумзорга таклиф қилди. У кулиб («ошиқ-маъшукларнинг родини ўйнайман деб, чиндан яхши кўриб қолмаларинг бир-бирларингни!») Сайёра билан грузин актёрини таништириб қўйди ва репетицияни бошлади. Лекин репетиция тугаб, оператор энди аппаратларини ишга солганда, чўққилар устидаги оқ булутлар бир-бирига қўшилиб, офтобни тўсиб олди.

Иш тўхтади, фақат бирга келган фотограф кўнгил учун уч-тўртта сурат олган бўлди. Қайтишда яна ўша ҳазил-мутойиба, кулги, шўхликлар ва келин-куёв ўйини давом этгани учунми, шаҳарга бир лаҳзада етиб келгандай бўлишди.

Бошда инкки кунга мўлжалланган эпизодни суратга олиш бир ҳафтага чўзилди. Бу бир ҳафта Сайёрага қувноқ дам олиш, дўстлар даврасида ўтган хушчақчақ са-

йилга ўхшаб кўринди. Рост, баъзан оператор камерасининг олдида кўзингни қамаштириб, юзингга олов пуркаган прожекторлар нури остида туриб, бир оғиз сўзини ўн марта такрорлаш, сунъий жилмайиш ва сохта поз қилишлар жонга тегиб кетар, айниқса, Шавкатжоннинг унга бўлмаса ҳам, бошқа қиз-йигитларга қилган дағал муомаласини кўриш, бақириб-чақирришларини эшитиш оғир ботар эди. Лекин бунинг ҳаммасини бошқа актрисаларнинг унга ҳасад билан тикилишлари, йигитларнинг хушомадлари ювиб кетарди. Бунинг устига суратга олинган материалларни кузатиб бораётган Шавкатжон билан оператор Сайёрани ҳар куни мақташарди.

Бир марта улар суратга тушаётган қишлоққа Зафар келиб кетди. У кун бўйи майда-чуйда ишларга аралашиб, ҳамма нарса билан қизиқиб, кинонинг икир-чикирларигача сурштириб юрди, Шавкатжонга: «Мени ҳам ишга олинглар», деб ҳазиллашди, лекин қайтишда негандир, эҳтимол режиссёр Сайёра билан Нилуфарнинг у билан кетишига розилик бермагани учундир, ғамгини кўринди. Улар билан хайрлашаркан кулимсираб:

— Сизларга ҳасад қиляпман,— деди.— Мана буни ҳаёт деса бўлади, мана энди ҳурриятга чиқибсизлар!

— Алам қилсин. Мен ҳозир хаёлингизга нималар келаётганини билиб турибман,— деб Нилуфар қаҳ-қаҳ отиб кулди. Зафар қизариб кетди ва машинасига газ бериб жўнаб қолди.

— Эркакларнинг ҳаммаси шу!— деди Нилуфар қошларини чимириб.— Кинога тушган қизларнинг ҳаммаси бузилиб кетади деб ўйлашади!

Сайёранинг эсига Акрам тушди. Агар Зафар шунчаликка бўрса, Акрам нималарни ўйлаётган экан?..

* * *

Дам олиш куни эди. Ўша куни биринчи эпизодни суратга олиш тугади. Бундан хурсанд бўлган киночилар Сайёрани автобусда уйларигача элтиб қўйишди. Сайёра кўчани бошларига кўтариб учиб келишган, айюҳаннос солишган киночилар билан хайрлашиб автобусдан тушаркан, дарвоза олдида турган дадаси билан Акрамни кўрди, кўрди-ю, юраги ҳаприқиб кетди. У бир зум доддираб тўхтаб қолди, сўнг тез юриб уларнинг ёнидан ўтди-да, худди Акрам унинг қўлидан ушлаб оладигандай аъзойи бадани музлаб, ўзини ҳовлига урди.

Айвонда унга онаси дуч келди.

— Акрамни кўрдингми?— шошиб сўради Мавжуда опа... — Жуда... эзилиб кетибди бечора! Қизгинангни айт, дадасининг бўйнидан қучоқлаб, йиглайвериб эси кетди. Зўрға тинчитиб ухлатдим.

«Эзилиб кетганмиш бечора... Қизим йиглайвериб эси кетганмиш... Яна эски ҳаммом, эски тос! Янги гап топсангиз бўлмасмиди, ойижон?..»

Сайёра индамай уйга кириб кетди. Лекин Акрамнинг аллақандай озиб, униққан чехраси, ўйчан нигоҳи кўз олдидан кетмай, юраги ачишиб, кўзига ёш олди.

Бир лаҳзадан кейин меҳмонхонага Обид Юнусович кириб келди. Сайёра ювиниш баҳонасида сочиқни олиб чиқиб кетмоқчи эди, дадаси кутилмаган бир ўктамлик билан:

— Утир, қизим!— деди. — Тузукроқ бир гаплашайлик-чи!

Сайёра, қўлида сочиқ, дераза олдига бориб ўтирди, бир дадасидан уялиб, бир ғижиниб ҳовлидаги гулзорга, ўртадаги катта лампочка шуъласида оловдай товланган пионларга, нафис очилган атиргул ва «президентларга», кеккайган гултожихўрозга тикилди.

Обид Юнусович қўллари орқасида, гап бошлашдан олдин йирик одимлар билан уйни у бошидан бу бошига ўлчаб, анча юрди. Бир неча марта ўнғайсизлангандай томоқ қириб олди, ниҳоят:

— Бу қандоқ бўлди, қизим?— деди койиб. — Тупна-тузук касбингни қўйиб артистка бўлишга аҳд қилдингми?

Сайёрага дадаси кулиб гапиргандай туюлди-ю, кўнглидаги муз эриб, у ҳам жилмайди.

— Йўқ, дада, артистка бўлмоқчи эмасман, бироқ... сиз ҳам артистка бўлишни айб деб биласизми?

Обид Юнусович хона ўртасида тўхтаб, қизига узоқ тикилди.

— Йўқ, артистка бўлишни айб деб билмайман, қизим. Аммо сен ўз соҳанг, ўз ишингда ишлаганинг тузукроқ деб ўйлайман, чунки артистка бўлиш учун катта истейдод керак кишига. Билмадим, эҳтимол сенда ҳам катта талант бордир, лекин менинг назаримда, талантнинг бўлса шу маҳалгача очилган бўлармиди, қизим.

Сайёра қулоқларигача қизариб ерга қаради.

— Йўқ, дада, мен катта артистка бўлмоқчи эмасман. Бу шунчаки бир ҳавас.

— Ҳмм...— деди Обид Юнусович. — Агар шунчаки

бир ҳавас бўлса... бу арзимаган ҳавасли деб, ҳаммани хафа қилиб юриш яхшими, қизим?

— Ҳамма деб... ўша кишини айтаётгандирсиз-да! У киши олдин мени хафа қилганлари-чи, дадажон?

— О, қизим, — Обид Юнусович яна қўлларини орқасига қилиб хонани бир айланиб чиқди ва тўсатдан сўради: --- Айт-чи, қизим, неча ёшга кирдинг?..

«Бошланди», деди Сайёра хаёлида.

— Худди менинг ёшимни билмайдигандай гапирасиз-а, дадажон?

— Чунки сўнгги пайтларда сен ўз ёшигга муносиб иш қилмаяпсан, қизим.

— Дадажон,— деди Сайёра. — Мен ўз ёшимга муносиб бўлай деб, ҳар қадамимни ўлчаб босай деб, эзилиб кетдим, дадажон!

— Энди қадамимни ўлчамай боссам бахтиёр бўламан, деб ўйлайсанми, қизим?

— Билмадим, дада. Келажакни ўйлайвериб, ўз тақдиримдан, Нодиранинг тақдиридан, бизни кутаётган бахтсизликлардан хавотир олавериб чарчадим. Жуда, жуда чарчадим, дада. Майли, нима бўлса бўлар, бошимга тушганини кўраман!— Сайёра гапиролмай юзини кафтлари орасига яширди.

Обид Юнусович «ҳмм» деб лабини тишлади-да, ўзини чарм қопланган чуқур креслога ташлади.

У боя гапни қандай бошлашни билмай қийналган, тўғрироғи, нйманган эди. Обид Юнусович бугун биринчи марта ота ўз қизи билан оила масалалари тўғрисида гаплашишни нақадар қийин эканини тушунди. Энди, гап очилгандан кейин эса ўзи билан қизи ўртасида катта бир бўшлиқ, фавқулодда зўр бир тафовут борлигини пайқади. Обид Юнусович шу дақиқагача ҳозирги ёшларнинг дидини оз-моз бўлса ҳам биламан, деб юрар эди. Мана энди ўйлаб қараса... оз-моз ҳам билмас экан. Шу ёшлардан бири ўз қизи бўлса, унинг гап-сўзларини, ўйлари, эрининг олдига қўяётган талабларини тушуниш қийин, ҳар ҳолда бу талаблар унга, Обид Юнусовичга тамоман ёт!

Рост, Обид Юнусович Акрамни оқламоқчи эмас. У ҳам Акрамнинг тунов кунги хатти-ҳаракатидан қаттиқ ранжиди, дарғазаб бўлди. Лекин... Акрам ўз хатосини тушунди-ку? Тушуниб бош эгиб келди-ку ахир? Наҳот Сайёра ўз жуфти ҳалолининг, шунча йил бир ёстиққа бош қўйган турмуш йўлдошининг битта қўрслигини кечира олмаса?

Обид Юнусович йигитлик давридаги хотин-қизлар учун Сайёранинг ҳозирги турмуши ушалмас бир орзу бўлиб кўринар эди! Наинки ўша давр, ҳозирги колхозчи аёллар, оғир оилавий муносабатлардан эзилиб юрган қиз-жувонлар ҳам Сайёрага ҳасад билан қарашади, шундай турмуш кечиршни орзу қилишади, Сайёра эса...

Тўғри, ҳозирги ёшлар, айниқса, хотин-қизлар турмушга каттароқ талаблар қўяётган бўлса бунинг учун уларни айблаб бўлмайди, чунки ҳаётнинг ўзи, тараққиёт қонунининг ўзи бунга тақозо этади, фақат булар... бу ёшлар талаб қилаётган келажак, бўлакча эрк, севги, оилавий турмуш, буржуазия тарғиб қилаётган «эркин ҳаёт» ва «эркин севги»нинг бир тури эмасмикин?

Оббо! Хаёли қаёқларга олиб қочяпти ўзи!

Обид Юнусович эҳтимол, ўз қизи ҳақида ўйлаётгани учундир, хаёлига келган бу фикрдан ўзи ҳам хижолат тортиб, ўрнидан туриб кетди.

— Мени кечирасан, қизим,— деди ниҳоят, Обид Юнусович.— Мен сенинг шахсий ишларингга аралашгим йўқ. Лекин бу гапларга сабаб... тунов кунги жанжал бўлса... бунақа нарсалар оилада бўлиб туради, қизим...

— Дадажон, гапимга ишонинг,— деди Сайёра ёлвориб.— Сизнинг сўзингизни ерда қолдириш мен учун ҳам оғир. Куёвингиз... нимасини айтай, бошда мен уни... жуда яхши, талантили, жуда бўлакча бир одам деб ўйловдим...

— Мен ҳали ҳам унинг жуда... пок, яхши йигит эканига ишонаман. Хондан ҳам хато ўтади, дейдилар, қизим.

— Гап хатода эмас, дадажон! Унингиз шунчаки бир... жўн одам экан!

— Қайдам, қизим, балки унинг чўкиб қолишига ҳам оила ташвишлари сабаб бўлгандир. Турмушларинг осон бўлмади-ку ахир. Кейин... унинг соҳаси оғир соҳа, қизим. Айниқса, принцинал одамлар учун...

— Қўйинг шу сўзни, дада. Қобилиятсиз одамларнинг ҳаммаси негандир «принцинал» бўлиб олишади. Менингча, бу сўз улар учун бир қалқон, ўз қобилиятсизликларини яширадиган бир... ниқоб.

Обид Юнусович оғир хўрсинди.

— О, қизим, қизим,— деди у яна боягидай бош чайқаб.— Ҳаёт сен ўйлаганингдан кўра мураккаброқ. Лекин гап бунда ҳам эмас. Наҳот сен унинг таланти учун, шон-шухрати учун турмушга чиққан бўлсанг? Мен... мен ҳайронман, қизим!

Сайёра тилининг учига келган гапни айтолмай пешанасини ишқалади.

— Мен... бошим айланиб қолди, дадажон. Нима деганимни ҳам билмайман... Мени қийнаманг, жон дада!

Обид Юнусович гап тамом бўлганини сезиб, индамай қолди, лекин уйдан чиқишдан олдин ўзини тутолмади шекилли:

— Қарс икки қўлдан чиқади, қизим,— деди яна. — У ҳозир жуда эзилиб юрибди. Шундай пайтда... инсоний масъулият, бурч, адолат деган гап бор. Қанот жуфт бўлади, битта қанот билан қуш парвоз қилолмайди, қизим. Ким билсин, сен ҳозир дўстлик қўлингни чўзсанг, қийналганда суясанг, ёрдам берсанг, балки у ҳам қаддини тутиб олар. Институтда ҳам ишларининг мазаси йўққа ўхшайди. Уйлаб кўр, қизим.

Сайёра индамади. Оловдай қизиб турган миясида исёнкор фикрлар туғён қиларди. «Унинг иши юришган пайти бўлганми ўзи? Қўйинг, дада, мен эзилиб юрган пайтларимда қаёқда юрувди куёвингиз!»

Обид Юнусович бир лаҳза жавоб кутиб тургач, оёқ учида юриб чиқиб кетди.

Сайёра бир неча кунгача дадасининг юзига қарай олмай юрди. У гоҳ тўғри қилдим, деб ўзини ишонтиришга уринар, гоҳ минг хил шубҳаларга бориб васвасага тушар, кечалари Акрамнинг маъюс нигоҳини эслаб, юраги ачишар эди. Лекин ҳафтанинг охирида Шавкатжон телефон қилиб, студиянинг бадий кенгаши бош ролга бир оғиздан уни тасдиқлаганини айтганида, кўнглидаги ҳамма шубҳалари шамол тўзғитган хазондай тўзғиб, дилига офтоб қуйилгандай бўлди. Фақат бир нарса кўнглини хиёл хижил қилди... Шавкатжон: «Яшанг, Сайёрахон! Бу ролга иштиёқ билдирган ўнта профессионал артисткани йўлда қолдирдингиз!» деб кулгандан кейин, афтидан уни хурсанд қилмоқчи бўлиб:

— Айтмоқчи, ажойиб бир қишлоқ топдик!— деди севиниб.— «Бақабулоқ» деган қишлоқ. Кеча вертолётда бориб кўриб келдим. Ўзи тоғ этагида. Ҳаммаёғи боғ-роғ, булоқ, сой. Мисоли бир жаннат дейсиз. Раиси ҳам ажойиб танти йингит экан. Бир маза қиламиз, Сайёрахон... Тайёрлигингизни кўраверинг. Уч-тўрт кунда йўлга чиқамиз...

Сайёра трубкани қўйгандан кейин, қишлоқда бошланадиган гап-сўзни, Акрамнинг қариндош-уруғлари билан бўладиган учрашувини кўз олдига келтириб, бир зум

юраги орқага тортиб кетди. Лекин шу заҳотиёқ ўзини койиб берди: «Улар билан ишим нима? Мен уларни танимайман, улар мени танимайди!»

ОЛТИНЧИ БОБ

Акрам қишлоқдан келган кунёқ Зафар билан учрашмоқчи эди, лекин Зафар ҳам ўз лойиҳасини олиб Зарафшон водийсидаги колхозга кетган экан, тезда қайтавермади.

Акрам енг шимариб ишга киришди.

«...Ишлаш керак. Бу беҳуда ташвиш, майда-чуйда гапларнинг ҳаммасини йиғштириб қўйиб, ишлаш керак. Оламда сендан бошқа хотини билан ажрашган одам йўқми? Ана, ҳозирги ёшларга бир разм сол: бунақа нарсаларни писанд ҳам қилишмайди. Сен бўлсанг... ишлаш керак, ишлаш!»

Акрам қишлоқдан қайтибдики, унинг кўнглига тасалли берадиган, уни овутадиган биттаю битта нарса чиндан ҳам иш бўлиб қолди. Ишлаган пайтларида юрагидаги губор кўтарилар, хаёлидаги оғир ўйлар эсидан чиқиб, дили сал ёришар эди. У бир ҳафтанинг ичида болалар боғчаси биноларининг кўп лойиҳаларини кўриб чиқди. Зафарнинг ишлари билан қайта танишди, танишаркан, қишлоқда чиқарган хулосалари тўғри эканига яна бир марта ишонди: у гарчи уй-жой қурилишида қишлоқ аҳлининг талаб ва эҳтиёжларини ҳисобга олиб тўғри қилган бўлса ҳам, катта жамоат биноларига келганда худди шу ният унинг қўлини боғлаб, ижодини, изланишларини чеклаб қўйган экан...

Акрам ўз устахонасига бекиниб олиб ишлаганлари етмагандай, лойиҳаларни кечқурун уйига ҳам кўтариб кетар, кечалари ҳам то уйқуга кетгунча ишлар эди. Чунки ишдан бошини кўтариши билан хаёли яна ўша оғир ўйларга, Сайёрага кетар эди. Энг ёмони, у Сайёрани қанчалик яхши кўришини фақат энди, шаҳарга қайтиб, унинг рад жавобини олганидан кейин, тўғрироғи, уни киночилар орасида кўрганидан кейин тушунди.

Сайёра уни ҳайратда қолдирди: ўтган бир ой ичида, у аллақандай ёшариб, чеҳраси куз офтобидай мулойимлашиб, ёш қизлардай очилиб кетган эди. Шунинг учунми, бошқами, ишқилиб, Сайёранинг «Бақабулоқ»қа бориши ҳақидаги хабар унга айниқса қаттиқ тегди.

Акрам билади: қишлоқ аҳли учун хотини ташлаб кетган йигитдан аянчли одам йўқ! Йигит киши хотинини

қўйиб юборса айтарли айб эмас, лекин йигит кишини хотини ташлаб кетиши, бунинг устига артистка бўлиб, ёш-ёш йигитчаларнинг мақомига йўргалаб юриши... бундан ортиқ ҳақорат бўлиши мумкинми йигит кишининг шаънига!

Акрам қишлоққа борганида ёр-биродарларидан эшитадиган аскияларни: «Э, оғайни, эплай олмаган бўлсангиз, бизга ошириб қўймайсизми жононни!»— каби қочирқиқларини ўйлаганда аъзойи баданидан ўт чиқиб кетарди.

Акрам бу ўйларининг бачканалигига ўзиям иқрор бўлар, майда-чуйда гаплардан юқори туриши кераклигини тушунар, зотан, олий маълумотли бир зиёли учун бунақа гапларга эътибор беришнинг ўзи уят эканига ҳам ақли етар, лекин буни яхши тушунгани ҳолда бутун борлиғи озор чекар, оғир ўйлар гирдобидан чиқа олмас эди.

...Бугун кечаси Акрам айниқса мижжа қоқмай, хаёлан минг бир кўчага кириб чиқди-ю, эрталаб ўздан қаттиқ ранжиб турди.

Одам деган ҳам шунчалик беқарор бўладими? Бир тўхтамага келиш керак ахир, ё уни кўнглингдан бутунлай чиқариб ташлагину тинч бўл, ё Сайёранинг ўзи билан гаплашиб, масални узил-кесил ҳал қил! Йигит кишига ярашмайди бунақа мужмаллик!..

Акрам бугун биринчи марта балконга чиқиб узоқ физзарядка қилди, кейин ваннага кириб, муздай душга тушди, хоналарни йиғиштирган бўлди ва уйдан енгил тортиб чиқди. Назарида, бугун осмон ҳам одатдагидан тиниқроқ, кўчанинг икки юзидаги акаслар, тол ва терак япроқларидаги чанглар ювилиб, очилиб кетгандай туюлди.

Акрам учраган биринчи таксига ўтириб, киностудияга кетди. Машина темир кўрикдан ўтиб, студияга яқинлашаркан, Акрам Сайёра билан учрашишдан ҳам кўра, уни қандай топишни ўйлаб, ташвишга туша бошлади. Хайрият, такси киностудиянинг дарвозаси олдида тўхтаганда бошқа бир машинадан Сайёра билан Шавкатжон тушиб қолди.

Машинадан тушган Сайёра Акрамни кўриб, бир зум тўхтаб қолди-ю, сўнг тез-тез юриб дарвоза томон йўналди. Акрам, кейин эслаганда ўзиям уяладиган бир шошқалоқлик билан: «Сайёра!»— деб қичқириб юборди.

Унинг овозига ҳамма ўгирилиб қаради, кимдир пиқ этиб кулиб юборди, кимдир елкасини учирди.

Сайёра тўхтаб, ғалати кулимсираётган «соқолга» бир нима деди, кейин орқасига қайтиб кўчанинг у юзига ўтди-да, Комсомол кўлига қараб кетди.

Эғнида тиззасидан сал юқорироқ қилиб тикилган ва хушбичим бўй-бастига ярашиб тушган қора атлас кўйлак, оёғида пошнаси баланд оқ-сариқ туфли, Сайёра бошини сал эгиб, гўё ўтган-кетганларнинг тикилиб қарашларидан иймангандай, бир-бир босиб борар эди. Акрам бир оз орқароқда ер остидан уни кузатиб бораркан, назарида, олти йил бирга турмуш кечирган хотини эмас, худди биринчи марта учрашгандаги Сайёрани кўраётгандай, юраги дам илиқ меҳрга тўлар, дам негадир ачишар эди.

Сайёра темир кўприкдан ўтиб кўлга етгунча лом-мим демади, кўлга киргач, чап кўлдаги хиёбонга бурилди ва холироқ жойга ўтиб, ариқ бўйида тўхтади.

— Нега келдингиз?— Сайёра буни секин сўради, лекин унинг таниш, сал бўғиқ овозида совуқ бир таҳдид бор эди.

Акрам унинг бўйидаги майда соч толаларига, бу толаларнинг орасидаги мошдеккина таниш қора холига тикилиб бир лаҳза жим турди, сўнг ўзини босиб:

— Нега келардим?— деди.— Сиз билан бир гаплашгани келдим...

— Нимани ҳам гаплашасиз? Мен бор гапни дадамларга айтдим-ку...

— Шошманг!— Акрам ҳаяжонини яшириш учун жўрттага кескин гапирди.— Сиз менга бир нарсани аниқ айтинг: бу қилиқларингиз... бунинг ҳаммаси ўша битта шапати учунми, ёки... ёки аввалдан мендан кўнглингиз совиб, шапати бир баҳона бўлдими?

Сайёра тез бурилиб қаради. Унинг катта очилган чиройли кўзларида, сал эгик киприклари орасида милт-милт ёш томчилари ялтиради.

— Бундай дейишга... уялмайсизми? Бирор асосингиз борми бундай дейишга?

— Асосим йўқ... Лекин ҳайронман? Наҳот битта... жанжал учун шунчаликка борсангиз? Мен... мен кечирим сўрашга тайёрман...

— Раҳмат!— деди Сайёра.— Битта жанжалга дейсиз... Мен сизга турмушга чиқиб нима кўрдим? Кўрганим... Қош-қовоғингизга қараб ўтказган кунларимми? Қир-чир, идиш-товоқми? Болага қарашни ҳам, сизга қарашни ҳам билмай... ўқишни ташлашга мажбур бўлганларимми? Қани, айтинг: нима кўрдим сизга тегиб?

Акрам унинг ўксиган боладай лаблари пирпираб уча бошлаганини кўриб, бошини қуйи солди.

— Нима қилай ахир? Турмуш экан. Мен иш билан, диссертация билан банд эдим. Уйловдимки...

— Ҳа, сизга шу диссертация керак эди! Ўз ишингиз, ўз ижодингиз бўлса бўлди сизга! Мен бечора...— Сайёра юзини кафтлари орасига яшириб, яна тескари бурилиб олди.

Акрам ҳозир унга қаттиқ гапирадиган пайт эмаслигини, аксинча юмшоқ муомала қилиш, тушунтириш кераклигини билиб турса ҳам, негадир ўзини тутолмади.

— Наҳот сиз... киночилар, қаторига қўшилсам бўлди, ҳаммаси ўзгариб кетади, деб ўйлайсиз? Бундан бу ёғи турмуш эмас, жаннат бўлади, деб ўйлайсиз?

— Йўқ, жаннат бўлади, деб ўйламайман! Бироқ бошимга тушганини кўраман. Шу. Бошқа гапим йўқ.— Сайёра шундай деди-да, дук-дук босиб, дарвозага қараб кетди.

Акрам кўлда кайиқда сузиб юрган одамларга, таянчлари чўяндай қораётган болаларга тикилиб, ариқ бўйида ўзоқ турди.

У Сайёранинг кўнглида қандайдир бир алам борлигини, шунинг учун ҳам унга нотўғри муомала қилганини сезар, айни замонда, дилида исёнкор бир туйғу уйғонмоқда эди. «Майли. Менга тегиб ёруғлик кўрмаган экан, мендан ажраб ёруғликка чиқсин. Боши осмонга етганини кўраман ҳали!..»

Бу учрашувдан кейин Акрам бир неча кунгача ўзини қаёққа уришини билмай юрди, кўнглига қил сиғмай, ҳатто қўли ишга ҳам бормади қолди. Фақат: «Зафар ишдан кетармиш, унинг ўрнига Акрам бош архитектор бўлармиш», деган миш-мишлар қулоғига чалингандагина, сал хушига келиб, Султоннинг олдига кирди.

Султон министрликка шошиб турган экан (у «ғолиб» чиққани рост бўлса керак, орзи қулоғида аллақандай яшнаб-яшариб кетганди!), шундай бўлса ҳам Акрамни қулоч ёзиб қарши олди.

— Эшитдингми, дўстим?

— Эшитдим. Эшитдиму...

— Табриклайман, оғайни. Докладинг хўжайингайм— мен министрни айтяпман — жа ёқди!..

Акрам қошлари чимирилиб Султоннинг аллақандай ялтйллаб, очилиб кетган силлиқ юзидан кўзини узиб ерга қаради.

— Мен докладни эмас, институтдаги ана у миш-мишларни айтяпман...

— Эҳа, мен бунн ҳали айтмадимми?!— хитоб қилди Султон.— Қора қўйни боқиб семиртиравер, оғайни. Бу масала аллақачон ҳал бўлган! Фақат коллегияда тасдиқланиши қолди, холос. Лекин бу шунчаки расмий бир гап. Ишинг ҳамма чиғириқлардан ўтиб бўлган.

Акрам эътироз билдира бошлаган эди, Султон уни елкасидан кучоқлаб кулди.

— Мен сени мана шу камтарлигинг учун яхши кўранан!— деди у.— Камтарлик яхши фазилат, албатта. Лекин... ўргилиб кетдим Зафарга ўхшаган шуҳратпарастларга йўл очиб берадиган бунақа камтарликдан! Йўқ, оғайни, бу гапларингни миянгдан чиқариб ташла. Масала аллақачон ҳал бўлган. Бирга ишлаймиз. Вассалом.

Акрамнинг пешанасидан тер чиқиб кетди. У қизариб ва қизишиб гапира бошлаган эди. Султон «гапингни эшитишним истамайман», деган маънода қўлига папкасини олди.

— Хўп, мен ҳозир коллегияга шошяпман,— деди у.— Қанча гапинг бўлса кейин гаплашамиз, лекин шуни биллиб қўй: бу илтимосларнинг инбатга олинмайди. Қўйиб беришса мен ҳам бирорта устахонани олиб, ижодий иш билан шуғулланардим. Нима учун мен раҳбарлик ишида ўтирар эканману сен суюкли ижодий ишинг билан шуғулланар экансан. Йўқ, кечирасан, дўстим, сен ҳам менга ўхшаган совет кишисисан! Аравани бирга тортамыз, ҳа!

Акрам кулгисини зўрға яширди.

«Камтарлигим учун яхши кўрармиш. Раҳмат. Камтарлигим учун эмас, Зафарнинг пайини қирқиб, сенга йўл очиб берганим учун яхши кўраётгандирсан!»— деди ичнда.

— Хўп, майли, бошқа кунн гаплашармиз.

Султон сояда кутиб турган «Волга»нинг эшигини очаркан:

— Сен бунақа латтачайнарлик қилма, оғайни. Гап битта, бирга ишлаймиз. Вассалом!

* * *

Эрталаб Акрам ўз кабинетига кириб, энди ишга ўтирган ҳам эди, хаёлини аёл кишининг:

— Акрам Холиқович!.. Бош архитекторнинг олдига кирармишсиз!— деган овози бўлиб юборди.

«Жуда соз. Ҳозир бор гапни айтаман!»

Зафар ҳар хил макетларга тўла узун столнинг тўри-

да, қандайдир чертёжга тикилиб турарди. Акрамга у аллақандай маъюс кўринди.

Зафар унинг қўлини сиқиб кўришаркан, билинар-билинимас кулимсираб қўйди, сўнг кнопкани босиб, секретарь аёлни чақирди ва олдига ҳеч кимни киргизмасликни топширди. Секретарь аёл хонадан чиқаркан, Акрамга зимдан кўз қисди. Бу унинг: «Отдан тушсаям, эгардан тушмаслигини қаранг! Тахтидан айрилиб турибди-ю, яна буйруқ берадилар!» деганини англатарди. Аёлнинг бу имо-ишораларини Зафар ҳам кўриб қолди шекилли, қошлари чимирилиб кулимсиради ва қатъий қилиб:

— Табриклайман, дўстим!— деб қўлини чўзди.— Бош архитекторлик лавозими муборак бўлсин!

— Раҳмат!— деди Акрам. У Зафардан бу гапни кутмагани учун шошиб қолган эди.

— Тўғриси айтсам, мен сенинг бу ишга кўтарилганингдан хурсандман,— деди Зафар.— Чунки... биз бир-биримиз билан қанча баҳслашмайлик, ҳар қалай, бу ижодий баҳс, ижодий гап эди.

— Тўхта...

— Йўқ, аввал менинг гапимни эшит, кейин гапирасан. Мен барибир бу одам билан ишлай олмас эдим,— деди Зафар.— Мен сендан яхши, сендан... пок бўлганим учун эмас, йўқ, шунчаки... Менинг ижодий йўлим тамоман бошқа. Хуллас, ўзим ҳам кетмоқчи бўлиб юрувдим. Мана, аризам ҳам тайёр. Энди эшитсам, кўнглимдагини билгандай аллақачон масаламни ҳал қилиб қўйишибди! Худди кўнглимдаги иш бўлибди, дедим...— Зафар кулимсираб олдидаги бир варақ қоғозни Акрамнинг олдига суриб қўйди.

Акрам қоғозни ўқимай, қайта Зафарнинг олдига сурди.

— Бўлмаса мен ҳам сенга тўғриси айтмай,— деди у.— Мен сенинг ўрнингни эгаллашни истамайман, бунга ҳаққим йўқ, деб ҳисоблайман.

— Ана холос!— деди Зафар қўлини ёзиб.— Айтяпман-ку, мен сендан хафа эмасман, барибир кетмоқчи эдим, деб. Чунки... қишлоқ архитектураси мени унча қизиқтирмайди. Сенинг бу ерга келишинг эса... шубҳасиз бир қадам олдинга босиш бўлади!— кулди у.— Агар ихтиёр менда бўлса... сени ҳатто Султоннинг ўрнига ўтказардим. Чунки бу одам... бу одам учун чинакам ижодий иш, ижодкор кишилар эмас, таъзимни жойинга қўядиган лаганбардорлар керак. Бу одам қондаси билан салом

бермаса энг истеъдодли меъморни ҳам институтдан ҳайдайди!

Акрам пичингдан ўзини тутолмади:

— Демак, сен мени... саломни жойинга қўядиган шахсий лаганбардорларидан бўлади демоқчимсан?

— Ана холос! Мен ҳам кетсам институтдан, сен ҳам кетсанг...

— Хўп,— деди Акрам кескин.— Гапни чўзмайлик. Бояги гапим гап. Агар борди-ю, министрлик сен ҳақда буйруқ чиқарган бўлса... буйруқ чиқарган бўлсаям уни рад қилишларини илтимос қиламан. Сенга битта маслаҳат: аввалам бор, бу аризани берма, агар берган бўлсанг, қайтариб ол!

— Қизиқсан-а? Айтдим-ку, ахир, қишлоқ архитектураси билан унча қизиқмайман деб. Умуман... Ушанда сен ҳақ экансан, ҳар ҳолда мен сенинг танқидингга қулоқ солсам ютқазмас эканман...

— Қўй, гапирма шуни!— деди Акрам, қўл силтаб.— Ҳамма бало шундаки, мен ҳам ўзимга ортиқча баҳо бериб юборибман. Мен буни қишлоққа бориб қурилишни кўрганда тушундим. Тушундиму сендан ёрдам сўрамоқчи бўлиб келдим. Сенинг лойиҳангдан фойдаланиб, баъзи ишларини қайта кўриб чиқадиган бўлдим. Шундай бир пайтда...

Акрам Зафарнинг ёш боладай қизариб кетганини кўриб: «Яхши йигит, билмас эканман-да!»— деди кўнглида.

Зафар чиндан ҳам ўнғайсизланиб, пешанасини қашиди.

— Билмадим, мен ҳам ўшанда сенинг лойиҳангни танқид қилиб тўғри қилдимми, йўқми?— деди у ва кулди.— Чунки ўзинг биласан — мен шаҳарда ўсиб катта бўлганман. Тўғрисиям қишлоқни яхши билмайман. Шунчаки... келажакни ҳисобга олиш керак, деган фикрдан келиб чиққандим ўшанда... Ўзинг биласан, архитекторнинг бахтиям, фожнасиям шундаки, бир қилган иши асрларга кетади...

«Ҳа, яхши йигит. Самимий йигит!» деди Акрам ва кулди:

— Бўлмаса менинг хатонмга сабаб, қишлоқда ўсиб катта бўлганим! Мен бугунги қишлоқ аҳлининг эҳтиёжларини, урф-одатларимизни кўп ўйлабману келажакни ҳисобга олмабман... Замон, ҳаёт қанчалик тез ўзгариб бораётганини яхши ўйламабман. Гап ойна билан бетонни қишлоққа олиб киришда эмас. Мен ҳалиям бўлса ҳаммаёқни бетонлаб ва ойналаб ташлашга қаршиман.

— Тўғри. Ҳамма нарсада меъёр бўлиши керак!

— Менингча, гап бугун меъморчиликнинг энг яхши ютуқларини бизнинг ҳаётимизга, қишлоқ шароитига тўғри тадбиқ этишда!— деди Акрам.— Биз бу ютуқларни миллий меъморчилигимизнинг энг яхши анъаналари билан чамбарчас боғлай олишимиз керак.

— Балли! Лекин бунинг учун институтда чиннакам ижодий муҳит бўлиши керак!— хитоб қилди Зафар.— Чиннакам тортишувлар, баҳс-мунозаралар бўлиши керак. Яратилаётган ҳар бир лойиҳа, айниқса, типовой биноларнинг лойиҳалари кенг муҳокамага қўйилиши керак. Султон бўлса... мунозара деса... обрўйимга путур етади, деб ўйлайди шекилли, оловдан қўрққандай қўрқадди... Йўқ, дўстим, мени кечирасан: мен бу одам билан ишлаша олмайман. У билан кечаю кундуз ёнди-биди қилишиб, олишиб ўтиришга тоқатим йўқ!

Акрам секин бошини чайқадди.

— Институт-чи? Бу катта коллектив-чи?

— Катта коллектив, умуман, институтнинг иши бош архитектордан кўра кўпроқ директорга боғлиқ. Демак, институтда ижодий муҳит бўлиши учун авваламбор директорни ишдан олиш керак. Султонни ишдан олиш учун эса... у билан курашиш керак!

— Сен билан биз бўлсак... курашга ярамаймиз! Шундай демоқчимсан?— кулди Акрам.

— Гап унда эмас!— деди Зафар, ўйчан бош тебратиб.— Узинг ўйлаб кўр, дўстим. Мен бу одамнинг қобилиятсиз бир расмийатчи эканини, унинг бу улкан мансабга лойиқ эмаслигини исбот қилиб, уни ишдан олдиришим учун... камида бир-икки йил умрим кетади. Ушандаям билмадим, голиб чиқаманми ё майиб бўламанми? Чунки унинг кураш тажрибаси катта. Бориники, голиб чиққанимдаям нимани ютаман? Мен учун мансаб эмас, ижод муҳим. Бир-икки йил уни йиқитаман деб, вақтимни, асабимни, кучимни шамолга совургунча, бу куч, асаб, вақт — ҳаммасини ижодий режаларимга бағишлаганим яхши эмасми, огайни?..

— Бундан чиқди... Энди даврага сен тушасан, мен четга чиқиб томоша қилиб тураман, демоқчимсан?— деди Акрам.— Мени жарга итаряпсан-ку, огайни!

— Нима ҳам дейман? Агар ҳалитдан тиззаларинг қалтираётган бўлса... олиша кўрма бу йиртқич билан!— кулди Зафар ва гапнинг жиловини буриш учун бўлса керак, тўсатдан:— Бу... киночилардан дарак борми?— деб сўраб қолди.

— Билмадим, суриштирмадим,— деди Акрам ва номсамний гапирганидан қизариб кетди.

— Ҳмм... буларни айтаман: шу кетишда врачликни қўйиб, киноактриса бўлиб кетишмаса дейман-а?

Зафарнинг кулгиси Акрамга сохта туюлди-ю, боя юрагида уйғонган илиқ туйғу сўниб қолди.

«Сенга барибир эмасми?..»

У: «Билмадим», деган маънода елкасини учирди. Зафар ўрнидан туриб, деразанинг олдига ўтди.

— Албатта, ҳозир ҳар кимнинг ихтиёри ўзида,— деди у.— Лекин мен ҳайронман. Афтидан, биз кўп халқлардан бошқача... яхши демоқчи эмасман, йўқ, шунчаки, қонимизга эски урф-одатлар жуда сингиб кетган бошқача бир материалдан ясалган бўлсак керак. Чунки, севги, эр-хотин ўртасидаги муносабатлар эркин бўлиши керак, деб юрган ёш зиёлилардан биттаси мен бўлсам... Нилуфар кинога ўтгандан бери... тиinchимни йўқотдим. Хаёлимга минг хил бемаъни фикрлар келади!— Акрам оғир йўлда йўлдош топган одамдай енгил тортиб ўзича илжайди.— Ё қарий бошлаганимдан шундай бўляпманми?— деди Зафар.

— Сен қарий бошлаган бўлсанг, мен тамом чол бўпман,— кулди Акрам.

— Ҳа, эшитдим,— деди Зафар, лекин шу пайт эшик очилиб, яна секретарь аёл кўринди.

— Акрам Холиқович, сизни Султон Қосимович таклиф қилиптилар.

Аёл яна боягидай бошқача бир маъно билан жилмайди.

— Яхши, ҳозир!— деди Зафар ва Акрамнинг ёнига ўтиб, қўлини чўзди.— Орамиздаги англашилмовчилик йўқолди шекилли. Раҳмат, дўстим.

Акрам бўлакча бир самимият билан унинг қўлини сиқди. Зафар уни эшиккача кузатиб қўяркан, яна бир марта таъкидлади:

— Масала жиддий... агар иш пишган бўлса... йўқ демагин!

* * *

Афтидан, секретарь аёлнинг хушомоди-ю, имо-ишоралари бежиз эмас, Акрамнинг иши ижобий ҳал бўлган бўлса керак, Султон уни кўриб ўрнидан турди ва хонанинг ўртасига чиқиб, елкасига қўлларини қўйди.

— Мана энди қанча гапинг бўлса эшитаман. Лекин аввалдан айтиб қўяй: ҳалиги масала ҳал бўлган. Чин кўнгилдан табриклайман, дўстим!

Акрам елкасидан унинг қўлларини олиб ташлашга ийманиб, ўзини диванга ташлади.

— Тасдиқлашдан олдин коллегияга чақиришадн, демаганмидинг?

— Ҳалиям чақиришадн, кўнглинг тўқ бўлсин. Гап шундаки, шахсий ишинг билан министрнинг ўзи танишиб чиқди. Унга жа маъқул бўлдинг. Министрга маъқул бўлди деган гап, масала ҳал бўлди деган гап! Уқдингми, каллаварам?— Султон серкиприк кўзлари мамнун чақнаб жилмайди.— Хулласи калом... қўлни қўлга бериб бирга ишлашамиз, дўстим. Чунки мен сенга ўзимга ишонгандай ишонаман!

Султон шундай самимият билан гапирди, ўзиям қон томиб турган қип-қизил силлиқ юзнда, чақнаган кўзларида шундай зўр бир шодлик жилва қилардики, Акрам яна боягидай ийманиб ерга қаради.

— Ҳа, одоб юзасидан, мен бу ишни эплэй олармикинман, деб, камтарлик қилмоқчимсан?— деди Султон ва қаҳ-қаҳ отиб кулди.— Майли, бундай демасанг ҳам биладан камтарлигингни!

— Гап камтарликда эмас.

— Бўлмаса нимада? Тўхта, ростдан хурсанд эмасмисан?

Акрам унинг таажжуб билан чимирилган қошларига қаради ва яна тилига келган гапни ичига ютди. Уша қон-қонига сингиб кетган қишлоқи одати, бировнинг қўрслигига минг бор ошириб қўрслик қиладиган, лекин салгина самимият учун эриб кетадиган қишлоқи одати яна устун келди-ю, Акрам пешанасидан тер чиқиб, доддираб қолди. У дудуқлана-дудуқлана бош архитектор бўлолмаслигини, чунки, ўзини бу ишга лойиқ деб билмаслигини, зотан, Зафардай истеъдодли архитектор турганда унинг бош архитектор бўлишга ҳаққи йўқлигини тушунтиришга уринди.

Султон, қўллари шимининг чўнтагида, ёш боланинг гапига кулимсирагандай кулимсираб, катта кабинетни бир айланиб чиқди, лекин Зафарнинг исмини эшитиши билан ранги ўчиб тўхтади.

— Майли, оғайни, ишлайсанми, ишламайсанми — ихтиёр ўзингда!— деди у.— Лекин Зафарнинг истеъдоди тўғрисида гапирма менга. Ёш бола эмасман мен! Унинг унча-мунча қобилияти бўлса бордир. Инкор этмайман.

Лекин бош архитектор — бу жуда катта, жуда масъулиятли вазифа. Бу вазифа биргина истеъдод эмас, ташкилотчилик ва раҳбарлик қобилиятини, ниҳоят, агар истасанг, виждоний поклик талаб қилади кишидан. Зафар бўлса... оддий бир демагог ва мансабпараст!

Акрам кинояли кулимсирашдан ўзини тутолмади. Султон буни кўриб бир зум қовоғини солди, лекин овозини кўтармасдан давом этди:

— Мени кечирасан, дўстим, лекин сен ҳозир болалик қиляпсан. Сенда мен айтган қобилият бор... Хўп, пешананг тиришмасин,— кулди у.— Бошқа мақтамайман. Бироқ... ҳайронман, дўстим. Ё сен чиндан ҳам уни билмайсан ё у билан тил топишиб... мен нима дейишимниям билмай қолдим, оғайни...

Акрам юрагида кўтарила бошлаган туғённи зўрға босиб:

— Майли,— деди секин.— Мен ўз ишимда қолай. Ишончинг учун раҳмат.

— Раҳмат эмиш! Бунақа қилигинг бор экан, ўшанда Зафарга қарши бутун бир доклад ёзиб нима қилардинг? Балки мен мажбур қилгандирман бу ишга?

— Йўқ, сен мажбур қилган эмасан,— Акрам ўзини гуноҳкор сезиб, юмшоқ гапиришга тиришди.— Мен сўнгги пайтда ўз ишларим ҳақида, институт ҳақида кўп ўйладим, йўл қўйган хатоларимга тушундим, қишлоққа боргандан кейин тушундим. Тунов кунни буни айтай деб кирсам, гапиртирмадинг...

— Ҳа, албатта, яна мен айбдор! Йўл қўйган хатоларига тушунган эмиш, қишлоққа бориб кўзи очилган эмиш!— Султон ясама хушнуд хахолаб кулди.— Мени ёш бола деб ўйлайсан, чамаси!— у қўлларини столга тираб олдингга энгашди.— Лекин мени аҳмоқ қилолмайсан. Биламан, талантли оғайнинг менинг ўрнимни эгалламоқчи. Биламан, министрликдаям унинг тарафдорлари бор. Сен буни эшитгансан; эшитгансану дарҳол чап бергансан! Келажак уники деб ўйлагансан. Лекин...— Султон лабларининг четиди пайдо бўлган тупукни ялади ва ранги ўчиб ваҳимали шивирлади:— Лекин билиб қўй: ҳамма кекса авлод вакилларини истеъдодсиз мансабпарастлар деб ҳисоблайдиган унақа истеъдодли ёш мансабпарастларга ўз ўрнини бериб қўядиган аҳмоқ йўқ бу ерда! Сенлар шохиди юрсаларинг, Қосимов баргида юради. Ҳа. Унинг министрликда одами бўлса, менинг юқори ташкилотларда қўл-қанот бўладиган ёр-биродарларим бор! Сен унга ишониб чучварани хом санабсан, ҳа!

Акрам ундан ҳар қанақа таъиз, дўқ-писанда кутса ҳам, бунчаликка боришини кутмаган эди. У бир лаҳза нима дейишини билмай шошиб қолди, фақат Султоннинг лабларида пайдо бўлган кўпикни кўргандагина, ижирғаниб ўрнидан туриб кетди.

— Директорлик мартабангни берасанми, йўқми — бу сенинг ишинг! Лекин ҳаммани ўзингга ўхшата кўрма! Ҳаммаям сенга ўхшаган мансаблараст деб ўйлама. Пок одамлар кўп оламда!

Султон ҳолдан кетгандай ўзини юмшоқ креслога ташларкан, лабини буриб жилмайди:

— Пок одамлар деб... ўзингни айтаётган бўлсанг керак?..

— Ҳар ҳолда сени эмас! — Акрам кулимсираб эшикка томон юрди. Йўлакка чиққанида Султоннинг аллақандай ҳорғин товушини эшитди:

— Бошда ҳамма балога ўзинг бош бўлдинг. Энди министрликка кириб бу ёгини ҳам ўзинг ҳал қил!

Акрам тушунмай қолди: Султон уни юпатishi учун айтдими бу гапни ёки министрликда уни қаттиқ қувватлаб, энди нима деб жавоб беришини билмагани учун айтяптими?

Акрам тўғри министрликка чиқсаммикан, деган хаёлга ҳам борди, лекин ташқарнига чиқиб юзига шабада теккач, олдин бир оз ўйлаб олишга қарор қилди.

Акрам шундай ҳаяжонланган, айни замонда юрагида шундай зўр бир кўтаринкилик бор эдики, троллейбусга чиққиси келмай, соя тушган тротуардан пиёда кетди.

Ҳа, у эртагаёқ министрликка боради. Модомики, министрликда Зафарнинг талантини тан оладиган одамлар бор экан, модомики у ҳақдаги фикрлар икки хил бўлаётган экан, нега энди Акрам чиқиб бор гапни айтмас экан? Султон Қосимовнинг кадр танлаш сиёсатини, ўз атрофига лаганбардорларни йиғаетганини, ҳар бир ангилликка шубҳа билан қарашлари оқибатида институтда вужудга келган оғир вазиятни тушунтирмас экан? Яратилаётган кўп лойиҳалар амалга ошмасдан туриб эскириб қолаётганини, кўп қишлоқларда қурилиб, бугун одамларнинг гашини келтираётган, ҳар бири бир неча миллионга тушаётган сохта монументал клублар, дабдабали бинолар — ҳаммасини-ҳаммасини айтади! Албатта, бу лойиҳаларнинг яратилишида унинг, Акрамнинг ҳам айби бор. У буни тан олади, ўз айбини рад этмайди, лекин яна бир ёш ва истеъдодли ижодкор қурбон бўлиб кетишига йўл қўймайди...

Акрам рўпарадан келаётган йўловчиларнинг ҳайрон бўлиб ўгирилиб қараётганларини сезмай, қўллари билан ғалати ҳаракатлар қилиб, лаблари пичирлаб борар, кишининг дилида фақат кураш истаги уйғота оладиган бўлакча бир дадиллик ва ишонч билан одимлар эди... Ҳа, у бурун мана шундай курашда дадил ва дов-юрак эди! Бирор адолатсизликни кўрганда ҳеч қачон писиб турмас эди! Сўнгги йилларда унга нима бўлди? Сайёрага уйланаман деб, рўзгорни йўлга соламан деб, жуда эзилиб кетди-ку?

Акрам ўзини шундай ёш, кучли, иродали ҳис этдики, бирорта кафега кириб, ёшлар даврасида ўтиргиси келди, сўнг яхшироқ кийиниб чиқиш учун уйга кетди.

Акрам иккинчи қаватга кўтарилаётганда уйдан келаётган телефон овозини эшитди. Зиналардан ҳатлаб, шошиб эшикни очди.

— Акрам ака, сизмисиз? Хайрият, уйда экансиз!..

Акрам Убайнинг ҳаяжондан ўзгариб кетган дўрилдоқ овозини зўрға таниди.

— Ҳа, тинчликми?

— Тинчлик... Сайёрадан ҳеч бир хат-хабар йўқми?

Акрам юраги бир салчиб:

— Йўқ, нима гап ўзи?— деди.— Чўзавермай айт, бир гап бўлса!

— Билмадим... Ҳозир Шоҳистадан телеграмма олдим.

— Хўш?

— Опамлар бахтсиз ҳодисага учради, касалхонада ётибди, тез етиб келдинг, дебди. Шунга...

— Опаси ким? Ҳамидами?

— Ҳа, айтмоқчи, Ҳамида деган опаси бор-а ушнинг? Мен хаёлим Сайёрага кетиб, уйдарига телефон қилишга юрагим дов бермади...

— Балки Сайёра... Қанақа бахтсизлик? Нима депти ахир?

— Телеграммада айтиб бўлмагандир-да! Бахтсизликка учради, касалхонада ётибди, тез етиб келинг депти. Шу.

— Ҳмм...— Акрам дсворга суяниб бир нафас ўйла-ниб қолди.— Нима қиласиз, борасизми?

— Ҳа, борамаң. Лекин бугун кечаси газета чиқара-ман. Эртага йўлга тушсам дейман...

— Бўлмаса... Сиздан битта илтимос, ука, етиб бо-

ришингиз билан менга телеграмма берсангиз. Ким бўлсаям, нима бўлсаям анигини билсам.

— Хўп бўлади.

— Сизга оқ йўл, ука.

Акрам трубкани қўйиш ҳам эсидан чиқиб, анча турди...

«Ғалати телеграмма. Сайёрами ё Ҳамидами? Йўқ, Сайёра бўлса аниқроқ айтарди, ота-онасига хабар беринг, дерди. Демак... Ҳамида? Лекин... нима бўлдикин?.. Машина-пашина... ё эри билан уришиб қолиб...»

Акрам кўнглига келган фикрдан ўзиям чўчиб, уйни бир айланиб чиқди... Йўқ, бунақа минг хил хаёлга бориб, ўзини қийнашдан фойда йўқ. Нима бўлсаям, энди Убайдан хабар келганда билади. Агар бирор жиддий гап бўлса... у ҳам бориб келади... Акрам ўйлаб-ўйлаб, ахирини ҳар эҳтимолга қарши министрнинг номига батафсил бир хат ёзишга қарор қилди.

ЕТТИНЧИ БОБ

Сайёра, гарчанд «Бақабулоқ»қа боришларини эшитганида аввал чўчиб, кейин: «Менга нима? Майда-чуйда одамларнинг гап-сўзидан қўрқаманми?» деб, ўзини юпатган бўлса ҳам, йўлга чиққач, юрагига гулгула туша бошлади.

Сайёра Акрамга турмушга чиқиб қишлоққа фақат бир марта борган бўлса ҳам, Акрамнинг қариндош-уруғлари, айниқса, оинси Моҳира хола, укаси Нортожи, колхоз раиси Туробжон ва унинг хотини Малоҳат шаҳарга, уларникига тез-тез тушиб туришар, бир маҳаллар муносабатлари анча самимий эди. Энди, Сайёра улар билан учрашганда ўзини қандай тутати? Айниқса, Моҳира хола билан юз кўришганда нима дейди? Улар-чи? Сайёра эридан чиқиб «артистка» бўлганини эшитса нима дейишади?

Сайёра ўзини қанча койимасин, «майда-чуйда гаплардан юқори туриш керак»лигига ўзини қанча ишонтирмасин, қишлоққа яқинлашган сайин, кўнглидаги хижил тобора ортиб борарди. У айниқса, қайнасан билан бўладиган учрашувдан чўчир, чунки энди ўйлаб қараса, бошидан кўп ғурбатлар ўтган бу муштипар, вазмин аёлдан ҳеч бир ёмонлик кўрмаган экан! Ҳар сафар Моҳира хола шаҳарга тушиб борганида уйлари мисоли қишда офтоб чиққандай ёришиб кетар, бу кич-

кина кампир билан бирга оилаларига аллақандай меҳр-саховат, тотувлик, мулойимлик кириб келарди. Моҳира хола, гарчанд саводсиз бўлса-да, ўқишнинг қадрига етар, ҳамма рўзгор ишларини ўзи саришта қилиб, Сайёрага енгиллик беришга тиришар эди. Нодира эса бувиси борганда боши осмонга стиб, жуда мулойимлашиб, ёқимтой қиз бўлиб қоларди! Рост, бувиси уйларида турган пайтда унинг тили сал бузилар, қишлоқ шевасида гапира бошлар, лекин бунинг эвазига хулқ-атвори жойига тушиб, ипакдек мулойимлашиб қоларди!

Бу ўйлар уни шунчалик ташвишга солиб қўйдик, шаҳардан чиқишда бошқаларга ўхшаб енгсиз кофта билан почаси тор шим кийиб олган Сайёра, машина йўлда, қайси бир боғда тўхташи билан кийимларини ўзгартирди. Эгнига хонатлас қўйлагини кийиб, бошига ҳаворанг дуррачасини боғлаб олди. Бир ҳисобдан шундай қилгани ҳам яхши бўлган экан, чунки қишлоқдаги учрашув у кутганидан ҳам ошиб тушди!

Шаҳардан эрталаб чиққан киностудиянинг тўққиз кишилиқ енгил машинаси «Бақабулоқ»қа кун ботиб, ғира-шира қоронғилик тушганда кириб борди. Машина колхоз идорасининг олдида тўхтаганида, сиймоғочлардаги лампочкалар ёнган эди. Йўлда хиёл кўнгли озган Сайёра, сал ҳушини йиғиб ва сочларини тузатиб, автобусдан чиқаркан, киночиларни кутиб олаётган одамлар орасида турган... Туробжонга кўзи тушди, тушди-ю, юраги «шиғ» этиб тўхтаб қолди.

Раис эгинда енглари биллагигача шимарилган оқ нейлон кўйлак, оёғида бежирим хром этик, бошида тахи бузилмаган янги чуст дўппи, Нилуфарнинг қўлини қўйиб юбормасдан, оппоқ тишларини ярқиратиб, бир нима демоқда эди. Афтидан, у Нилуфарга хушомад қилар, чунки Нилуфар дам Шавкатжонга, дам раисга қараб қотиб-қотиб куларди.

Сайёра шундай довдирадник, агар Шавкатжон «машинадан тушинг», деб имо қилмаганда жойидан жилолмас эди.

Сайёра юзида совуқ бир ифода билан машинадан чиқаркан, унга кўзи тушган Туробжон ҳам бир зум анграйиб қолганини, сўнг даврани ёриб, унга томон юрганни кўрди.

— Э, сизни қайси шамол учирди, Сайёрахон? Бу киночиларга қўшилиб артистка бўп кетмадингизми ишқилиб?

— Ие, танишмисизлар ҳали,— деди Шавкатжон.—

Артисткаям гапми, Сайёрахон киномизда бош роллардан бирини ўйнайдилар.

Туробжон унинг гапини ҳазилга йўйди шекилли, Сайёра билан қўл бериб кўришаркан:

— Бош ролнингизни билмадим-ку, аммо-лекин мен бош врачлик лавозимига чақирганман Сайёрахонни,— деди.— Ойинга икки юз эллик сўлкавой. Бу кишига бош врачлигу хўжайинларига бош архитекторликни берамиз. Бир йилда данғиллама уй-жою тағларида «Волга!» Айтмоқчи, хўжайини қанилар, хўжайини?

— Хўжайинлари герой ролига ўтолмади,— кулди Шавкатжон.— Артист бўлишга истеъдод етишмади у кишида!

Туробжон кўзларини қисиб Сайёрага синовчан тикилди.

— Тинчликми ўзи?

Сайёра қизариб кулди.

— Йўқ, жанжал.

— Эшитмаганмисиз, ранс ака,— гап отди оператор йигит.— Улуғ оилавий уриш бўлиб, Сайёрахон бу уришда ғолиб чиққанлар!

Туробжон унга бир хўмрайиб қаради.

— Хўп, сиз одамларингизни жойлаштиравеинг,— деди у Шавкатжонга, сўнг идора томонга бурилиб:— Полвон!— деб қичқирди.

Сайёра, гўё Туробжоннинг буйруғи билан Полвон унинг қўл-оёғини боғлаб олиб кетадигандай талвасага тушиб, атрофига қаради.

У қишлоқда Моҳира холадан бўлак яна бировни ҳурмат қилса — бу биров Туробжон эди.

Туробжон ҳар сафар шаҳарга ўз «Волга»сида тушиб борар, яна ҳеч қачон қуруқ бормас, ё бир қўйнинг нимтасини, ё бир жуфт-бир жуфт қазни ва бошқа совға-саломлар кўтариб борар, лекин шунда ҳам Сайёрага оқват қилдирмас, эшикдан кирар-кирмасданоқ эр-хотинини энг яхши ресторанларга, театрларга бошлар, умуман, у бориши билан ҳаётнинг бир зайлда кечаётган оқими ўзгарар, кўклагини тошқиндай бебош-беташвиш кунлар бошланиб кетарди. Энди Сайёра ўзи ҳурмат қилган бу одамга оиласи бузилганлигини, эри билан ажрашганини қандай айтади, айтганда ҳам бу одам унга хайрихоҳлик билдирадими?

Даврага Полвон — чўяндек қоп-қора, юм-юмалоқ йигитча кириб келди, эскириб мойин чиқиб кетган фуражкисини бошининг орқасига суриб, Туробжонга юзланди,

— Лаббай, хўжайин!

Туробжон Сайёрага ишора қилди.

— Танидингми, опангни? Балли! Таниган бўлсанг, у кишини уйга, кеннойингнинг олдига обориб қўй!

Шофёр оппоқ тишларини ярқиратиб Сайёрага честь берди.

— Марҳамат, «Волга» ихтиёрларингизда, опажон!

Сайёра нажот қидириб Шавкатжонга қаради ва қизариб:

— Раҳмат, Туроб ака,— деди.— Мен булар билан бирга бўлай.

— Ие, ҳа?— деди Туробжон.— Булардан ажралсангиз бўри еб қўяди деб қўрқяпсизми?

— Йўқ... Шунчаки...

— Нима бўлди ўзи? Тинчликми? Ё... булар айтмоқчи, улуг оилавий уриш бўлгани ростми?

Сайёра бошини эгди, туфлиси билан ер чизиб:

— Ҳозир сўраманг, Туроб ака,— деди секин.— Кейин гапириб бераман ҳаммасини.

— Хўп, жойлашнинглар бўлмаса!—Туробжон шундай деди-да, гўё Сайёранинг рад жавоби учун киночиларнинг ҳаммаси айбдордай, қовоғини солиб, даврадан чиқиб кетди.

У киночиларнинг шарафига боғда зиёфат ташкил қилган экан, ярим соатдан кейин ўша ерга келди. Лекин кўп ўтирмади. Киночиларнинг муваффақияти учун бир қадаҳ кўтарди-да, иш кўп деган баҳона билан ўрнидан турди. Унинг бирдан ўзгариб, тўннини тескари кийиб олишининг сабабини тушунган Сайёра кўнгли хуфтон бўлиб зиёфатнинг ярмидан кетиб қолди.

Эрталаб уни: «Сизни биров чақиряпти» деб, Нилуфар уйғотди. Ҳовлига чиқса Нортожи турибди!

Нортожи ёш бўлса ҳам, акасидан салобатли кўринар, ўзиям қовоғи солиқ, вазмин, синовчан боқарди. У лаблари билинар-билинмас қимирлаб саломлашгач:

— Қишлоққа келибсиз,— деди.— Уй-жойингиз туриб, бу ерда ётишингиз қандоқ бўлди? Ё сизга ёмонлик қилган жойимиз борми?

Сайёра совуққина жавоб бериб қўя қолишга ҳарчанд уринмасини, юраги ўйнаб:

— Йўқ,— деди.— Ёмонлик қилган жойингиз йўқ. Раҳмат!

— Бўлмаса... Ҳайронман. Эл-юрт эшитса нима дейди?

Сайёрага негадир унинг хўмрайиб қарашларидан ҳам шу сўзи қаттиқроқ тегди. У, Нортажи ёш бўлса ҳам қишлоқда қавм-қариндошлари орасида мавқеи баланд эканини, айниқса, эски урф-одатлар, расм-русмларни сақлаш вазидан ҳаммага йўл-йўриқ кўрсатиб юришларини биларди. Бир маҳаллар у ҳатто Сайёрага ҳам ақл ўргатишга ҳаракат қилиб кўрган эди. У пайтларда Сайёра Нортажигга бир нарса деёлмаган эди. Энди эса... Сайёра гапни чўзиб ўтиришни истамай:

— Кечирасиз,— деди совуққина.— Бизнинг қариндош-уруғлик жойимиз қолмади. Акангиз билан орани очиқ қилдик.

Нортажи бир лаҳза юзи ғалати чўзилиб ағрайиб қолди, кейин:

— Бўйдоқ экан,— деди титраб,— қишлоққа келиб нима қилардингиз?

Сайёра ҳам титроқ босиб кулимсиради:

— Худди бу қишлоқни сотиб олгандай гапирасиз-а?

— Қишлоқни сотиб олдим деяпганим йўқ. Бироқ... ахир...— Тўсатдан Нортажининг юзида аллақандай аянчли бир табассум жилва қилди. — Бундоқ экан... одамлар олдида юзимизни ерга қаратиб нима қилардингиз?

— Нега энди одамлар олдида юзингиз ерга қараркан?

— Нима қиласиз ўзингизни гўлликка солиб? Ҳамма нарсага тушуниб туриб гапирасиз-а? Қишлоққа келиб, суратга тушиб!..

— Кечирасиз, менинг суратга тушишим сизларнинг авлод-ажодларингизнинг обрўсига путур етказишини билмабман!

Нортажи гўё унинг заҳарли пичингини сезмагандай:

— Бизнинг ҳурматимиз бўлмаса... ақалли оймларнинг ҳурмати учун шу ишни қилмасангиз бўларди,— деди ва «қилт» ютинди.— Бошқа қишлоқ қуриб қолдими?

У, «ақалли оймлар ҳурмати», деганда Сайёранинг кўнгли бир «жиз» этди-ю, охириги гапи яна фиғонни чиқарди.

— Сизлар мен учун уялмасаларингиз ҳам бўлади!— деди у кескин.— Ҳар ҳолда, ҳамма айбни менга тўнқайверншларингиз мумкин. Адабсизлик қилсам мен қилибман. Емон бўлсам мен бўлибман. Шу. Хайр!..

Сайёра буни фиғони чиқиб гапирса ҳам, кейинроқ қишлоқни айланганларида негадир яна кўнгли эриб, худди кечагидай хаёлини маъюс ўйлар чулғаб олди.

У: «Менга нима бўлди, қишлоққа келиб кўнглим бўшаб, шалвираб қолдимми?»— деб ўз устидан кулмоқчи бўлар, лекин ихтиёридан зўр бир куч хаёлида илк келинлик йилларини эсига туширар, кўнглининг бир четида ётган ва аллақачон унутилган ёруғ ва ҳазин ҳисларни кўзгар эди. Эсида бор: шаҳарда бўлган тўйнинг иккинчи кунидек улар қишлоққа келган, Моҳира хола билан Нортожи Акрамнинг эътирозларига қарамасдан, қайтадан катта тўй қилиб, бутун қишлоққа ош беришган эди.

Кечқурун сой бўйи карнай-сурнайлар овозидан ларзага келган, Сайёрани Акрамнинг тоғасиникидан отга мингазишиб олиб чиқишган ва гоҳ шўх лапарлар, гоҳ ҳазин ёр-ёр билан бутун қишлоқни бир айлантириб келишган эди. Сойда йигитлар келинни гулхан ёқиб ва йўлларига арқон тутиб қарши олишган, Моҳира хола, кўзларида ёш, Сайёранинг бошидан бир ҳовуч танга сочиб, юзларидан ўпиб кутиб олган эди. Сўнгра Акрамнинг эътирозларига қарамай, келинни чимилдиққа олиб киришган ва тонг отгунча ўйин-кулги қилишган эди.

Эндигина ўн тўққизга кирган Сайёрага бунинг ҳаммаси жуда ғалати ва қизик туюлгани учун ҳам эътироз билдирмаган, аксинча, карнай-сурнай овозлари, қизжувонларнинг ўйноқи лапарлари, маъюс ёр-ёрлари дилини аллақандай ёруғ ҳисларга тўлдириб юборган эди.

Тўйдан кейинги қишлоқда ўтган бир ой-чи? Кечалари боғнинг энг хилват жойида иссиқ бўсалардан чарчаб, кўкка ҳорғин тикилиб ётаркан, Сайёра умрида биринчи марта ғуж-ғуж юлдузларга тўла кенг фалак бутун бир олам эканини тушунган эди. У ўшанда биринчи марта Акрамдан юлдузларнинг номларини эшитган: «Хулкар», «Етти қароқчи», «Сомон йўли», «Юмронқозиқ», «Чўлпон...» Бу сўзларнинг ҳар бири қулоғига ажиб бир мусиқий бўлиб эшитиларди. Сойда бақаларнинг сайраши эса мунис бир куйдай ёқимли туюларди. У тоғ шабадаси таратган ялпиз ва райҳон ҳидларининг ой шуъласида сокин мудраган қоп-қора боғларнинг сирли ва аллақандай ваҳимали гўзаллигини, ҳамма-ҳаммасини илк бор ўшанда, Акрамнинг пинжига кириб, унинг юрак уришларига қулоқ солиб ётган сўлим оқшомларда билган эди. Акрамнинг ўзи-чи? У шундай мулойим, меҳрибон, оловдай оташ ва қўйдай ювош туюларди, ўзиям ширакайф одамлардай, лабидан кулгиси аримай, кун бўйи уйқусираб юрар, одамларнинг кўзларини шамғалат қилиб, Сайёранинг йўлини пойлар, ҳар бир фурсатдан фойдаланиб, уни хилватга тортишга ҳаракат қилар-

ди! Сайёра кечалари унинг эҳтиросли оғушларидан, қон-қонини кўпиртирадиган бўсаларидан чарчаб, мастона ётаркан, бу бахт чексиз-чегарасиз, ўз муҳаббати эса офтобдай абадий туюлар, гоҳо бу бахтдан айрилиб қолишдан чўчиб кечалари уйғониб кетар ва тонг отгунча Акрамнинг қўлларини ушлаб ётарди...“ Ажабо, шунча йиллардан бери бирор марта эсига тушмаган бу эсдаликлар нега қайта эсига тушди? Бу қинғир-қийшиқ кўчалар, уйлар, боғларнинг нима сири бор эканки, унутилган ҳисларини қайта қўзғади?

Машина сойда, сувга эгилиб ўсган жийдалар тагидаги чашма бўйида тўхтаганда, (хайрият, тўғонда тўхтамади, бўлмаса Сайёра эҳтимол Моҳира хола билан учрашиб қолармиди?) ўпкаси тўлиб, кўзига беихтиёр ёш олди.

У машинадан тушди-ю, югуриб тепага чиқди ва жийдазорни оралаб кетди. Нилуфар уни зимдан кузатиб келаётган экан, орқасидан чиқиб, қўлидан ушлади.

— Сизга нима бўлди, Сайёрахон опа?

Сайёра киприкларини тез-тез қоқиб, жилмайди.

— Ҳеч нима, ўзим.. қўявер, Нилуфар...

— Ҳа, ҳа, тушундим, келинлик чоғларингиз, бахтиёр дамларингиз эсингизга тушган!— кулди Нилуфар.— Қўйинг, ўзингизни ўзингиз эзаверманг. Ҳозир чашма бўйида ўтириш қиламиз!

— Майли, сен боравер, мен ҳозир бораман,— Сайёра қўлнини унинг қўлидан тортиб олиб, яна жийдазорни оралаб кетди, кўнгли бир хил бўлиб, анчагача ёлғиз кезиб юрди.

Улар қишлоқни бир айланиб, бригадаларда бўлиб, колхоз боғида ғарқ пишган олхўри ва ноклардан қоқиб еб, меҳмонхонага кечқурун қайтишди. Сайёра кўнглидаги эрталабки ғашликлари тарқаб хийла ёзилиб қайтган эди, машинадан тушаётиб... Моҳира холага кўзи тушди-ю, яна бўшашиб кетди.

Моҳира хола, эгнида гўлдор чит кўйлак, бошида оқ дока рўмол, томирлари бўртиб чиққан катта қўлларни тиззасида, меҳмонхонанинг зинасида кичкинагина бўлиб, мунғайиб ўтирарди.

Сайёра қандай кўришшини, ўзини қандай тутишини билмай, тушган жойида қотиб қолди. Моҳира хола эса ҳорғин қўзғалиб ўрнидан турди, ҳазин ва мулойим кулимсираб секин юриб олдига келди ва совуққина кўришмоқчи бўлган Сайёранинг бошидан ушлаб, икки юзидан чўлп-чўлп ўпди.

— Эсон-омон юрибсанми, ойнинг ўргилсин, болам?— деди кампир ва негадир ўпкаси тўлиб кўзига ёш олди.— Набирагинам, қўзичоғим яхши юриптими?

Бу паканагина, қотмагина кампирни кўрганда, унинг кўз ёшни қилт ютиб, «ойнинг ўргилсин, болагинам» деган таниш мулоим овозини эшитганда, кўнгли эрий бошлаган Сайёра машинадан тушаётган киночиларнинг тикилиб қараётганини сезиб, қовоғини солди.

— Раҳмат... яхши юрибди,— деди совуққина.

Моҳира хола унинг юзига термиллиб қаради ва бир гуноҳ қилиб қўйган одамдай ийманиб:

— Шошиб турибсанми, болам?— деб сўради.

— Ҳа, ойижон,— деди Сайёра ва қизариб кетди.— Бошлиқларимиз шоширишяпти!

Сайёранинг «ойижон»идан Моҳира холанинг юзи бир лаҳза офтоб тушгандай ёришиб кетди.

— У ёқдагилар ҳаммаси эсон-омон юришиптими? Ойинг, даданг чарчамай ишляптиларми?

Сайёра, кампир Акрамни сўрагиси келса ҳам, сўрашдан ийманганини сезиб, бошини эгди.

— Эшитдим,— деди кампир, секин тин олиб.— Нима бўлди ўзи? Сенларга нима бўлди ўзи, болажонларим?

— Майли, ойижон, бўладиган иш бўлди, бўёғи ўчди...

— Нима ҳам дейман? Тагин ўзларинг биласанлар...— Моҳира хола кўз ёшларини рўмолининг учи билан артиб, хўрсинди.— Мен сени ўз қизимдай яхши кўрардим...

— Биладан, ойижон...

— У тентак ҳам... Айтмасаям пайқадим-а, ичидан зил кетиб, жуда-жуда эзилиб юрибди... У қўполлик қилган бўлса... яхши кўрганидан қилган.

Сайёранинг эсига кўлдаги учрашув тушиб, томоғига бир нарса тикилгандай бўлди.

— Майли, ойи...

— Мен нима ҳам дейман? Тагин ўзинг биласан, болам,— деди Моҳира хола.

Сайёра бу учрашувдан кейин, Моҳира хола келмас, деб ўйлаган эди, лекин қайнанаси деярли ҳар куни келадиган бўлди. Аксарият, у Сайёра йўқ пайтларида келар ва гоҳ кўрда кўмилган жўхори сўталари, гоҳ бир кўза муздай гўжа, гоҳ Сайёра яхши кўрадиган бошқа овқатлардан олиб келиб, каравотининг бошига қўйиб кетарди.

Сайёра олдин кампирнинг бу совға-саломларини кўр-

ганда жаҳли чиқиб юрди, «шу билан совуган кўнглимни қайта иситмоқчим», деб аччиқланди, лекин кейин ўрганиб кетди. У ўйлаб қараса, кампир унинг келинлик пайтларида яхши кўрган овқатларини ҳанузгача унутмаганида бўлакча бир меҳр, соддадиллик ва поклик бор экан...

* * *

Киночилар қишлоққа келиб иш бошлаганларининг бешинчи ё олтинчи куни эди чамаси.

Уша куни Сайёра съёмкадан чарчаб, иш бошлагандан бери аллақандай ўзгариб, жуда димоғдор бўлиб кетган Шавкатжоннинг одамларга қилган дағал муомаласи ва бақириб-чақиришларидан ранжиб қайтди. У ҳатто Шавкатжон таклиф қилган зиёфатга ҳам бормай, эрта ётиб қолди. Бир маҳал — вақт тун ярмидан ошиб кетган эди чамаси — эшик қаттиқ тақиллади.

Зиёфатдан ҳозиргина қайтган ва ҳали уйқуга кетмаган Нилуфар жаҳли чиқиб:

— Бу ким тагин?— деб сўраган эди, эшик орқасидан:

— Сайёра опамлар бордилар? Бор бўлсалар чақириб юборинг!— деган овоз эшитилди.— Раис акамлар кутиб турибдилар!

— Раис акангиз... ярим кечада нима қиладилар Сайёра опангизни?— деди Нилуфар.

— Буни раис акамларнинг ўзларидан сўрайсиз, опажон!— Бу сафар Сайёра овоз эгасини таниди. У Туробжоннинг шофёри Полвон эди.

Сайёра Нилуфарнинг бачкана ҳазилига чек қўйиш учун:

— Ҳозир чиқаман, бораверинг,— деди-да, туриб кийина бошлади.

Туробжон, қўлларини орқасида, нимадандир бетоқат, кўчадаги симёғочнинг тагида наридан-бери юриб турарди.

— Уйқунгизни бузганим учун кечирасиз, Сайёра-хон,— деди у.— Малол келмаса бир жойга борамиз. За-рур бир иш чиқиб қолди.

— Қанақа иш экан тун ярмида?

— Ҳар ҳолда зиёфат-пиёфат эмас!— деди Туробжон нимагадир шама қилиб, лекин ҳазили қўпол чиққанини сезиб, дарҳол қўшимча қилди:— Мен ТошМИни битирганингиз эсимга тушиб, ёрдам сўраб келдим. Битта йигитимиз хотини билан ҳазиллашаман деб, аҳмоқлик қилиб қўйибди... Пичоқ урганми, нима бало! Аксига

олиб, касалхонамизнинг врачлари отпускда эди, сизга келдим, врач деган дипломингизни оқлармикинсиз деб!

— Пичоқ урган бўлса... мен нима қила оламан?— деди Сайёра.

— Нима қилардингиз? Ёрдам берасиз! ТошМИни битирганингиз ростми ахир ё биздан яшириб артистликка ўқиб юрганмидингиз?

— Хўп, ҳозир кийиниб чиқаман,— деди Сайёра.

Ҳа, яшанг. Гап мана бунақа бўпти!..

Бир қаватли пасқамгина касалхонанинг ярим қоронғи йўлкасида — чироқлар негадир жуда хира ёнарди — Сайёрани дағ-дағ титраган Шоҳиста билан узун бўйли, йиғитлардай кенг яғринли ҳамшира хотин кутиб олди.

Шоҳиста Сайёрани кўриши билан унинг қучоғига отилди-ю: «Опамлар, опамларни!..»— деб йиғлаб юборди.

Сайёра унинг елкасини қоқиб тинчитган бўлди-да, ичкариги хонага ўтди.

Эри «ҳазиллашган» жувон ярим қоронғи, лекин кенг чорси хонанинг тўрида, сим каравотда чалқанча ётар, боши дока билан ўралган кўзлари юмуқ, секин инграр эди.

— Каттароқ лампочка борми? Йўқ бўлса... настольний лампани ёқинг! Тезроқ!..

Сайёра каравотнинг ёнига ўтди, жувон танишдек кўриниб, унинг юзига эгилиб қаради ва ғалати бўлиб кетди. Серкиприк кўзларини очмай, оғир нафас олиб ётган бу ёш жувон... Ҳамида эди!

Сайёра Шоҳистанинг ўксиб-ўксиб йиғлашларига ҳам эндигина тушунди. Негадир тўй бўлган йили бу чиройли жувонни ёшлигида Акрам яхши кўрганини эшитиб, рашк қилганлари эсига тушди... У каравотнинг четига ўтириб, Ҳамиданинг қўлини олди ва томирини ушлади.

Ҳамида кўзини очди ва чуқур хўрсиниб, бир зум тикилиб қолди, сўнг у ҳам Сайёрани таниди шекилли, безовта бўлиб тўлғанди.

— Безовта бўлманг, тинчланинг, опажон, тинчланинг...

Сайёра пиқ-пиқ йиғлаётган Шоҳистани чиқариб юборди ва узун бўйли ҳамшира хотиннинг ёрдамида палапартиш боғланган докаларни ечиб, Ҳамиданинг яраларини кўздан кечирди.

Жувон боши ёрилган, елкаси ва биқинидан пичоқ еган эди. Хайрият, боши билан елкасидаги яралари

оғир эмас, лекин биқинига, тўғрироғи, қўлтиғининг тағига теккан пичоқ қовурғага бориб тақалган, бунинг устига яралари тез ва яхши боғланмагани учун бўлса керак, анча қон кетиб, бемор ҳолсизланиб қолган эди.

— Яраларга тампон қўйинг, қон кетмасин. Қоқшолга қарши дори борми? Тез укол қилинг! Мен ҳозир кираман...

Сайёра йўлакда термилиб турган Шоҳистанинг саволига жавоб бермай, ҳовлига чиқди.

Уни кутиб, айланиб юрган Туробжон чошиб келди.

— Хўш, қалай, тинчликми, Сайёрахон?

— Яраси оғир эмасу тикиш керак. Шаҳардан хирург чақиролмайсизми?

— Хирург дейсизми? Ярим кечада... Шаҳар узоқ...— деди Туробжон.— Яраси оғир бўлмаса... ўзингиз эплай қолмайсизми?

— Билмадим. Мен биринчи марта...

— Бир иложини қилинг. Тун ярмида шаҳарга чошиб қийналиб юрмайлик. Хирургдан бошқа... нима керак десангиз ҳаммасини топиб бераман, Сайёрахон...

Сайёра кўнглидаги журъатсизликни енголмай:

— Билмадим, қандоқ бўларкин,— деди.— Шошмангчи, тикадиган асбоб-ускуналарни суриштириб кўрай!— деди.

Туробжон унинг орқасидан:

— Бир иложини қилинг, анқонинг тухумини десангиз ҳам топиб бераман!— деб ёлвориб қолди.

Сайёра дилида уйғонган қандайдир бир журъат ва ишончдан ўзиям ҳаяжонланиб, ичкарига кирди, йўлакда ҳамон йиғлаб турган Шоҳистани кўриб, тўсатдан бақариб берди:

— Қим айтади сени врачликка ўқийди деб! Бор, ҳамшира опанга ёрдам бер! Хирург йўқ. Ҳамма ишни ўзимиз қиламиз!— Сайёра кейин эслаганда, ўзиям ҳайрон қолган совуқ бир журъат билан ишга киришди.

Унинг бахтига ҳамшира хотин ўз ишга пухта ва анча тажрибали экан, сўраган нарсаларини оғзидан чиқмасдан тахт қилиб, яхши маслаҳатлар бериб турди. Шундай бўлса ҳам, Ҳамида кўп қон йўқотгани учунми, бошқами, ишқилиб, улар яраларини ювиб-тозалаб, тикиб бўлгунча икки марта ҳушидан кетиб, Сайёрани анча шоширди. Операция тугаб-тугамасданоқ иситмаси кўтарилиб, алаҳлай бошлади.

Сайёра ҳамшира хотинга анализ учун қон олишни топшириб, ўзи яна Туробжоннинг олдига чиқди.

Туробжон уни кутиб, ҳамон ҳовлида асабий айланиб юрарди. Сайёранинг гапини эшитиб, олдин елкасидан тоғ ағдарилгандай «уф» деди-ю, кейин унинг қўлини тутиб қаттиқ сиқди.

— Бир литр тугул, ўн литр қон десангиз ҳам эрталабгача топтириб бераман. Яшанг, Сайёрахон!

У машинага қараб чопмоқчи эди, Сайёра тўхтатди:

— Шошманг, ҳали қонини лабораторияга анализга топширамиз. Аввал группасини аниқлаш керак, ахир!

— Хўп бўлади. Сиз нима десангиз шунга тахт турамиз-да, Сайёрахон!— хитоб қилди Туробжон.— Ростини айтсам... артистка бўп келганингизни кўриб, жаҳлим чиқувди, буни қаранг, оғир аҳволдан қутқардингиз-а!

Сайёра бу гапларнинг маъносига беш-олти кундан кейин тушунди, шу топда эса, Ҳамиданинг ташвиши билан бўлиб, эътибор ҳам бермади.

* * *

Туробжон ваъдасининг устидан чиқди: эрталаб соат тўққизлар чамаси Полвон бир литр қон ва Сайёра айтган ҳамма дори-дармонларни олиб келиб ташлаб кетди.

Ҳамида ҳамон ҳарорати тушмай, алаҳлаб ётарди. Сайёра эса кечаси Туробжонга «йўқ» деёлмай ортиқча дадиллик қилганидан пушаймон чекиб, қўрқиб ўтирган эди, дарҳол қон қуйишга аҳд қилди. Улар асбоб-ускуналарни тайёрлаб бўлиб, энди Ҳамиданинг ёнига келганларида, бир иш билан ташқарига чиққан Шоҳиста, шошиб қайтиб кирди ва худди генерални кўрган ёш солдатдай ҳовлиқиб:

— Сайёра опа! Сайёра опа!— деди. — Режиссёр келди. Сизни чақиряптилар!

Сайёра унга ҳайрон бўлиб қаради (мунча қўрқмасан!) ва силтаб ташлади:

— Бор, чиқиб айт, ҳозир вақтим йўқ. Керак бўлса кейинроқ келсин.

Ярим соатча ўтди. Сайёра Ҳамида билан овора бўлиб, Шавкатжон эсидан ҳам чиққан экан, Шоҳиста қўрқибгина яна эслатди:

— Режиссёр кетмасдан, сизни кутиб ўтирибдилар, опа.

Шавкатжон, қовоғи солиқ, қишлоққа келгандан кейин бир қарич ўсиб, жингалак бўлиб кетган жигарранг соқолини силаб, ҳовлида айланиб юрарди. Сайёрани кўриб, пичинг қилди:

— Тунов кун и ранс акамлар айтган икки юз эллик сўлкавойга учганмисиз дейман, кинони ташлаб, касал-конага келиб қолибсиз!

— Ҳа,— деди Сайёра.— Яхши бузоқ икки онани эмади. Мен ҳам икки томондан пул ишламоқчиман, сиздан ҳам, рансдан ҳам.

— Нима гап, тинчликми ўзи?— деди Шавкатжон.

— Шу... бир жувон эри... уриб, оғир аҳволда келибди. Шунга врачлари отпусада экан, кечаси чақиртириб қолишди... Шоҳиста айтмадимми?

Шавкатжон унинг саволини эшитмадими ё эшитса ҳам эшитмаганликка олдим, ишқилиб, соқолини асабий тимдалаб, елкасини учирди.

— Албатта, бундай пайтда ёрдам бермасдан илож йўқ,— деди.— Гуманизм яхши нарса... Лекин... съёмкани нима қиламиз?

— Билмасам,— деди Сайёра,— кўриб турибсиз-ку!..

— Ҳмм... Шавкатжон бошини қашиди.— Кўришга кўриб турибману, лекин... биз нима қиламиз? Съёмкани тўхтатиб бўлмайди, ахир!

Сайёра индамай унинг юзига тикилиб қолди. У Шавкатжон оғир аҳволда қолганини тушуниб турар, съёмкани тўхтатиб қўйгани учун ўзиям хижолат чекар, айни замонда режиссёрнинг гаплари гашини келтирмоқда эди. Ахир... съёмка қанчалик муҳим бўлмасин, наҳот Сайёра ҳозир ёш бир жувоннинг ҳаёти учун курашаётганини у тушунмаса? Ўзи инсоний муносабат ҳақида, хотин-қизларга нисбатан меҳр-муҳаббат тўғрисида асар яратаётган бўлса-ю, яна бунга қарши гапларни гапирса?..

— Мен билмадим,— деди Сайёра.— Съёмка бир-икки кун тўхтаса ҳеч нима қилмас. Бироқ бу аёлга бир нима бўлса...

— Бугун бу аёл, эртага яна биттаси шунақа бўлиб келса... биз ўтирар эканмиз-да сизнинг врачлик санъатингизни томоша қилиб?

— Менга врачлик санъатини кўрсатишга йўл бўлсин ҳали?— деди Сайёра ўқиб.— Шунчаки бу жувон оғир аҳволда қолгани учун... ноилж эдим. Ахир, инсон турганда...

— Яна инсон!..—«Соқол» гўё баданига совуқ бир нарса теккандай ижирганиб, юзини бужмайтирди.—Худо ҳаққи, баландпарвоз гапларни қўйинг, Сайёрахон! Бунчалик ғамхўр экансиз, бошда врач бўлиб келаверсангиз бўларди, артиетликка қизиқиб, бизни чалғитиб нима қи-

ласиз?— Шавкатжон шундай деб Сайёрага қаради-ю, унинг ранги ўчиб, лаблари пирпирай бошлаганини кўриб, паст тушди:— Кечирасиз, Сайёрахон, асаблар бузилган... Майли, беморга қаранг!..

Сайёра титроқ босиб, унинг орқасидан тикилганича узоқ турди. У «Соқол»нинг аҳволини, шу топда элликолтмиш одам ишсиз ўтирганини ўйлаб, уни оқлагиси келар, лекин ичкарида оловда ётган Ҳамидани кўз олдига келтириши билан бунинг ҳаммаси кўзига арзиманган бир нарса бўлиб кўринарди. У тушгача шу аҳволда ўзи билан ўзи олишиб юрди, сўнг Ҳамида сал тинчиб, уйқуга кетгач, унинг ёнида ҳамшира хотин билан Шоҳистани қолдириб, съёмкага кетди.

Шавкатжон бугун ундан умидни узиб, бошқа эпизодни суратга олиш учун янги декорация қидириш билан банд эди. Сайёрани кўриб қувониб кетди, эрталаб айтган гаплари учун кечирим сўраб, дарҳол суратга олишга тайёргарлик кўра бошлади. Лекин Сайёра кечаси билан ухламай ҳаяжонда юриб чиққани учунми, бошқами, қанча уринмасин, иши юришмади. Унинг гаплари қовушмас, хатти-ҳаракатлари ланж ва ясама чиқарди. Етти-саккиз дублдан биттаси ҳам яхши чиқмагандан кейин, Шавкатжон охири хуноб бўлиб қаёққадир кетиб қолди. У ярим соатларча аллақерларда юриб, шаштидан тушиб қайтди ва Сайёрага қарамай:

— Сизга бир-икки кунга рухсат,— деди.— Биз бошқа бир эпизодни суратга олиб турамыз. Сиз беморингизни даволаб, сценарийни пухта ўқиб, ҳолатга кириб келинг.

* * *

Бу гандан кейин киночилар бир неча кунгача Сайёрани «эсдан чиқариб» қўйишди. Сайёра ҳам улар мени эсдан чиқариб қўйишди, деб эзилмас эди. У энди ёлғиз Ҳамида эмас, бошқа касалларни ҳам қабул қилар, оғирроқ беморларни шаҳарга жўнатар, енгилларига доридармон ёзиб берар, хуллас, ўзи ҳам сезмаган ҳолда, бош врач вазифасини бажара бошлаган эди.

Ҳамида, гарчи яралари куннинг иссиғида тез-тез боғлаб, дорилаб туришни талаб қилса ҳам, умумий ҳолати ёмон эмас, иситмаси пасайиб, алаҳлашлари тўхтаган эди. Сайёрани энди фақат битта нарса ташвишга солар, у ҳам бўлса Ҳамида сира гапирмас, икки кўзи шифтда, эртаю кеч аллақандай мунгли ўйлар гирдобида чарх урар эди. Касалхонанинг ҳамширалари тугул синглиси Шоҳиста, ҳатто онаси билан отасига ҳам

бир оғиз гапирмас, гўё тилидан айрилиб, гумроҳ бўлиб қолган одамдай, сукут сақлар эди. Сайёра олдин бунни хафаликка йўйган ва тезда ўтиб кетар, деб ўйлаган эди. Лекин худди гумроҳликка ўхшаган бу ғалати ҳолат чўзилиб кетгач, безовталана бошлади. Оғир бир руҳий ўзгариш рўй берлаганмикин, деган хаёлга бориб, ҳатто шаҳардан психиатор чақиртиришни ҳам ўйлай бошладди.

Шундай серташвиш кунларнинг бирида Сайёра, Ҳамида билан яна бир гаплашиб кўрай, деб кечқурун унинг олдида кирди.

Ҳамида торроқ бўлса ҳам, офтоб тушмайдиган салқин хонанинг тўрида, парда тутилган очиқ деразанинг олдидаги каравотда, одатдагидай ғамгин кўзларини шифтга тикиб, хаёлга чўмиб ётарди. Ярим қоронғи хонада унинг озғин рангпар юзи осойишта кўринар, фақат сўррайиб қолган қирра бурни унинг дармонсизлигидан далолат берарди.

Сайёра стулни яқинроқ суриб, Ҳамиданинг дока билан ўралган ўнг қўлига — у пичоққа тармашаман деб, бош бармоғини кесиб олган эди — қўлини қўйди.

— Ҳамидаҳон, тузукмисиз энди? Менга айтадиган бирорта гапингиз, илтимосингиз йўқми мабодо?

Ҳамида кўзини шифтдан узиб, Сайёранинг юзига узоқ ва аллақандай синовчан тикилди, сўнг индамай яна четга қаради, унинг узун; эгик киприклари орасида ёш томчилари милтирарди. Сайёра вужудини қалтироқ босиб:

— Ҳамидаҳон,— деди ёлвориб.— Айтнинг ахир: нима қилайлик, нима бўлди ўзи? Кўнглингизда бир гапингиз бўлса яширманг. Қасал одам дардини ичига ютса яхши бўлмайди...

Ҳамида қилт ютинди, кўзларини шифтдан узмай секин деди:

— Нима бўлганини кўриб турибсиз-ку, нимасини сўрайсиз тағин?

Сайёра енгил тортиб, чуқур тин олди, айни замонда аёлнинг овозидаги мунг, айтилмаган дардларга тўланадиган унни титратиб юборди.

— Кўриб турибман,— деди у яқинроқ сурилиб.— Кўриб турибман, Ҳамидаҳон. Сизни бу аҳволга солган одам ўз жазосини тартади. Фақат сиз... сиз бунчалик эзилманг, онажон!..

Ҳамида бошини секин чайқади, пастки лабини тишлаб, совуқ қулимсиради.

— Унга жазо берадиган ким? Сизми?

— Мен бўлмасам... сиз унинг жазога тортилишига ишонмайсизми? Нега бундай дейсиз?

— Нега десангиз, нега десангиз у, унинг...— Ҳамида гапиргиси келмагандай юзини тескари бурди, кейин гўё Сайёрадан жаҳли чиққандай:— Қўйинг,— деди кескин.— Сиз барибир тушунмайсиз!..

Сайёра қўлини унинг қўлидан секин чиқариб олди, қандайдир ранжиб:

— Балки тушунмасман, — деди. — Майли, кўнглингизни очингиз келмаса... зўрламайман. Ихтиёр ўзингизда, Ҳамидахон. Бироқ нега энди ҳеч ким унинг жазосини беролмайди, деб ўйлайсиз? Агар айб сизда бўлса ҳам, унинг пичоқ кўтариши...

Ҳамида ялт этиб қаради, маънос кўзларида кутилмаган бир ўт чақнаб:

— Мен нима гуноҳ қилибман?— деди куйиниб.— Гуноҳим ранс оғайниларининг қилиқлари жонимдан ўтиб кетганидан кейин... Акрам акамлар... сизнинг хўжайинингиз келганларида бир оғиз арз қилиб борганимми? Шунга шунча рашк қилиб...

«Ҳоо?..»— Бир зумгина Сайёранинг дилида рашкка ўхшаш бир туйғу уйғонди-ю, Ҳамида кўз ёшларини артмай, пиқ-пиқ йиғлаб юборганини кўриб, ўзидан гижинди.

— Акрам акамлар билан ёшликда сал кўнгли қўйишгандек бўлувдик... Хаёлингизга бир нарса келмасин, Сайёрахон! Худо билади — сутдек покмиз. У бўлса... ўн йил бўптики... юзимга солади, кечаю кундуз рашк қилиб, азоб беради... Не кўйларга солмади бу одам! Не савдоларни кўрмади бу бошим! Қалтакнинг дастидан қуроқ бўлиб кетди бу шўрлик танам...

— Нега... ажраша қолмадингиз? Нега арз қилмадингиз?— деди Сайёра титраб.

Ҳамида бошини чайқаб, хўрсинди.

— Арз қилганда бошим ссмонга етармиди? Уч болани отасиз тирик етим қолдириб, қаёққа ҳам борардим?..— деди Ҳамида ва аллақандай аламли бир товуш билан қўшимча қилди:— Ёўқ, сиз бахтли хотин!.. Тушунмайсиз бунга...

Сайёра негадир Акрамнинг шапатиси эсига тушиб, кинояли кулимсиради.

— Ҳа, бировнинг дардини биров билавермайди,— деди Сайёра ва Ҳамидага билдирмай секин тин олди.— Бироқ... бола деб ўз жонингизга қасд қиласизми, Ҳамидахон?

— Қасд қилганимни энди тушундим. Пичоқ суякка бориб тақалганда тушундим. Бироқ... нима қиламан? Гапимга ким қулоқ солади? Сиз билмайсиз... Раисдай оғайниси турганда бало ҳам келмайди унга!— Ҳамида бошини кўрпага ўраб жим қолди.

Тўсатдан Сайёранинг кўз олдига ўша кеча нимадан-дир бетоқат бўлиб, ҳовлида асабий айланиб юрган Туробжон келди, қулоқлари остида унинг: «Раҳмат сизга, Сайёрахон, оғир аҳволдан қутқардингиз!»— деган гаплари янграб кетгандай бўлди-ю, секин ўрнидан турди.

Кун ботган, сояга чўмган қишлоқ кўчалари деярли кимсасиз, лекин пахса деворлар орқасидаги ҳовлилардан қўй-қўзиларнинг маъраши эшитилар, болаларнинг йиғини, аёлларнинг қарғанган овозлари келар, бунинг ҳаммаси қовурилган пиёз, сут, райҳон ва тезак ҳидига қўшилиб, кишининг дилида аллақандай маъюс ва илиқ туйғулар қўзғатарди...

Сайёра дам Ҳамиданинг: «Сиз бахтли хотин, тушунмайсиз бунга», деган гаплари эсига тушиб, ғамгин кулимсираб қўяр («Мен бахтлиманми, йўқми, сиз қаёқдан биласиз, Ҳамидахон?»), дам унинг, «Уч боламни тирик етим қолдириб, қаёққа ҳам борардим?» деганларини ўйлаб кўз олдига негадир қизи Нодира келарди...

Туробжон бригадирлар билан мажлис ўтказаетган экан, қабулхонада ўтирган секретарь қиз олдига кириб, Сайёра келганини айтиб чиқди. Сал ўтмай, одамлар тарқала бошлади. Унинг чақиринини кутмай ўрнидан турган Сайёра эшикда пайдо бўлган новча, хушбичим қорайиғитни кўриб, беихтиёр тўхтаб қолди. «Уша! Содиқвой!»

Содиқвой ҳам уни кўриб, эшикда тўхтади, сўнг хром этигини ғарч-ғурч босиб олдига келди, шляпасини пешанасига қия қўндириб илжайди:

— Салом, дўхтир опа!

Сайёра жавоб бермай, ёнидан ўтиб кетмоқчи эди, яна илжайиб олдини тўсди.

— Биздақа золим эрлар — хотинларга бой-феодалларча муомала қиладиган, эскилик сарқитлари билан саломлашишниям хоҳламайдилар-да, а, дўхтир опа?

Сайёра юзидан қони қочиб:

— Нима қиласиз ўзингизни гўлликка солиб?— деди.— Қилгуликни қилиб қўйиб, яна бачканаликни қўймайсиз?

Содиқвой ўзини бепарво кўрсатишга тиришса ҳам, юзида аллақандай аянчли табассум жилва қилди.

— Биз бачкана бўпмизми ҳали?— деди у ва уф тортиб қўл силтади.— Эҳ, опажон, опажон! Сиз ниманиям билардингиз? Бизни таъна қилишдан олдин...

— Мен билмайман, билгим ҳам келмайди!— деди Сайёра кескин.— Лекин сизга битта маслаҳатим бор: қилгуликни қилдингизми, думингизни ликиллатманг! Мард бўлинг! Ҳа!..

— Аввал бизниям дардимизни бир эшитинг, кейин кўкракка қўштинг милтиқни тираб, отсангиз ҳам майли, опажон!

Содиқвой, гўё юрагини ўт олаётгандай кўкрагини силаб Сайёрага яқинлаша бошлади, хайрият, шу пайт эшик очилиб, остонада Туробжон кўринди.

— Нима гап? Тағий ўйин кўрсатяпсанми, Содиқвой?

— Мана, кўрмайсизми, дўхтир опамлар...

— Бор, ишингни қил!— деди Туробжон кескин.— Қани, бу ёққа марҳамат, Сайёрахон!

Сайёра, хўжайиннинг буйруғини эшитиб, писиб қолган кучукдай жилпанглаб қолган Содиқвойнинг ёнидан ўтиб, раиснинг хонасига кирди.

Туробжон хонада паға-паға сузиб юрган тамаки тутунини сочиқ билан елпиб деразаларни очиб юборди, кейин четдаги пастаккина столни Сайёра ўтирган диванга яқинроқ суриб, ўзиям ўтирди. Кетма-кет секретарь қиз катта патнисда чой-нон, тилладай товланган анжир ва ўзум олиб кирди.

Туробжон Сайёрага чой қуйиб узатаркан, ҳазиллашди:

— Докторлик хуш келиб кинони тарк этибсиз, деб эшитдим, табриклайман, Сайёрахон!

— Раҳмат.

— Балли, тўғри қилибсиз. Докторлик турганда киноям иш бўлдимми? Ҳалиям бўлса ўйлаб кўринг. Мана, жаннатдай жой. Тунов куни хўжайинингизга ҳам айтдим, қўй ўша шахрингни, кўчиб кел деб! Акрамвой бош архитектор, сиз бош врач — ётинглар давру давронни суриб!.. Ҳа, нега юзингизни бурасиз? Бугун уришиб қолган бўлсаларинг, эртага ярашиб кетасизлар... Эр-хотиннинг уриши — дока рўмолнинг қуриши, лаббай?

— Майли, ишдан гапирайлик,— деди Сайёра бошини кўтармай.

— Марҳамат,— деди Туробжон ва кулди.— Йўқ, тўғриси ҳам ишингиздан жуда хурсандмиз. Мен бошда бунчалик қийқиб кетасиз, деб ўйламовдим. Фақат бит-

та илтимос: шу... бюллетень-мюллетень деган нарсалар-га эҳтиёт бўласиз.

— Мен бош врач эмасманки, бировга бюллетень берсам. Шунчаки... Ҳамидахоннинг ёнида ўтиргандан кейин, кирган аёлларни қабул қилмасдан кайтариб юборгим келмади.

— Йўқ-йўқ, жуда тўғри қилгансиз. Раҳмат, сизга, Сайёрахон. Мен ҳам шунчаки билиб қўйинг деярман-да! Ҳозир долзарб пайт. Ишчи кучи етишмайди...

— Ишчи кучи етишмайди деб, ҳомиладор аёлларни кетмонга соласизми?

— Мен кетмонга соламан дедимми, оббо сизни-ей? Шунчаки, эҳтиёт бўлинг, касал деб, ишқечмас дангасаларниям ишдан бўшатиб юрманг дедим холос!— Туробжон қўлларини ёзиб хохолаб кулди.— Бир гап айтсанг дарров гап тагидан гап қидирасизлар... Хўп, сиз нима десангиз биз шунга туриб берамиз, Сайёрахон!

Сайёра кулди.

— Тилингизда мақтасангиз ҳам, дилингизда мендан қутулолмай турганга ўхшайсиз...

— Йўқ-йўқ...

— Майли. Эрта-индин Ҳамидахон оёққа турса... ўз ишимга кетаман.

— Ҳалиям кўнглим кинода денг?

— Бормасам балога қоларман улардан!

— Ушалардан келадиган балони каминага қўйиб беринг, Сайёрахон!..

— Майли, бу гапдан фойда йўқ!— деди Сайёра жиддийлашиб.— Мен сизга... Ҳамидахон тўғрисида гап-лашгани келувдим.

— Хўш?

— Бу иш босди-босди бўлиб кетадими, ё... аёл кпшига қўл кўтарган бу номард ўз жазосини тортадими? У киши... худди ҳеч нарса бўлмагандай юрибди-ку талтайиб. Ҳайронман. На милиция, на бошқаси...

— Қўрқманг, милиция кетига тушган жойда мен уни кафилга олдим.

— Сиз? Бундан чиқди...

— Шошманг, сизга битта саволим бор, Сайёрахон... — Туробжоннинг чеҳрасидаги табассум сўниб қошлари чимирилди, қорачадан келган чиройли узунчоқ юзида шиддатли бир ифода пайдо бўлди.

— Кечирасиз, Сайёрахон,— деди у секин.— Узингиздан чиққан фикрми бу ё бўлмаса Ҳамидахоннинг сўзими?

Сайёра ҳозир кўнгилисиз бир тўқнашув бошланишини сезиб энтикди, ўзини босишга ҳаракат қилиб:

— Бунни ким гапирмасин, барибир эмасми?— деди.

— Йўқ, барибир эмас!

— Борди-ю, менинг гапим бўлса-чи?

— Балли!.. Ҳамидахон қўшилармикан бу гапингизга?

— Ҳамидахон... Ҳамидахон қўшилар эди, агар... агар эрининг ёр-дўстлари орага тушиб, босди-босди қилиб юборишини билмасан!..

Туробжон яна бояғидай: «Ҳмм», деб кулимсиради-да, ўрнидан туриб кетди. Сайёра унинг кескин гапиришини кутиб, аъзойи бадани таранг тортди, лекин Туробжон хонада ўйчан одимлаб деразанинг олдига ўтди, бирпас боққа тикилиб тургач, бошини чайқаб:

— Бундан чиқди,— деди,— Адолат тикланишига биздақа ёр-биродарлари, тўғриси, мен халақит беряпман, шунақами?

— Билмадим энди...

— Вой Сайёраҳон, Сайёраҳон!— Туробжон стулни суриб, Сайёранинг рўпарасига ўтирди.— Наҳот сиз мени шунчалик... инсофсиз деб ўйласангиз!.. Агар мен бу ишни босди-босди қилмоқчи бўлсам... бунинг сонингга сабаби бор ахир... Хўп, яхши. Мен сизга қўшиламан: Содиқвой номардлик қилган. Умуман, ожиз бир аёлга қўл кўтарган йигит, йигит эмас! Лекин биринчидан, у сиз ўйлаган даражада... ёмон йигит эмас, Сайёраҳон. Ғайратчан, ишбилармон бригадир.

— Ишбилармон бўлса бордир, бироқ бу жинояти..

— Энди, хондан ҳам хато ўтади, Сайёраҳон.

— Бу хато эмас, жиноят, Туроб ака!

— Хўп!— Туробжон тоқатсизлик билан бош чайқайди.— Хўп, у жиноят қилган бўлсин, ваҳшийлик қилган бўлсин! Лекин уни... шу иши учун қаматиб юборишдан нима фойда? Уч боласи тирик етим қолади, кўрган фойдамиз шу бўладими?

Сайёра унинг лаблари қисилиб, бурун катаклари пирпирай бошлаганини кўриб, ўзининг ҳам ранги ўчди.

— Бу гапингиз қизиқ бўлди-ку! Бунақа мантиқдан келиб чиқилса... у киши Ҳамидахонни ўлдириб юборсаям индамаслик керак экан-да!

— Ҳамидахон!.. Ҳамидахоннингиз ҳам сиз ўйлагандай фаришта эмас!— деди Туробжон кутилмаган бир ғазаб билан.— Мен унинг тили заҳарлигини айтмай қўя қолай, у яхши бўлса... лочиндек эри туриб, бегона эркак

билан кечаси хилват жойда учрашишга бало борми? Кечирасиз, Сайёрахон...— Туробжон Сайёрага қараб ғалати жилмайди.— Баъзи сабабларга кўра, мен сизга бу сирни очолмайман...

«Акрамга шама қиляптими?»— Сайёра қизариб ерга қаради. Туробжоннинг гапи негадир яна юрагининг бир четини огритиб ўтди, лекин шу заҳотиёқ ўзидан гижиниб, кулимсиради.

— Нимага шама қилаётганингизни билиб турирман. Мен бу гапни аллақачон эшитганман,— деди.— Ҳамида ўзи айтиб берди. Агар унинг кўнгли пок бўлмаса...

— Агар кўнгли пок бўлмаса... Ўзи айтиб берганимиш!— деди Туробжон, нимагадир бўғилиб.— Хўш, ўзи айтиб берса нима бўпти? Яқинда мен битта французча фильм кўрдим, Сайёрахон. Хужжатли фильм. Париж кўчалари кўрсатилади. Сена дарёси бўйлари. Ҳар бир дарахт, ҳар бир соя жойда ёшлар қучоқлашиб ўтиришибди. Йўқ, ўтиришган бўлсаям майли, мени кечирасиз, Сайёрахон, киши айтишга ҳам уялади, қучоқлашиб, ўпишиб ётишини. Кўчадан ўтаётган одамлар эътибор ҳам қилишмайди. Биров қайрилиб ҳам қарамайди. Билмадим, балки юз йилдан кейин, маълум тараққиёт жараёнларидан ўтгач, биз ҳам бунақа нарсаларга лоқайд қарайдиган бўлармиз, лекин ҳозир қишлоқ муҳитида яшаб туриб, бу муҳитнинг урф-одатларини оёқости қилиб бўлмайди, Сайёрахон! Ё нотўғрими?

— Тўғри бўлса, тўғридир,— деди Сайёра.— Лекин ҳеч қачон хотин кишига мушт кўтариш, айниқса, пичоқ уриш ахлоқдан ҳисобланган эмас!

Туробжон елкасини учириб ўрнидан турди.

— Мен сизга масала қанчалик мураккаб эканини айтдим. Тушунсангиз шу, тушунмасангиз...

Сайёра ҳам ўрнидан турди.

— Мен бир нарсага тушундим — сиз бу оғир жиноятни яшириб қолмоқчисиз. Шу...

— Айтяпман-ку, уни жазолагандан ҳеч бир фойда йўқ деб, наҳот шунини тушунмасангиз, Сайёрахон?!— қичқириб юборди Туробжон.

— Фойдаси шуки, одамлар адолат борлигига ишонишади. Агар «ёпиқлиқ қозон ёпиғлиқ» қилиб юборсангиз... Мен Ҳамидахонини айтмай қўя қолай, бошиқа аёлларга ҳам қаттиқ таъсир қилади. Мен кўрдим...

Сайёра нафаси етмай, қўлини графинга чўзди. Туробжон унга сув қуйиб узатаркан:

— Нимани кўрддингиз?— деди кинояли кулимсираб.

Сайёра ҳаяжондан тишлари стаканга тақ-тақ тегиб, сувдан зўрға бир-икки ҳўплади.

— Аёлларнинг аҳволини! Мен ҳеч ўйламовдим, шундай илғор колхозда... Сиздай ёш ранс ишлаган жойда ҳамма оғирлик, ҳамма қийинчилик аёлларнинг зиммасига ташлаб қўйилади деб!

— Ё раббим!— Туробжон бўғилиб қўллари билан сонларини шапатилади.— Сиз, зиёлиларга, ҳайронман. Ўзларингиз ҳеч нарсага тушунмайсиз, турмушни билмайсизлару ҳадеб осмондан келиб гапирасизлар... Тавба! Нима қиласиз билмаган ишга бош суқиб?

— Эҳтимол сизчалик билмасмиз,— деди Сайёра.— Лекин ўзи кўриниб турибди...

— Ҳўп!— Туробжон тоқатсизлик билан бош чайқади.— Узи ҳамиша шундай бўлади. Эшматнинг аламини Тошматдан олишади...

— Гапингизга тушунмадим.

— Нимасига тушунмайсиз?— деди Туробжон кўзлари чақнаб.— Агар сиз турмушни билсангиз... Акрамдай йигитнинг юзига оёқ қўярмидингиз? Шундай пок, олижаноб йигитнинг қадрига етмай, гулдай ҳунарингизни ташлаб, артистка бўлиб, укаларингиз тенги олифта йигитчалар билан... э, нимасини айтай!..— Туробжон кутилмаган бир нафрат билан қўл силтаб тескари бурилиб олди.

Унинг ҳамма гапи бир бўлди-ю, шу гапи бир бўлди. Сайёра ўпкаси тўлиб:

— Туробжон ака, сиз қаёқдан биласиз,— деган эди, Туробжон яна гапни тескари бурди:

— Ҳа, биз нимани ҳам биламиз, Сайёрахон? Биз Соё-феодалларча тарбия кўрган, эскиликка муккасидан кетган одамлар... Мана, сизлар биласизлар ҳамма нарсани. Биз энди сизлардан ўрганамиз.

Сайёра унга жавоб бермоқчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, лаблари қовушмади, сўнг йиғлаб юборишидан қўрқиб эшикни шартта ёпиб чиқиб кетди.

У то касалхонага етгунча хаёлан ўзи билан ўзи слишиб борди. Дам Туробжоннинг сўзларидан ўпкаси тўлиб, кўзига ёш олар, дам уни ҳурмат қилиб, узиб-узиб гапирмаганидан афсус чекарди.

Эсига дадасининг: «Оҳ, қизим, қизим, ёшлик қиялсан, сен ҳали кўп нарсани билмайсан», деган гаплари қайта-қайта тушар, кўз олдидан негадир Акрамнинг таниш, ўйчан чеҳраси кетмас эди. Наҳот... Туробжоннинг гаплари рост бўлса? Наҳот у Сайёрани алдаган

бўлса? Алдаган бўлса... энди унга барибир эмасми? Барибир бўлса... нега Туробжоннинг гаплари юрагини шунчалик тимдалайди? Унга нима бўлди ўзи?

Ҳа, дадаси ҳақ: Сайёра ҳозиргача кўп нарсани билмас, кўп нарсага ақли етмас экан. Бироқ у энди бир нарсани аниқ билади: Туробжоннинг гапларидан кейин у бу ишга қўл силтаб ташлаб кетолмайди. Ҳақиқат қилади. Лекин... қўлидан нима келади унинг? Қимга боради? Парткомгами? Райкомгами? Ҳеч кимни билмаса, ҳеч кимни танимаса... Тўсатдан эсига Убайжон тушди... Ҳа, ҳа, уни чақирриш керак! Эрталаб Шоҳистага айтади — дарров хат ёзсин, телеграмма берсин! Ёш шоир, журналист! Бунақа ишларни ўзиям яхши кўради. Ёзсин, бир шарманда қилсин буларни!..

Сайёра елкасини босиб турган оғир юкдан қутулгандай енгил нафас олди.

* * *

Қасалхонанинг дарвозасида таниш ёпиқ машина турарди. Сайёра машинага яқинлашганда ичкаридан ассистент йиғит чиқди. Сайёрани кўриб, ширакайф овозда хитоб қилди:

— Э, қаёқларда юрибсиз, Сайёрахон? Қидиравериб оёқда оёқ қолмади-ку! Қани, машинага чиқинг!

Сайёра боришга тоби йўқ эди, лекин ассистент йиғит ёлвориб туриб олди: бугун иш юришиб, Шавкатжон зиёфат бераётган экан, Сайёра бормаса хафа бўлар-миш!..

Сайёра истар-истамас машинага чиқди.

Зиёфат гузардаги чойхонанинг ички ҳовлисида, ҳовуз бўйидаги сўрида ўтказилаётган эди. Сайёра кўчада машинадан тушаётгандаёқ қиз-йигитларнинг «гурр» кулгисини эшитди, у ҳатто Нилуфарнинг ингичка хушбўйим овозини таниди: Нилуфар ҳаммадан қаттиқ қийқириб куларди.

Сайёра гузардаги қатор супаларда ўтирган чолларнинг ёнидан ўтаркан, беихтиёр ийманиб уялиб кетди, чунки ҳамманинг кўзи унда эди. Қимдир:

— Бу киночилар дейман, иш қилишадими ё кеча-ю кундуз айш-ишратми?— деб пичинг қилди.

— Айш-ишрат ҳам иш ҳисобланади-да буларда!— деди яна биров.

Сайёра кинояли боқишлар остида чойхонадан ўтиб-ички ҳовлига киргунча терлаб кетди.

Зиёфат айни авжида эди. Ҳовуз бўйидаги сўрига янги кўрпачалар тўшалган, дастурхон мева-чевага тўла, вино ва шампанское шишалари юмалаб ётар, даврадаги қиз-йигитларнинг кўпчилиги ширакайф эди... Сайёрани кўрганда қий-чув, қийқириқ кўтарилди, тўрда, Нилуфарнинг елкасига суяниб ўтирган Шавкатжон ўрнидан туриб, уни ҳазиломуз таъзим билан қарши олди ва қўярда-қўймай ёнига ўтказди, кулиб қадаҳ кўтарди:

— Дўстлар! Биз яратаётган асарнинг ютуғи, бутун муваффақияти фақат бир кишининг маҳорати, жозибаси ва истеъдодига боғлиқ, у ҳам бўлса бош қаҳрамонимиз Сайёрахон! Шу қадаҳни Сайёрахоннинг муваффақияти, таланти ва жозибаси учун кўтарайлик!

— Ура!— деди оператор.

— Ура!

Кулги ва қарсақлар қўшилиб, қий-чув бўлиб кетди.

Сайёра бу беғам, хушчақчақ ёшлик кайфиятига берилиб, винодан бир ҳўпларкан, бояги кўнгилсиз баҳс, кесалхонадаги ҳангомалар — ҳаммаси жуда майда гап бўлиб кўринди кўзига.

— Қани олинг!— деди Шавкатжон ва эгилиб қулоғига шивирлади.— Мени маст деманг, лекин... мен сизни чиндан ҳам... яхши кўриб қолдим...

— Раҳмат!— Сайёра ҳазиллашиб кулди ва ўзини сал четга тортди.— Жуда миннатдорман!

— Йўқ, беҳазил, Сайёрахон!.. Қани, олинг!..— Шавкатжон унинг биллагидан ушлаб, қўлига яна пиёла тутқазди.— Сиз шундай... босиқ, ақлли, мағрур ва гўзал бир жувонсиз! Мен мағрур аёлларни яхши кўраман, ҳа!.. Қани, олинг...

Сайёра кулиб пиёлани қўлига оларкан, рўпарадаги гримчи қизлар пичирлашиб қолишганини, Нилуфар эса негадир тумтайиб ўтирганини кўриб қолди.

«Рашк қиляпти!»— деди у хаёлида, эсига негадир Туробжоннинг бояги гапи тушди: «Укангиз тенги олифта йигитлар орасида... эҳ!»

Сайёра, худди Туробжон уни кузатиб тургандай қизариб кетди ва винодан бир ҳўплаб, пиёлани дастурхонга қўймоқчи бўлди, лекин Шавкатжон қўлига қайта тутқазди.

— Босиқ бўлиш яхши-ю, аммо баъзан киши мана шунақа сал ёзилиб, мияни шамоллатиб турса ҳам ёмон бўлмайди, Сайёрахон! Шундоқ қилинмаса... олам қо-

ронги кўриниб кетади кишининг кўзига... Қани, олинг! Ким айтади сизни феодал эрнинг тутқунидан қутулган ёш, гўзал аёл деб?..

Сайёра кулиб пиёлани оларкан, яна Нилуфарга кўзи тушди. Унинг изтироб-чекаётгани, Сайёрага қилинаётган хушомадлар унга оғир тегаётгани чеҳрасида шундоқ акс этиб турарди.

— Мен бу қадаҳни Нилуфар учун, мендан ёш, мендан... истеъдодли, ажойиб қиз Нилуфар учун кўтаришни таклиф қиламан!..

Сайёранинг гаплари шов-шув ва қарсақлар орасида кўмилиб кетди. Нилуфар, чеҳраси очилиб, Сайёранинг ёнига ўтди ва икки юзидан чўлп-чўлп ўпди.

«Чинакам артистлар шундай қиларди шекилли!— деди Сайёра хаёлида.— Уни айтса бўлади мединститутга янглишиб кириб қолган деб! Асли артистка бўлаган қиз!..»

— Нилуфархон молодец!— деди Шавкатжон, гўё унинг ўйларига тушунгандай.— Бугунги эпизодни шундай ижро этдики, ҳаммамиз қойил қолдик...

— Бош ролни ҳам Нилуфархонга топшира қолинг!— деди Сайёра ва бу гапни сохта камтарлик деб тушунишларидан қўрқиб:— Йўқ, йўқ, рост айтаман. Мендан артистка чиқмаслигига ишондим!— деди ва қизариб кетди.

Ҳамма унинг гапига эътироз билдириб, бир-бирига сўз бермай мақтай кетишди-ю, яна ғала-ғовур кўтарилди. Сайёра бу мақтовларни эшитиб, айни замонда Нилуфарни кузатиб ўтираркан — бу мақтовлар унинг ғашини келтираётгани шундоқ билиниб турарди — ичда кулиб қўйди. У чиндан ҳам ўзини ёш ўсмирлар орасида — яхши, софдил, хушчақчақ, бироқ турмушнинг аччиқ-чучугини тотиб кўрмаган ёш ўсмирлар орасига тушиб қолган одамдай ҳис қиларди. Ўзининг артистка бўлиш ва кинога тушиш истаги эса тўсатдан шундай ғайри табиий кўриндики, бу фикр хаёлига қачон келганини эслай бошлади.

Ҳа, дадаси ҳақ, унинг йигирма олтига кирган, бола кўрган бир аёлнинг артистка бўлиб, шон-шухрат қозонаман дейиши... чиндан ҳам енгилтаклик эмасмикан? Дадаси айтмоқчи, чин артист бўлишга унинг истеъдоди етармикан? Агар у истеъдодли бўлса... Нега бу ишга киришмасдан туриб совий бошлади. Ахир... бу даврада ўтирганларнинг шоду хуррамлиги, уларнинг орзу-умидлари, Нилуфарнинг қувончи ва рашки — ҳаммаси унга

кяндайдир ёт-ку! Ҳатто, унинг шаънига айтилган мақтовлар ҳам уни ҳаяжонга солаётгани йўқ-ку?..

Кулги, ҳазил-мутойиба тобора авж оларди. Ёлғиз Сайёра хомуш ўтирар, буни билдирмаслик учун гоҳ кулгига қўшилар, гоҳ гап-сўзларга араллашиб қўяр, лекин барибир ўзини аллақандай бошқа бир оламга тушиб қолгандай сезарди. Ниҳоят, ош ҳам тортилди. Сайёра ижозат сўраб, олдинроқ кетмоқчи эди, Шавкатжон худди унинг ниятини билгандай, ётоқхонагача пиёда боришни таклиф қилди-ю, уни ҳам қўярда-қўймай бирга олиб кетди.

Қишлоқ осуда уйқуга чўмган, кимсасиз кўчалар жимжит. Ой чиқмаган, қоп-қора бахмалдай осмон паст тушиб, туташ, туташ қоп-қора боғларга қўшилгану дарахт япроқлари ораси гўё милт-милт юлдузларга тўлиб кетган эди... Бу сокин, осуда оқшомда киши индамай ўз хаёлларига чўмиб, оҳиста кезгиси, боғлардан келаётган райҳон ва атиргулларнинг нафис, муаттар бўйини тўйиб-тўйиб ҳидлаб, қурбақаларнинг қуриллашига, ариқ сувларининг майин шилдирашларига қулоқ солиб, аллақандай орзулар оғушида сузгиси келарди. Лекин ширакайф қиз-йигитлар бу маъсум гўзалликнинг қадрига етмай қишлоқни бошларига кўтариб қийқириб кулишар, қўшиқ айтишар, бақириб-чақиришар эди.

Сайёра бошқарларга билдирмай секин ўзини четга ола бошлаган эди, Шавкатжон сезиб қолиб, ёнига ўтди.

— Кечирасиз, Сайёрахон,— Шавкатжон қоронғида унинг қўлини топиб, қўлтиқлаб олди.— Мен бир икки кундан бери сиз билан холи бир гаплашсам, деб юривдим...

— Қанақа гап экан?— Сайёра секин қўлини чиқариб олмоқчи бўлди, лекин Шавкатжон қаттиқроқ қисди ва ўксинган бир овозда:

— Нега бундай қиласиз, Сайёрахон?— деди.— Сизга нима бўлди ўзи?

«Оббо, худо урди. Севги изҳор қилмаса эди яна!»— Сайёра ичида бир кулиб қўйди. Қизиқ: Шавкатжоннинг хушомадлари, унинг қўл сиқиб ва нимагадир ишора қилиб уф тортишлари Сайёрани тунов кунгидай ҳаяжонга солмас, аксинча, бачкана туюлиб, ғашини келтирар эди.

— Негадир ўзингизни олиб қочасиз,— деди Шавкатжон.— Муомалангиз ҳам илгаригидай эмас...

«Ана, айтмадимми?...»

— Нима қилай,— деди Сайёра,— ўзингиз кўриб турибсиз, кутилмаган жойда бу иш чиқиб қолди.

— Гап ишда эмас. Кўриб турибман-ку...

— Бўлмаса нимада?— деди Сайёра ва унинг нима демоқчи эканини билиб туриб, яна шу саволни бергани учун қизариб кетди.

— Эҳ, Сайёра, Сайёра!— Шавкатжон оғир хўрсинди.— Сизга ҳайронман... Шундай ёш, шундай... жозибали аёл! Ахир, бу ёшлик умрбод инъом қилинмайди-ку кишига! Наҳот шуни тушунмасангиз, Сайёрахон?

Сайёра ўзини тушунмаганликка солиб:

— Нима қилай, маслаҳат беринг?— деган эди, Шавкатжон тўсатдан фиғони чиқиб:

— Нима қиласиз ўзингизни содалликка олиб?— деди кескин.— Эрингиздан ажрашганингиз ростми ўзи?

Сайёра унинг мақсадига аллақачон тушунган бўлса ҳам, бунчалик дағал гапиришини кутмаган эди.

— Рост бўлса нима бўпти?— деди юраги музлаб.

Шавкатжон асабий кулди.

— Ё бўлажак эрингизга ҳам ҳалитдан содиқ қолмоқчимисиз?— деди у, лекин бу гап Сайёрани титратиб юборганини сезиб, ҳазилга бурди.— Менга қаранг, Сайёрахон, бу гўзаллик, бу ёшлик ҳаммаси ўтиб кетади...

Сайёра куч билан қўлини унинг қўлидан чиқариб олди.

— Мен бу гапларни бир марта эшитганман...

— Эҳ, Сайёрахон, Сайёрахон... Мен сизни бунчалик... деб сира ўйламаган эдим!

— Агар сиз кинога олаётганда... мендан бошқа нарсани кутган бўлсангиз... хато қилибсиз. Ҳалиям бўлса хатонгизни тузатинг. Бошқа актриса қидиринг!..

Шавкатжон «ошириб» юборганини сезиб, астойдил шоша бошлади.

— Йўқ, йўқ, сиз менинг гапимни тўғри тушунмадингиз...

— Ҳаммасига тушуниб турибман!!

— Ана холос!

— Йўқ, рост айтаман. Мен бу ролни чиндан ҳам удалай олмайман шекилли.

— Йўқ, бу гапни миянгиздан чиқариб ташланг!— деди Шавкатжон.— Бунақа қилиқларингиз бор экан, бошда бадий совет тасдиқлашидан олдин ўйлашингиз керак эди. Энди ишнинг белига тепапан демасангиз, бу гапни иккинчи марта айта кўрманг! Лекин... агар, бунга менинг ҳазил гапларим сабаб бўлган бўлса... иккинчи

марта ҳазиллашмаганим оўлсин! Бундан кейин сиз билан энг расмий тусда муомала қилишга ваъда берман. Мана, идорага ҳам келдик... Бу ёғига қўрқмай-сизми? Яхши. Кузатиб қўяйлик, дейишгаям тилимиз бормай қолди... Хўп, хайр! Эрталаб соат саккизда съёмка. Кечикмаслигингизни илтимос қиламан!

Сайёра унинг таҳқирланган одамдай қадини кулиги даражада баланд тутиб, гурс-гурс одимлаб боришларига қараб кулимсираб қўйди, лекин аёл эмасми, ярим қоронғи кўчадан касалхонага ёлғиз кетаркан: «Мен ҳам жа ошириб юбордим шекилли!» деган фикр кўнглидан ўтди. Айни замонда ўзидан, унга берган жавобларидан мамнун эди. У энди ўйлаб қараса, кинодан совий бошлагани рост экан. Сайёра буни дилдилдан сезгани учун ҳам Шавкатжоннинг охири сўзи уни астойдил ташвишга сола бошлади. Наҳот у рад этса ишлари чиндан тўхтаб қолса? Лекин кўнгли совиган ҳолда у ўз ролини қандай ўйнайди? Уйнаганда ҳам ҳамма хатти-ҳаракатлари сохта чиқмайдими?..

Сайёранинг кўз олдига яна Акрам келди, унинг «Наҳот... киночиларга қўшилдим, энди бундан бу ёғи турмуш эмас, жаннат бўлиб кетади, деб ўйлайсиз?» деган гаплари тушди.

Сайёра ўзи билан ўзи олишиб, алламаҳалгача ухлай олмади.

* * *

Эрталаб Сайёра ҳовлида бўлаётган қандайдир тўполондан, очилиб-ёпилаётган эшикларнинг тарақ-туруғидан уйғониб кетди. У юраги «шиғ» этиб, бир зум қулоқ солиб ётди. Кўча томондаги эшик яна тарақлаб очилиб-ёпилди, қоровул чолнинг:

— Ақлингни едингми, ҳой қора кампир? Хотин-халажнинг юрагини ёрасан-ку, шаддодлик ҳам эви биланда!— деган овози эшитилди.

Сайёра совуқ тер босиб ўрнидан турди ва халатини энгига ташлаб йўлакка отилди. Йўлакда турган ҳамшира хотин: «Чиқманг, ҳеч нарсадан тоймайди, ялмоғиз!»— деб олдини тўсса ҳам, эшикни очиб ҳовлига қаради.

Ҳовлининг ўртасида рўмоли елкасига тушиб, сочлари тўзғиб кетган, қоп-қора бир кампир қоровул чол билан олишмоқда эди. Кампирнинг орқасида иккита бола — бири, олти-етти яшар ўғил бола, иккинчиси, ўн-ўн бир яшар қизалоқ — қўрқувдан кўзлари ола-кула

бўлиб, қоққан қозикдай қотиб туришарди. Сайёра болаларни кўрди-ю, юрагидаги ваҳима бирдан тарқаб, эшикни шарақлатиб очиб, ҳовлига чиқди.

— Нима гап, қанақа тўполон, ота?

— Мана бунга бир қараб қўй, қизим!..

— Сен нари тур, қоқбош!— Кампир кутилмаган бир куч билан чолни четга суриб, Сайёрага юзланди:

— Менинг ўғлимни турмада чиритмоқчи бўлган сенми?— деди кўзлари ёниб.— Қаматадиган бўлсанг олдин мени қамат деб келдим!

— Келишга келибсиз, бола бечораларни судраб нима қиласиз?

— Бу бечораларми? Булар... Уғлим турмада чирийдиган бўлса... сен боқасан деб олиб келдим буларни! Уғлимнинг бошига етадиган бўлсанг ким боқади бу тирик етимларни?— Кампир шундай деди-да, тўсатдан ўғил боланинг қўлидан «шап» ушлаб Сайёрага қараб отди, бола текис ерда қоқилиб келиб Саёранинг тиззаларини қучоқлаб қолди. Шошиб қолган Сайёра ҳали ҳушига келмаган ҳам эдики, кампир қиз болани ҳам шу йўсинда қўлидан «шап» ушлаб унга қараб отди. Қизалоқ ўғил боладай ўзини тутолмади, йўлда нимагадир қоқилиб, Сайёранинг оёғига йиқилиб тушди. Сайёра титроқ босиб йиғлаган қизчани кўтариб, бағрига босаркан, бўғилиб қичқирди:

— Раҳм-шафқат борми ўзи сизда? Қим айтади сизни буви деб? Раҳм қилсангиз бўлмайдими бу норасидаларга?

Кампир қўллари билан сонини шапатилади:

— Мен бун сендан сўрамоқчиман, танноз? Сен шаллақига булар нима ёмонлик қилдики, ўғлимнинг бошини еб, буларни тирик етим қиласан?

Сайёра унинг мақсадига эндигина тушуниб, вужуд-вужудигача ижирғаниб кетди.

— Уғлингизга қилгуликни қилдириб қўйиб, топган йўлингиз шу бўлдимми? Уғлингиз буларнинг онасини пичоқлаганда қаёқларда юрувдингиз?..

Сайёра сўзини тугатмаган ҳам эдики, кўчадан кўйлаги ёқавайрон қўлида қамчи, Содиқвой кириб келди. Кампир ўғлини кўрди-ю, қўққисдан дод солиб, яна болаларга ёпишди.

— Тегма менинг қўзичоқларимга, ҳай шаллақи! Сендақа беҳаёга бериб қўядиган қўзничоқларим йўқ менинг!..

Кампир, икки кўзи чўғдай ёниб, болаларни тортқилай бошлади. Болалар эса, негадир қалтироқ босиб Сайёранинг оёқларига ёпишиб олишган, кампир тортқилаган сайн унга қаттиқроқ тармашишарди.

— Дод!— деди кампир қўллари билан сонларини шапатилаб. — Бормисанлар, мусулмонлар! Боламнинг бошига бало солгани-солган, набираларимдан жудо қилмоқчи бу шаллақи! Дод!

Сайёра, худди лўли хотиндан қўрққан ёш боладай, юраги орқага тортиб, ранги оқариб кетди. У кампир болаларни кўчага судрай бошлаганидагина ҳушига келди, келди-ю, кампирнинг олдини тўсди.

— Болалардан қўлингизни олинг, буви! Қўлингизни олинг ё... ҳозир райондан милиция чақиртираман!

Боядан бери лол бўлиб турган қоровул чол ҳам ҳушига келиб гапга аралашди:

— Эсингни едингми, ҳой қора кампир!.. Болаларда нима гуноҳ?

— Буларга қараб туринг, ота. Мен ҳозир милицияга, керак бўлса, прокурорга телефон қиламан!

Сайёранинг дўқи кампирдан ҳам бурун Содиқвойга қаттиқ таъсир этди шекилли, этгини гарчиллатиб кампирга яқинлашди.

— Қўйинг, ойи! Сиз аралашманг бу ишга!— деди у ҳеч кимга қарамай.

Кампир яна лаби лабига тегмай бобиллай бошлаган эди:

— Қўйинг! Бас қилинг, ойи!— деб ўшқирди.

— Қўйсам... бундан баттар бўл! Менга қолса... Тафтин бориб шаллақи хотинингнинг оёғига йиқил!— Кампир шундай деди-да, тўзғинган сочларини тўғрилай-тўғрилай кўчага йўналди.

Содиқвой оғир хўрсиниб бошини эгди.

— Майли, опа, болаларни беринг. Опкетай. Узим қарайман...

— Қўйинг, болалар қўрқиб қолишипти,— деди Сайёра.— Шоҳисталарникига, бувисиникига чиқа қолсин. Сиз нима ҳам қиласиз буларни...

— Эҳ, опажон, опажон! Шу болаларни деб юрибман-да, опажон! Бўлмаса аллақачон!..— деди Содиқвой, бошини алам билан чайқаб. Сайёра болалар унга қараб аллақандай термилиб қолишганини кўриб:

— Қўйинг, мард бўлинг!— деган эди, Содиқвой кинояли кулимсиради.

— Мард бўлинг!.. Агар куёв тўрангиз бўлмаганда

типпа-тинч юрувдик... Мана, далилим бор, опажон! — у кафтини ёзиб, бир парча ғижимланган қоғозни кўрсатди. — Айтсам ишонмайсиз, опажон!

Сайёра яна кечагидай юрагига бир нима санчилаб, Содиқвойнинг кафтидаги қоғозга тикилиб қолди. «Наҳот рост бўлса? Қанақа қоғоз? Хатга ўхшайди-ю! Олиб ўқисамикан? Йўқ-йўқ, бунчалик паст кетмайди Сайёра».

— Мен буни прокурорга топшираман! — деди Содиқвой тўсатдан яна тутақиб, — ўн йил ўйнаш бўлган булар..

Сайёра баданига шилимшиқ бир нарсга тегиб кетгандай сесканиб:

— Бас қилинг! — деди кескин. — Эшитгим ҳам келмайди бунақа ифлос гапларни!

Содиқвой бошини қўллари билан сиқиб, ерга чўнқайди.

— Ҳа, сиз эшитишнйам хоҳламайсиз. Сизга барибир. Аммо биз, қишлоқилар... Кошки кўксимни тилиб кўрсата олсам сизга! Уртаниб битди бу кўкрак! Юрак эмас, фақат бир сиқим чўғ қолди бу қафасда!.. Лаҳча чўғ!

Сайёра яна кўнгли бир хил бўлиб:

— Менга қаранг, — деди. — Йигит кишига ярашмайди бу қилиғингиз. Туринг, қадингизни тутинг!

Содиқвой ўрнидан турди, бир зум болаларига термилиб қаради, сўнг:

— Эҳ, опажон! Опажон! — деб хўрсинди-да, қўлини бир силтаб, кўчага томон йўналди.

Сайёра болаларни ичкарига бошлади. Эшикда узун бўйли ҳамшира хотин турар, касаллар деразалардан мўралаб қарашарди.

— Шоҳиста келмадимми?

— Йўқ ҳали, — деди ҳамшира хотин.

— Болаларга чой-пой беринг. Шоҳиста келса олдимга кирсин.

Сайёра бош врачнинг кабинетига кирди ва ўзини диванга ташлаб, кўзини юмди...

«Мана, далилим бор! Ўн йил ўйнаш бўлган булар...»

Сайёра бу ўша, Ҳамидда айтган хат эканига ишонар, ҳатто: «Бошқа хат бўлса нима қилибди?» деб, ўзини койишга уринар, лекин унинг ихтиёридан зўрроқ би куч қайта-қайта Акрамни эслашга мажбур этар, уни эслаши билан негадир хўрлиги келарди... «Қаёқда ҳам учрай қолди бу киночиларга? Кино бўлмаганда қишлоққа ҳам келмас, бу аччиқ ҳақиқатни ҳам кўр-

мас эди! Ҳалиям бўлса бир бало қилиб кинодан қутулиб, тезроқ кетиш керак бу ердан, кетиш керак...»

— Опа, опажон!..

Сайёра Шоҳистанинг секин шивирлаганини эшитиб бошини кўтарди.

Шоҳиста, кўзларида ёш, эшикда унга термилиб турарди. Сайёра аъзойи баданини чулғаб олган ҳолсизликни енгиб, ўрнидан турди.

— Нега яна йиғлаяпсан, сенга нима бўлди, Шоҳиста?

— Опам,— деди Шоҳиста.— Опамлар ҳаммасини ёшитиптилар. Сизни чақиряптилар.

— Кўзингни арт. Жиянларингга қара. Ҳа, айтмоқчи...— Сайёра Шоҳистанинг йиғлаб юборишидан қўрқиб, унинг елкасидан қучоқлади.— Айтмоқчи, Убайжонга телеграмма бер. Келсин. Кўрсин бу ерда бўлаётган ишларни.

Шоҳиста бошини эгиб, хўрсинди.

— Ўзим ҳам шуни ўйлаб турувдим. Ҳар куни... ўша... Муроджон совчи юбориб қўймапти.

Сайёра унинг бошини силаб кулди.

— Жуда соз. Ҳозир бориб телеграмма бер — рақиби билан ўзи олишсин!

Сайёра ювинмоқчи бўлиб, краннинг олдига ўтаркан, дарвозада тўхтаган таниш «Латвия»га кўзи тушди.

* * *

Сайёра съёмкага бир соат кечикиб борди. Лекин Шавкатжоннинг ёрдамчиси айтгандек, ҳамма нарса тахт бўлиш у ёқда турсин, ҳали декорациялар ҳам тайёр эмас, дурадгорлар ниманидир қоқмоқда, оператор осветителларга, осветителлар операторга қараб қичқир-ришар, кимдир бақирар, кимдир сўкина, хуллас, одатдаги тўполон давом этарди. Шавкатжон эса, қўллари орқасида, бир четда асабий одимлаб юрарди. У Сайёранинг юзига синовчан тикилиб:

— Кайфингиз ёмон-ку,— деди кулимсираб.— Ҳалиям кечаги гапни кўнглингизга тугиб юрибсизми?

— Йўқ, ўзим...— Сайёра Содиқвой билан бўлган жанжални айтгиси келмай ерга қаради.

— Сиздан илтимос,— деди Шавкатжон,— майда-чуйда гапларни кўнглингизга олмай, ишга жиддий киришсангиз. Кеча чойхонада кўтарилган қадаҳни ҳазил деб ўйламанг. Фильмнинг муваффақияти сизга боғлиқ Сайёрахон.

— Билмадим энди, ўртада бунақа бўлиб...

— Эшитдим, Сайёрахон. Мен раисга айтаман. Сизни бу ишдан озод қилишади. Ҳамма гап ўзингизга боғлиқ.

Сайёра қизариб кулди.

— Қайдам, қўлимдан келса...

— Қўлингиздан келади. Умуман... бизни оғир аҳволга соламан демасангиз, бу гапни миянгиздан чиқариб ташланг. Сизни бу ролга студиянинг бадийи совети тасдиқлаган. Ўрингизга бошқа бировни оладиган бўлсак, уни яна бадийи советдан ўтказишимиз керак. Яъни сьемка тўхтайдн, план бажарилмайди, одамлар ойлик-сиз қолади.

«Тоza балога қолдим-ку!»— деди Сайёра ичида.

— Гапнинг пўскалласн — тузоққа илингансиз, осонликча қутулолмайсиз,— кулди Шавкатжон.— Мана, сценарий. Грим пайтида бугунги саҳнани бир кўздан ўтказинг. Ҳаммасн бўлиб икки огизгина гапингиз бор. Бу саҳнада сиз учун гап эмас, ҳолат муҳим. Ҳолатга киришни ўйланг.

Сайёра сценарийни олиб, гримчи қизларнинг олдига кетди.

Шавкатжон айтган саҳна шундан иборат эди: қаҳрамоннинг уйида қайси бир муносабат билан кичкина зиёфат бўлади. Зиёфатда жувон, унинг эри ва ота-онасидан ташқари яқинда қишлоққа ишга келган ва уларнинг ҳовлисидаги бўш хонани ижарага олган ёш инженер йигит ҳам қатнашади. Бу йигит жувонни аллақачон яхши кўриб қолган, жувоннинг қалбида ҳам унга нисбатан илиқ туйғу уйғона бошлаган, лекин тортинчоқ қишлоқ аёли, кўнглидаги бу туйғуни ҳеч кимга билдирмайди. Зиёфат кечаси ҳамма ишни бир ўзи қилган жувон жуда чарчайди, уни яхши кўриб қолган ва хотин-қизларнинг оғир оилавий аҳволидан қаттиқ изтироб чекиб юрган инженер йигит эса, унга ёрдам беришга ийманарди. Лекин ахийри чидай олмайди-ю, жувоннинг эрига қараб:

— Йигитсиз-ку, аёл кишига ёрдам берсангиз бир жойингиз камайиб қоладими?— деган маънода луқма ташлайди. Жувоннинг эри эса унга:

— Бугун Саккизинчи март эмас-ку хотин-қизларга ёрдам берадиган!— деб кинояли жавоб беради. Бу гап суяк-суягидан ўтиб кетган жувон, кўзига ёш олиб: «Сизга фақат ҳазил бўлса, пичинг бўлса!»— дейди-ю, йиғлаганича болахонага чиқиб кетади...

Бундан бир-икки ҳафта олдин, Сайёра сценарийни биринчи марта ўқиб чиққанида, бу саҳна уни шундай ҳаяжонга солган эдики, кўзидан ёш чиқиб кетганди. Энди эса, «гримхонада» ўтириб сценарийни қайта варақларқан, бу саҳна уни ҳаяжонга солиш у ёқда турсин, жўда сунъий, ясама, аллақандай бачкана туюлди. Сайёра олдин бунинг сабабига тушунолмаб ҳайрон бўлди, лекин кейин ўйлаб қараса, ҳозиргина ўзи шоҳид бўлган кўнгилсиз воқеа олдида қаҳрамоннинг кечинмалари, бир оғиз ҳазил гап учун эридан юз ўгириб, инженер йигитга кўнгил қўйишлари чиндан ҳам майда ва ясама экан!..

Шунинг учунми, бошқами, ишқилиб, Сайёра бу сафар ҳам тунов кунгидай яна ҳолатга киролмади. У қанча ҳаракат қилмасин, ҳеч бири Шавкатжонга ёқмас, у гоҳ фиғони чиқиб, гоҳ юмшоқ гапириб жувоннинг шу пайтдаги ҳолатини, ички ҳиссиётини тушунтирар, ҳатто ялиниб-ёлворар эди. Сайёранинг ўзи ҳам ўйини, хатти-ҳаракатлари, гап-сўзлари қовушмай ясама чиқаётганини сезар, режиссёрдан бошлаб, дурадгорларгача —ҳаммани қийнаб қўйганини тушуниб эзилар ва жон-жаҳди билан яхши ўйнашга ҳаракат қиларди. Лекин етти дубль суратга олинди ҳамки, режиссёр унинг ўйинидан қаноат ҳосил қилмади. Ахийри Шавкатжон соқолини тутамлаб ва Сайёрани силтаб ташлашдан қўрқиб, сойга тушиб кетди-ю, ҳолдан кетган Сайёрани қизлар қуршаб олишди. Улар, «ўлганнынг устига чиқиб тепган» қабилдан қилиб, яна Сайёрага ролини тушунтира кетишди. Айниқса Нилуфар фиғони чиқиб гапирар: «Вой, шундай ажойиб, шундай драматик саҳна-я, наҳот буни сезмасангиз, ўзингизни бир минут ўша муштипар аёлнинг ўрнига қўйиб кўринг, ҳаммаси жойига тушади!»— дерди куйиб.

Сайёра унинг нафис бўялган ингичка қошларига, улама киприкларига, ўзига жуда ярашиб тушган гулдор кофтасига ва почаси тор шимига қараб, куйиб-пишиб гапирган гапларига («кошки бу ролни менга беришса») қулоқ соларкан, сценарий худди унга, Нилуфарга мўлжаллаб ёзилгандай туюлди. Ҳа, сценарийдаги воқеалар, қаҳрамон чеккан изтироблар қишлоқ аёлининг турмушидан қанчалик узоқ бўлса, Нилуфарга шунчалик яқин эди! Биринчи ўқишда сценарий Сайёрага ёққанининг бир сабаби ҳам шунда эди!..

Демак... сценарийни ўзгартириш керак! Ундаги бу нотабийликни йўқотиб, қишлоқ ҳаётига яқинлаштириш

керак. Ёки бўлмаса... Энг яхшиси, ролини Нилуфарга топшириб, ўз ишини қилиши керак. Чунки унинг истейдоди йўқлиги билиниб қолди...

Сайёра Шавкатжон билан яна бир гаплашиш учун уни қидириб сойга кетди, лекин ҳали тўғонга етмаган ҳам эдики, орқасидан Нилуфарнинг: «Опа! Опажон!»— деб чақирганини эшитиб қолди.

Узоқдан чопқиллаб келаётган Нилуфар унга яқинлашаркан, нимагадир ийманиб, тортиниб қолди ва биринкки қадам нарида тўхтади.

— Келинг, Нилуфар...

— Опажон, мен сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим,— деди Нилуфар, лекин гапини давом этолмай яна дудуқланиб қолди.

— Айтинг, айтаверинг, нимага уяласиз?

— Айтишга тилим бормаяпти...— Нилуфар қизариб кулди, сўнг чуқур нафас олиб, тез-тез гапира бошлади:— Сиз... сиз барибир бу ролни ўйнай олмайсиз. Шунга... шу ролни менга бера қолинг, демоқчи эдим. Сизга барибир. Мен бўлсам... Мен усиз яшай олмайман... Кечирасиз, опажон, нима қилишимни билмай қолдим.

Сайёра унинг йиғлаб юборишидан қўрқиб:

— Яхши, гаплашиб кўрай, — деган эди. Нилуфар, кўзида ёш, уни қучоқлаб олди.

— Йўқ, йўқ, бу гапни айтишдан фойда йўқ. Сиз... кетмасангиз бўлмайди!— деди энтикиб.— Агар у йўқ деса... нима бўлишимни ўзим ҳам билмайман. Мен... ақлимдан адашиб қолдим, опажон. Мен усиз, Шавкатжон акамларсиз бир кун ҳам туролмайман!

Сайёра унинг гапларининг асл маъносига эндигина тушунди, тушунди-ю, беихтиёр орқага тисарибди:

— Вой, Зафар-чи? Зафар акангизни нима қиласиз?

Зафар номини эшитган Нилуфар кўз ёшини артиб, совуқ кулимсиради.

— Зафар акамларга нима бўпти? Мен бўлмасам бошқа биттаси...

— Билмадим энди. Унинг умиди бошқа эди шекилли. У ёқда дадангиз ҳам...

— Дадамлар... дадамлар нимани ҳам тушунадилар?— деди Нилуфар ва энсаси қотиб, қўшимча қилди.— Қўйинг шу гапларни. Узингиз ҳам шунақа қилдингиз-ку, ахир!

Сайёра, худди Нилуфар қулочкашлаб юзига ургандай, вужудидан ўт чиқиб кетди.

— Ана, келяптилар!— Нилуфар шундай деди-да, гўё

Шавкатжон уни кўриб қолишидан кўрққандай, ўзини боққа урди.

«Яхши. Ҳозир гаплашаман. Гаплашаману кетаман. Фақат... мени ўзингга ўхшатма. Ўхшата кўрма!»— Сайёра негадир ўпкаси тўлиб «қилт» ютинди.

Шавкатжон келиб уни қўлтиқлаб олди.

— Бу ерда нима қилиб турибсиз? Қани, юринг, бошлаймиз. Мени айтди дерсиз, ҳозир иш юришиб кетади, Сайёрахон.

Сайёра истеъдоддан секин гап очиб, бош ролни Нилуфарга беришни маслаҳат қила бошлаган эди, Шавкатжон аччиғи чиқиб: «Қўйинг шу гапни!» деган маънода қўл силтади, сўнг юзига тикилиб:

— Мунча жонингиз ачийди Нилуфарга?— деди.— Ё арз қилдимиз?

Сайёра шошиб қолиб, сценарий ҳақида гапира бошлаган эди, Шавкатжон бу сафар бошини бир томонга эгиб, унинг гапларини эътибор билан эшитди, кейин пешанасини ишқалаб:

— Гапнинг қисқаси конфликтни кучайтириш керак демоқчисиз. Шунақами?— деди ва оғир хўрсинди.— О, Сайёрахон, Сайёрахон! Буни биз ҳам биламиз. Лекин... кино — бу китоб эмас. У экранга чиққунча ўнга чиғириқдан ўтади. Воқеани сал кескинлаштирсангиз ҳаёт ҳақида заррача тасаввури бўлмаган баъзи танқидчилар... турмушда бундай бўлиши мумкин эмас, деб сизга ақл ўргатишади!— У Сайёрага қараб маъюс кулимсиради-ю, худди ўз гапларидан ўзи уялиб кетгандай қизариб, буйруқ кутиб турган ёрдамчисига ўгирилди.— Бугунги саҳнани эртага қолдирамиз... Ҳозир... болахона саҳнаси, яъни, лирик саҳна суратга олинади... Эсингизда борми, Сайёрахон? Бу саҳна жуда осон. Сиз деярли гапирмайсиз...

Сайёра бўшашиб бир четга бориб ўтирди.

Бу саҳнада қаҳрамон, яъни Сайёра, чиндан ҳам гапирмас эди. Эри билан бўлган можародан кейин қалби чуқур изтробга тўлган жувон, таңҳо қолиш истагида болахонага чиқиб, ғамгин ўйларга чўмади... Кун ботган, лекин ҳали қоронғи тушмаган бир пайт. Сой бўйидаги азим тераклар шамолда секин чайқалади... Қаердадир олисдан қизлар маъюс ва дилрабо қўшиқлар айтишади. Бу сўлим оқшом, шовиллаган сой, қизлар қўшиғи таъсирида, аста-секин ёш жувон ҳам куйлай бошлайди. Унинг қалби қаёққадир толпинади, ниманидир қўмсайди. Шу пайт гўё унинг дилидаги орзу-истакларини сез-

гандай, болахонада инженер йигит пайдо бўлади. Қиз сесканиб кетиб, ўзини пастга отади. Лекин йигит қизни зинада туриб олиб, бағрига босади. Шу маҳал уйдан чиққан қайнана уларни кўриб қолиб дод солади...

Бу саҳна Сайёранинг ўзига ҳам осондай туюлди. Лекин бу сафар иш репетициядан нари ўтмади.

Нилуфарнинг гапларидан кейин бурунгидан ҳам бўшашиб қолган Сайёра репетиция пайтида тўсатдан пайдо бўлган «инженер» йигитдан қочаман деб, тўғрироғи, унинг қучоғидан чиқиб пастга отиламан деб, тўсатдан... қоқилиб кетди-ю, бутун залвари билан лапанглаб қулади, қулаётганида боши қандайдир ходага урилди, оёғи икки зина орасида қолиб кўзларида юлдуз чақнади...

Сайёра ҳушига келиб биринчи кўргани — Шавкатжоннинг қалтираган ияклари бўлди. Сайёра сўрида чалқапча ётар, атрофида одамлар жимгина энгашиб турарди. Сайёра ҳали нима бўлганига тушуниб етмаган ҳам эдики, миясига худди бурғи қадалиб, бир-икки марта айлангандай бўлди-да, «Ойижон!» деб яна ҳушидан кетди.

Сайёра иккинчи марта кўзини очганида Шавкатжоннинг ёнида турган Туробжонга кўзи тушди. Оппоқ соқоли калта қирқилган, мулойим бир мўйсафид оёғини секин пайпаслаб кўрмоқда эди...

— Синган, чўрт синган...

Оёғига, йўқ, оёғига эмас, миясига қадалган бурғи билан бирга, Сайёранинг хаёлига даҳшатли бир фикр келди: «Кесиб ташлашса-я!»

У оғриқни енгиб толпинди:

— Тегманг! Тегмаларинг. Ортопед чақиринглар! Ортопед!— деди у, сўнг йиғламсираб:

— Ойи... дадажон!— деди-ю, кўзини юмди...

САКҚИЗИНЧИ БОБ

Убай «Бақабулоқ»қа келиб, Шоҳистадан қишлоқда бўлиб ўтган воқеаларни эшитганида, кўнглига ҳаммадан бурун «ёзиш керак» деган фикр келди. «Ёзиш керак. Фельетон қилиб, бошлаб бир уриш керак бу нормалларни!»— деди у ғазабдан қалтироқ босиб. Лекин Ҳамида унинг бу гапини ғалати бир лоқайдлик билан қарши олди.

Ҳамида билан Сайёра бир хонада ётар, ўзига келиб қолган Ҳамида ҳатто жойидан қўзғалмай қолган Сайё-

рага чой-пой бериб ёрдамлашиб турарди. Ҳамида Убайни очиқ чеҳра билан кутиб олди. Убай исмини айтиб, кўришаркан, «кимлигингиз»ни яхши биламан, деган маънода бош силкиди. Лекин Убай мақсадга ўтиб, ҳолаҳвол суриштира бошлаган эди, Ҳамида: «Қўйинг, шу ишга сиз аралашмай қўя қолинг, Убайжон!— деди хўрсиниб.— Бўлар иш бўлди, энди барибир фойдаси йўқ!»

Убай ҳайрон бўлиб Сайёрага қаради. Сайёра Ҳамиданинг гапини «барибир қўлингиздан ҳеч нарса келмайди», деган маънода тушуниб, Убайжон газетада ишлайдиган ёзувчи эканини, газетачилардан эса ҳамма, ҳатто раислар ҳам кўрқишини айта бошлаган эди, Ҳамида аввал: «Газетачиларни ҳам кўрганмиз», деб жилмайиб қўйди, кейин:

— Зўр бўлсангиз... мендан олдин раис билан гаплашинг!— деди.— Сиз билан синглимга бўлишаман деб, у кишининг кўзига совуқ кўриндим. Яна бирда у кишини салгина танқид қиламан деб, яхши кўрган ишимдан айрилдим. Тунов куни бу кишининг хўжайинларига гапираман деб, бу аҳволга тушдим. Энди сизга арз қилиб, бу кунимдан баттар бўлайми?

Ҳамида бошда кулиб гапирса ҳам, ахийри ўпкаси тўлиб, тесқари қараб олди. Убай нима қилишини билмай яна Сайёрага қаради. Сайёра ёш болага гап уқтиргандай, яна бошдан тушиб гапира бошлаган эди, Ҳамида маъюс ҳазиллашди:

— Майли, Сайёрахон, бу киши менга бўлишаман деб, ўзининг бахт қушидан айрилиб қолмасин! Менга майишгунча ўз ишини тўғрилаб олсин!

Шоҳиста опасининг гапларини эшитиб, лабини тишлади, кейин секин деди:

— Опам... болаларини ўйлаяптилар!

Убайнинг жон-пони чиқиб кетди:

— Болаларига нима бўпти? Болаларим деб, ўша номарднинг қўлида ўлиб кетадими?..

Шоҳиста унинг кўзларига тикилиб:

— Сиз нимани ҳам биласиз?— деган эди, Убай пичинг қилди:

— Сен жа... ҳаммасини биласан!

— Биламан!

— Билсанг, опанг, болаларига эмас, сенга жони ачияпти,— деди Убай кулиб.— Тўхта, гапимни бўлма, нима бўляпти ўзи?

— Нима бўларди? Ҳар куни совчи...

— Табриклайман.

— Раҳмат.

— Хурсандмисан дейман?

— Бўлмасам-чи!— деди Шоҳиста.

— Жуда соз. Уйдагилар-чи? Ойинглар билан даданглар-чи? У кишилар ҳам хурсандмилар?

— Бўлганда қандоқ! Кимсан, раиснинг укаларидан совчи келади-ю, хурсанд бўлишмайдимми?

— Яна раис!— деди Убай. У гарчанд Шоҳистанинг кўзларидаги шўх учқунларни кўриб турса ҳам, унинг ҳазил-мутуйибалари ғашини келтира бошлаган эди.— Раиснинг укаси бошингни айлантириб, каминадан айтиб қўймадимми ишқилиб?

— Бўлмасам-чи!— Шоҳиста яна ҳазиллашмоқчи бўлди-ю, эплай олмади, тўсатдан лаблари титраб ерга қаради.— Сиз ўйлайсизки, дадамларга... дадамлар шўтта яшаб туриб, раисга йўқ дейишлари осон деб...

— Хўп,— деди Убай жиддий.— Раисдан келган балога кўксимни тутиб берганим бўлсин! Лекин сен шуни билиб қўй: ҳали замон уйларингга чиқаман. Дадаг... дадамлар билан ўзим гаплашаман.

Шоҳиста секин бошини кўтариб қия боқди, порлаб турган катта қора кўзларида муғамбирона табассум жилва қилди:

— Ҳа, дадамлар шунақа... бўлажак куёвлари билан гаплашишни яхши кўрадилар. Қиссангизга яримта солиб чиқишнинг унутманг. Бирга қиттак-қиттак қилиб отамлашасизлар!

— Бўпти! Мен яримта олиб чиқаман, сен қўлбола бир палов қилиб қўй!.. Қачон сенинг қўлингдан палов еймиз?

Убайга Шоҳистанинг қия боқиб кулиб туриши ҳам, дам уялиб, дам шўхлиги тутиб гапиришлари, бошидаги гулдор рўмоли, оёғидаги пошнаси бежиримгина туфлиси — ҳаммаси-ҳаммаси тўсатдан шундай жозибали туюлиб кетдики, қўлидан «шап» ушлаб ўзига тортди, лекин Шоҳиста қўлига бир уриб, олча панасидан чиқди, кийикдек енгил ҳатлаб, касалхонанинг зинасига чиқарилан:

— Қатта юрганингиз эсингиздан чиқмасми!— деди.— Бу ер сизга ёшлар кафеси эмас!.. Ҳа, айтмоқчи, эҳтиёт бўлинг. Раис билан беллашаман деб, белингиз чиқмасин тагин! Олишмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан.

— Хўп,— Убай қўлини кўксига қўйиб таъзим қилди.— Бу насиҳатингизни эсдан чиқармаймиз!

Қизик: сўнгги пайтларда, Убай раислар ҳақида ки-

тоб ўқиса гаши келарди. Чунки бу китобларда бирорта ҳам яхши раис учрамас, улар ҳаммаси бир-бирига ўхшар, қолоқликда бир-биридан ўтар, бу китоблар унга жуда сохта ва уйдирма туюларди. Шунинг учун ҳам сценарийсига яхши раис образини киритган, унинг раиси, қишлоқдаги эски урф-одатларга қарши туриб, ёш жувоннинг соф муҳаббатини ёқлаб чиқар ва икки ёшнинг қўшилишига ёрдам берар эди. Наҳот энди у ҳаётда бунинг аксини учратса?

Убай идорага яқинлашган сайин, ўз ихтиёрига қарши ваҳима босиб, ҳаяжони ортиб борарди. У бир неча марта чўнтагига қўл суқиб, журналистик билетини ушлаб-ушлаб қўйди, назарида, билетга қўли текканида, қалбидаги ҳаяжон сал босилгандай бўларди. Шунинг учун ҳам идорадагилар раис райком бюросига кетганини ва бугун умуман келмаслигини айтганида, у бирдан енгил тортди: «Бир жиҳатдан йўқлигим яхши бўлди. Эртага гаплашаман. Бундай одамлар билан гаплашишдан олдин фактларни тўплаб олиш керак. Фактлар билан шундай гип бўғиш керакки, гиринг деёлмасин!..»

Убай идорадан чиққач, қаёққа боришни билмай ўйланиб қолди. Киночиларга боришга кўнгли тортмас, чунки Шавкатжон бош қаҳрамон масаласида шаҳарга тушиб кетганини эшитган, бошқаларини яхши танимас эди...

Тўсатдан унинг хаёлига Ҳамиданинг эри билан (исмини Содиқвой дейишувди) учрашиш фикри келди... Ҳамида-ку, кўнглидаги сирини очгиси келмади. Содиқвой нима деркин? Ораларида бошқа бир сир йўқмикин? Ҳа, бориш керак!

Убай қоровул чолдан Содиқвойнинг бригадасини сўраб олди-ю, сойга чиқадиган тўр кўчага бурилди.

* * *

Тўр кўчанинг икки томонидаги жийдалар, айниқса, ёнғоқ ва оқ тераклар бир-бирига тутшиб, осмонда ғалати бир чодир ҳосил қилган, қалин япроқлар орасидан ерга тангадай офтоб тушмас эди... Очиқ эшиклардан, паҳса деворларнинг қулаб тушган жойларидан сув сеппилган шиннамгина ҳовлилар, атрофи райҳон ва намозшомгуллар, диккайиб турган гултожихўрозлар билан ўралган ва кўрпача тўшалган супалар кўринар, аёллар ўчоқ атрофида айланишар, ҳозиргина тандирдан узилган иссиқ нон ҳинди димоққа урар, бунинг ҳаммаси-

да шундай осойншталик, кўнгилга таскин берувчи сокинлик бор эдики, ҳовлига кириб супага чўзилгиси ва ҳамма нарсани унутиб ширин уйқуга кетгиси келарди кишининг... Бир чақиримча шу зайлда юрилгач, тор кўча чекиниб, олдинда кенг кўкаламзор сойлик кўринди. Соининг у юзидаги қалин боғлар олисроқдаги қирга тутшиб кетар, чап томонда кенг пахтазор кўринарди... Сойда пода кутаётган болалар чиллак ўйнаб, кураш тушиб, шовқин-сурон кўтариб юришар, теварак боғлардан эшитилаётган қўй-қўзиларнинг маъраши мунгли куйдай ёруғ ва ёқимли туюларди...

«Шоҳисталарнинг боғи қайси бири бўлдийкин? Кимдан сўрайман?»— деди Убай ўзича, лекин шу заҳотиёқ Шоҳисталарникига киришга журъат қилолмаслигини, қишлоққа хос қандайдир бўлакча ифбат ва андиша бунга йўл қўймаслигини тушунди, тушунди-ю, кулимсираб боғларга тутшиб кетган пахтазорга қараб кетди: Содиқвойнинг бригадаси соининг у юзида дейишувди. Афтидан, бу пахтазор ўшаники бўлса керак...

«Божам билан бир отамлашай!— деди Убай.— Бож божга жуда яқин бўлар эмиш-ку!»

Убай чиллак ўйнаётган болаларнинг ёнидан ўтиб, соининг у юзидаги жарликка яқинлашганда, пахтазор томондан елкасида кетмон, эгнида ёқаси очиқ кенг сурранг кўйлак, соқол-мўйлови оқара бошлаган хушсурат бир мўйсафид тушиб келди. Мўйсафид жар тагидаги ариқ бўйида тўхтаб, кетмонини ерга қўйди ва энгларини шимариб ювина бошлади. Бу Амаки эди. Убай мўйсафиднинг рўпарасига бориб салом берди ва бригадирни сўради.

— Бригадир... бригадир ножўя бир иш қилиб қўйиб, далага чиқмай юрувди-ю, болам,— деди мўйсафид, ҳўл қўллари билан қош-кўзи, соқол-мўйловини силаб.— Сувчи қизлардан бошқа ҳеч ким йўқ пахтазорда.

Амаки Убайга бошдан-оёқ разм солиб:

— Олисдан келганга ўхшайсизми, болам?— деди.— Уйини кўрсатиб қўяйми?

— Йўқ, майли,— деди Убай, сўнг тўсатдан:

— Бу... Матқобил амакининг боғлари қайси бири бўлади?— деб сўради.

Амакининг ўсиқ қошлари паст-баланд кўтарилиб, мулойим сарғиш кўзларида, мўйловининг четларида шўх кулги ўйнади. Убайнинг юраги «шиғ» этди: «Қай-натамга рўпара бўлдим шекилли! Шўрим қурсин!»

Амаки белбоғини ечиб, юз-қўлларини артаркан:

— Боғлариям, ўзлариям шўтта, деди кулиб,— хизрни йўқласангиз ҳам бўлар экан, ўғлим.

У ўрнидан туриб, елкасига кетмонини ташларкан:

— Каминанинг боғини суриштирдилар, энди узумидан еб кетасиз,— деди ва жар тепасидаги ёлғизоёқ йўлдан ўнгга буриларкан:— Қани, хизматларига тайёрмиз, ўғлим!— деди.

«Майли, бўлганича бўлар!— Убай кулимсираб Амакининг орқасидан кетди.— Ўхшатмасдан учратмас, деганларидек, қайната ҳам каминага ўхшаб шўх чиқиб қолдилару!»

Амакининг боғи узоқ эмас, сой бўйида эди.

Амаки билан Убай қўшқанотли эски дарвозадан олдин қўй-қўзилар кўканланган кичикроқ ҳовлига киришди, ҳовлидан катта боққа ўтишди ва олди ишком билан тўсилган бир қаватли уйга қараб кетишди. Боғ жуда қалин, ундаги дарахтлар қандайдир тартибсиз жойлашган, олма ва тут, қайрағоч ва ўрик, жийда ва терак, олхўрн ва тол — ҳаммаси аралаш-қуралаш ўсар, лекин бу тартибсизликнинг ўзига хос бир латофати бор эди. Убай, назарида, худди қалин ва ёввойи бир ўрмонзорга кириб қолгандай эди.

Улар уйни тўсиб турган баланд ишкомга етганларида ичкаридан нимаси биландир Шоҳистага жуда ўхшаб кетган нозиккина бир аёл чиқди ва Убайни кўриб, рўмоли билан оғзини тўсиб олди.

— Ассалому алайкум, аяси,— деди Амаки.— Қалай, тинчликми?.. Балли, яшанг... Бўлмаса сиздан битта илтимос: шосупага бир жой қилсангизу биз бу ўғлим билан оёқни чўзиб бир яйрасак... Қаршилик йўқми, аяси?

Аёл рўмолини оғзидан сал паст тушириб, Убайга аллақандай тикилиб қаради, сўнг кўзларини ерга олиб:

— Шоҳистангиз билгандай супага жой солиб қўйди, дadasи,— деди ва негадир билинар-билинмас кулимсираб қўйди.

«Ҳо-о, тилида келманг десалар, ҳам дилида жон-жон деб турган эканлар-да!..»

Уйнинг орқасидаги тарвақайлаб ўсган кекса тутнинг тагида бир тўп қизлар ўсма қўйиб ўтиришарди. Эгниларида атлас кўйлак, қўлларида ойна, олдларида тўнтарилган пиёла, чақчақлашиб ўтирган қизлар Амаки билан Убайни кўриб, ҳурккан кийиклардай, ўрниларидан сапчиб туришди.

— Қўзғалманглар, қизларим, қўзғалманглар,— деди Амаки, лекин қизлар бир-бирларини туртишиб ва ер

остидан Убайга қараб пиқ-пиқ кулишиб, уйга кириб кетиши.

Шоҳиста, эғнида атлас кўйлак, бошида гулдор рў-мол, тутнинг тагидаги баланд супага кўрпача ёза бошлади.

— О-о, оппоқ қизим, эрка қизим!— деди Амаки қўларини белбоғига тираб.— Жаннат қилиб юборибсану бўтни! Энди зиёфати қандай бўлар экан бу жаннатнинг?

— Зиёфати... Ошнинг зирвагини қовуриб қўйибман!..— Шоҳиста ер остидан Убайга «ёмон қараш» қилди-да, имо-ишораларини дадаси кўриб қолишидан кўрқиб ўзини уйга урди.

— Қани,— деди Амаки.— Хоҳласангиз, мана, супага чиқиб ёзининг, хоҳласангиз, боққа чиқамиз, болам.

Убай Шоҳистани яна кўриш ва имо-ишоралар билан бўлса ҳам «гаплашиб» олиш ниятида:

— Майли, мен дам ола қолай,— деди.

— Хўп, болам, бўлмаса мен бир боғ оралаб келай...

Убай супага чиқиб чўзилди, райҳоннинг бир шохини узиб ҳидларкан:

«Йўқ,— деди,— биз маданий ҳаёт деб юрганимиз ҳаммаси бекор. Ҳар оқшом шу супага чўзилиб, Шоҳистанинг йўлини пойлаб ётишга нима етсин?..»

Шоҳиста патнис кўтариб чиқди, лекин дадаси йўқлигини кўриб, супадан узоқроқда тўхтади.

— Келаверинг, бўри эмасманки, еб қўйсам!

— Бўридан ҳам ёмонсиз... Уялмайсизми? Дадамларга нима дейсиз?

— У кишига аллақачон айтдим.

— Нима дедингиз?

— Айтдимки, қизингиз каминанинг бўй-бастига шайдо бўлиб қолди, дедим...

— Ҳо-о? Тарсаки емадингизми ишқилиб?

— Лаббай? У киши айтдиларки, сиздай оқил ва... кетворган йигитдан битта эмас, ўнта қизим бўлсам аямас эдим, дедилар.

— Шунақами ҳали?— Супанинг четига келиб ўтирган Шоҳиста аччиғланган бўлиб ўрнидан турди.— Бўлмаса чучварани хом санабсиз! Ота-онанинг ихтиёри билан... турмушга чиқадиган пайтлар ўтиб кетган!

Убай унинг қўлидан «шاپ» ушламоқчи эди, Шоҳиста «лип» этиб қочиб уйга йўналди.

— Аттанг. Минг аттанг!— деди Убай уф тўртиб, Шоҳиста тўхтади.

— Ҳа, нима бўлди?

— Ушанда сочингизни қирқтирганим учун афсус қил-
япман. Уша қирқ кокилингиз бўлганда-ку, ҳозир ўнг
қўлимга шундоқ ўраб олиб...

— Урармидингиз?

— Нима қилишимни ўзим билардим!..

— Ажаб бўпти! Сизнинг шунақа феодаллингизни
билганим учун ҳам қирқтирдим-да, сочимни!

Шоҳиста кулиб уйга кириб кетди. Убай кўнгли сув
ичгандай бўлиб унинг орқасидан тикилиб қолди.

Қизиқ, Убайга нима бўляпти ўзи?

Бошда, Шоҳиста билан дастлаб танишган чоғларида,
унга Шоҳистанинг хусн-латофати қанчалик ёқса, қиз-
нинг тортинчоқлиги, арзимаган нарсадан ҳуркиб туриш-
лари айниқса қишлоқчасига кийинишлари, сочини «қирқ
кокил» қилиб тараб, зардўзи дўппи кийиб юришлари
унчалик ёқмас эди. У Шоҳистани «ўз таъсирига олиб,
янгича кийинишга ўргатгунча, белидан пастроққа тушиб
турадиган «қирқ кокилини» қирқтириб, янгича причёска
қилдиргунча «ўлиб бўлган» эди! Ушанда, Шоҳиста би-
ринчи марта калта ва силлиқ причёска қилиб, пошнаси
баланд туфли ва янги модада тикилган калта кўйлагини
кийиб чиққанида у шундай очилиб кетган эдики, мана-
ман деган олифталар ҳам унга суқланиб тикилаётгани-
ни кўриб Убайнинг ўзиям қўрқиб кетган эди!..

Мана энди, ажабо, илгари унга қўпол кўринган ки-
йимлар Шоҳистага жуда ярашиб, чиройига чирой қўш-
гандай туюляпти. Бояги кийиндек ҳуркиб қочган қиз-
лар-чи! Уларнинг шўх ва уятчан боқишлари-чи? Наза-
рида Убай илгари бу гўзалликни сезмагану илк бор
бунга тушунгандай бўляпти. Сабаби нима бунинг? Ё
тўсатдан қонига ота-боболарнинг ҳиссиёти уйғониб
қолдими?..

...Йўқ, бунинг учун эмас, афтидан, Убай шу маҳалга-
ча бу гўзалликнинг қадрини билган эмас, унинг ўзига
хос латофатини ҳис этган эмас. Акс ҳолда, бунчаликка
бормас эди. Айниқса, сценарийдаги воқеа...

Боғдан бир белбоғ олма, олхўри ва шафтоли кўта-
риб Амаки чиқиб келди, меваларни дастурхонга сочиб
юбориб, кўрпачага ёнбошлади.

— Хўш, мана, худонинг нози неъматидан олингу
гапни бошланг, болам. Каминани излаб келиптилар?
Газетадансиз, чамаси?

— Ҳа, газетадан келдим, ота.

— Яна каминанинг тажрибасидан ёзмоқчимисиз?

Ҳадеб ёзишавериб, тажрибаям сийқаси чиқиб кетди, ўғлим.

— Йўқ, ота...— Убай ўнғайсизланиб, бошини қашиди.— Мен бошқа мақсадда келувдим. Куёвингиз масаласида келувдим, ота. Куёвингиз қизингизга нисбатан номардлик қилипти, деган хабар борди.

— Шунақами?— Амакининг кўзларидаги шўх табасум шабада сўндирган шамдай сўнди-қолди, диккайиб турган мўйлови шалпайиб, оғир хўрсинди.— Ҳа, пешанасида шўри бор экан қизимизнинг! Илож қанча, бошда ўзи хоҳлаб ўша... тентаки девди...— Амаки Убайга синовчан тикилиб қаради ва тўсатдан билинар-билимас кулимсиради.— Мана, сиз ёшлар ота-онанинг ихтиёри билан иш тутишни хуш кўрмайсизлар. Ота-она бир нима деса, бизни ўз ихтиёримизга қўйишмаяпти, деб арздод қиласизлар... Аммо-лекин ота-она бир нимани билгани учун шундай дейди-да, ўғлим. Биз ҳам бошда айтдик қизимизга — бу йигит сал ҳалигидақа... чаптаст, тош-тарозиси енгилроқ йигит дедик, биздақа мўмин мулойимларга тўғри келмайди, қизим, дедик. Йўқ, нима бўлсаям, шунини дейман, деб туриб олди. Мана, оқибати нима бўлди?..

«Бобой жуда нозик жойидан олдилару. Шоҳиста билан каминага шама қилингани йўқми ишқилиб?»

— Мен ҳам ҳайрон бўлиб қолдим, ота,— деди Убай.— Мен бу одамни бошлаб бир газетага ёзаман деб келувдим. Келсам... колхоз катталари ҳам унинг ёнини оляпган эмиш. Қизингиз... Ҳамида опамлар ҳам очик бир гап айтмадилар.

Амаки бошини қуйи солиб ўйланиб қолди, кейин:

— Ҳайрон бўладиган жойи йўқ, болам,— деди.— Борингки, сиз у аҳмоқни бошлаб газетага уринг. Уни тутиб олиб қамашсин, суд қилишсин. Хўш, кейин нима бўлади?..

— Болалари етим қолади, демоқчимисиз, ота?

Амаки оҳиста бош чайқади.

— Йўқ, гап болалардаям эмас, ўғлим,— деди секин.— Гап қишлоқ аҳлида. Уни суд қилишганда одамлар бизга раҳмат дермикин, болам? Униям ота-онаси, қариндош-уруғлари бор...

— Энди... бир-иккита аҳмоқ гап-сўз қилади, деб, бу одам сувдан қуруқ чиқиб кетаверадими, ота?

Амаки бошини кўтариб Убайга бир қаради-да, яна уф тортди.

— Йўқ, болам,— деди.— Ҳар нима бўлсаям, мен уни қамалсин деёлмайман, аммо-лекин... раисимиз Туробжонга ҳам қўшилолмайман, болам. Туробжон у аҳмоқни, сутдан оқ, мусичадан увол деб, бутун айбни қизимизга тўнкаяпти... Ҳаммадан мана шуниси ўтиб кетяпти, болам!..

Чолнинг овозида, бошини қуйи солиб ўтиришида шундай чуқур бир мунг бор эдики, Убай:

— Сабаби нима, ота?— деди титроқ босиб.

— Сабаби кўп, қайси бирини айтай, болам?— Амаки бир зум жим қолди, кейин секин деди:— Бошқасини қўйинг, биттасини айтиб берай, болам. Раисимизнинг эр етган бир укаси бор. Уша йигит бизнинг ҳалиги... кенжа қизимизга кўнгил қўйган экан, куёвнимиз бизнинг номимиздан шу ишни тўғрилайман деб, раисга ваъда бериб қўйибди... Нафсиламбрини айтганда, раиснинг укасиyam ёмон йигит эмас, туппа-тузук, ўқимшли йигиту, аммо-лекин бу ёшларга нима ҳам дейсиз, тентак қизимиз бошқа бир шаҳарлик йигитга кўнгил қўйибди... Биз у йигитни билмаймиз, яхши, мўмин-қобил йигитми, ёки, қизимизнинг бошини айлантириб, йўлдан уриб кетадиган бир олифта-мугамбирми?

«Э, қўйинг бу гапингизни, ота. Ажойиб йигит у! Ажойиб бўлмаса қизингиз яхши кўриб қолармиди уни?»

— Албатта,— деди Убай.— Қизингиз... кўнгил қўйган бўлса нима ҳам дейсиз? Ҳозир бурунги замон эмаски... зўрлаб эрга берсангиз...

— Бурунги замон эмас!— кулди ота.— Мана, биз бурунги замонда уйланганмиз, ўғлим. Янгангизниям чимилдиқда кўрганмиз. Аммо-лекин пичоқ ўқталиш у ёқда турсин, ақалли бурнига чертмаганмиз, янгангизни Жон аяси, ўзларидан яхши пари-пайкар йўқ, деб ҳанузгача кафтимизда кўтариб юрамиз. Ҳозир бўлса... бугун қарасангиз Лайли-Мажнун, эртага қарасангиз... ит-мушук!

«Ҳо-о, оляптилару қайнатаси тушмагур! Қоса тагида нимкоса йўқми ишқилиб!»

Эшикда Шоҳиста кўринди, кўзини ердан узмай сўради:

— Ошни дамлайвераёми, дада?

— Дамлайвер, қизим, дамлайвер.— Амаки мўйловини силаб Убайга юзланди.— Сиз жа гаплашадиган тузук йигит экансиз. Яхши қўлбола мусалласдан бор. Лаббай?

«Яшанг! Ўзимиздақа ўғил бола чиқиб қолдилару бо- бой!»

— Энди... агар ўзлари ҳам...

— Бизни қўйинг, ўғлим. Биз сиздай чоғимизда ҳам- ма планларни дўндириб қўйганмиз... Аммо ўзиям мусал- ласмисан мусаллас. Бултурги ҳосилники. Сизни кутиб ётган экан!..

Мусаллас чиндан ҳам жуда бошқача, шундай майин, ўткир ва хушбўй эдики, Убай бир пиёласини кўтариб, ёстиққа ёнбошларкан, арш-аълода ётгандай яйраб кет- ди. Отанинг: «Хўш, қалай?»— деган саволига тилини танглайига тақиллатиб жавоб берди.

— Мусаллас эмас, оби замзамга ўхшайди-ку, ота!.. — Убай «дада» деб юборишига оз қолиб, кулимси- ради:

— Ўзингиз ҳам бир пиёла олинг, ота, бир отамла- шайлик!

— Боя айтдим-ку, биз планни дўндириб қўйганмиз деб, энди сиз олсангиз биз олгандай бўламизу қўшилиб кайф қилаверамиз, ўғлим!

— Ҳо-о, оляпсиз-а, ота!— Убай кўзлари сузилиб, Амакига қараб жилмайди. Мусаллас тобора дилини қи- тиқлаб, тилини қичитар, ҳадеб ота билан ҳазиллашги- си, кўзларидан табассум армаган бу ажойиб чол билан аскиялашгиси келарди.

Амаки яна бир пиёла мусаллас узатди.

— Ўзингиз шаҳардан бўлсангиз ҳам, гапга тушуна- диган тузук йигит экансиз,— деди.— Мана шу бир пиё- лани ҳам кўтариб юборингу ошни еб, кўк чойни ичиб, бир ёзилиб дам олинг, болам!

Бу сафар мусаллас Убайга боягидан ҳам тотли ва хушбўй туюлди. У ўзини ёстиққа ташлаб, ош кўтариб чиққан Шоҳистага кўзини сузиб қаради. Шоҳиста ошни ўртага қўяркан, ер остидан бир хўмрайиб қаради-да, индамай уйга кириб кетди. Убай, назарида, умрида бундай хушбўй, бундай мазали палов емаган эди! У яна беихтиёр жилмайиб, Амакига тикилди:

— Бу Шо... қизингизни айтаман,— деди.— Пазанда экан-да!

— Ҳа, қизимиз, умри узоқ бўлсин, тузук,— деди Амаки.— Мўмин-қобил чиқди. Ишқилиб худо бахтини берсин...

— Илоҳим айтганингиз келсин,— деди Убай жид- дий, лекин мусаллас билан бирга томир-томирларига қуюлган шўх туйғу тобора кўпириб борар, гапиргиси,

ҳазиллашгиси, дилида мавж ураётган муҳаббатни изҳор этгиси келарди.— Ота...— у яна боягидай «дада» деб юборишига оз қолди.— Ота, боя бир гап айтдингиз, шу ростми?

— Қайси гапни айтасиз, болам?

— Ҳалиги... шаҳарлик олифта йигит дедингиз. Ма-на, мен... мен ҳам шаҳарлик йигитман... Олифтага ўхшайманми?

— Хўш?— деди Амаки.

— Ҳа, шу...— Убай тили қичиб: «Уша кенжа қизингиз жигаридан уриб қўйган олифта йигит биз бўламиз!»— деб юборгиси келди, агар Амакининг аллақандай ҳадиксираб қараганини пайқаб қолмаганда, ўзини тутолмай айтиб юборар эди. -

— Энди... ота, тилимнинг учига бир гап кеп турибди-ю, айтсам уялиб қолармиканман, деб турибман-да!

— Ундоқ бўлса... Яхшиси айтманг,— деди Амаки, тўсатдан унинг кўзлари қисилиб, чеҳрасида муғамбирона бир табассум жилва қилди.— Кўнглингизга келмасин, ўғлим. Бу қуриб кетгур хурмачадаги шайтоннинг учта хислати бор: бировни ботир қилади, бировни тентак, бировни доно қилади бу шайтон. Тентак огзига келган гапни қайтармайди. Сохта ботир эртасига уялиши эсндан чиқиб, отаси билан ҳам ҳазиллашади. Аммо доно — тек ётиб гаштини суради, ичида кулиб, аҳмоқ билан ботирнинг гапни эшитади. Сиз ана шунақа доно бўлинг, ўғлим, демоқчиманки, ҳозир отангиз билан ҳазиллашиб, эртага уялиб юрманг тағин. Лаббай?

«Ўлдирди бу чол! Ўлдирди! Бу кунингдан баттар бўл! Кўтаролсанг ичгин-да буни, тентак!»

— Кечирасиз, ота...

— Йўқ, йўқ, бу шунчаки бир ҳазил-да, ўғлим... Мен ҳозир эмас, бошқа пайтларда эҳтиёт бўлинг демоқчиман. Қани, яна бир пиёла...

— Раҳмат, ота. Мен ҳам сиз билан ҳазиллашиб, эртага уялиб қолмай яна!

— Балли,— деди Амаки ва бир пиёла совуқ чойни шимириб, қўлини арта бошлади.— Бўлмаса... сиз кўк чойни ичиб, ҳордиқ чиқаринг, ўғлим. Мен сувга бораман...

Амаки лаганнинг тагида қолган ош билан хурмачани кўтариб уйга кириб кетди. Убай ўзини ёстиққа ташлаб, шотут япроқлари орасида милт-милт ёнган юлдузларга тикилди, юлдузлар шабадада титраган япроқлар билан бирга титраб, гўё қоронгида чақнаган, ёқут сирғача-

лардай товланар эди. Убай, димоғини ёрган райҳон ва атиргул ҳидидан маст, ўзича секин кулимсиради:

— Тоza боплади-ку, бу қайнатаси тушмагур! Шоҳистанинг шоирона табиати отасидан экан-да, бундан чиқди!

Убай кўзини эшикдан узолмас, ҳар бир шарпадан чўчиб, Шоҳистани кутарди. Шоҳиста чиқмади, Убай кута-кута уйқуга кетганини ўзиям билмай қолди.

* * *

— Туринг, уялмайсизми тушгача ухлаб, туринг!.. Убай чўчиб уйғонди-ю, кўзи офтобга тушиб, қамашиб кетди.

Шоҳиста олисроқда, гўё яқинлашишдан қўрққандай, ҳуркиб турарди. Убай ётган жойида ечинмасдан қотиб қолганини кўриб, хижолат чекди.

— Яшанг, дев бўп кетинг-а!— кулди Шоҳиста ва кўзларини ола-кула қилиб:— Туринг, сойда сизни раис акам кутяптилар!— деди.

— Қайси раис ака?

— Қайси бўларди, ўша... ўзингиз билган раис акамлар-да!

Убайжон унинг овозида тараддудни сезиб, ўрнидан сапчиб турди.

Сойда уни раис эмас, раиснинг «Волга»си кутиб турарди.

Турсбжон идорада экан, Убайни ҳазил-мутойнба билан кулиб қарши олди:

— Маза-да, ёзувчи акамларга! Командировкага чиқишсаям ётишад пешингача хурракни отишиб! Биз бечора хўроз қичқирмасдан туриб далама-дала кезамизу яна бошимизда калтак сингани-синган!

— Йўғ-э, бошингизда калтак синган одамга ўхшамайсиз-ку!— деди Убай. Унга гап-сўзлари, афт-ангори ва муомаласида зўравонликдан асар йўқ бу ёш, хушқомаг, ҳазилкаш раис биринчи кўришданоқ ёқа бошлаган эди.

— Энди... калтак еявериб суюгимиз қотиб кетган-да, ука!— кулиб жавоб берди Туробжон. Уст-бошидан олифтага ўхшаб кетса ҳам, ўзини жуда содда тутган бу ёзувчи йигитча унга ҳам ёқиб қолди.

Кечаси, райондан қайтиб, ёзувчи келганини эшитганида Туробжон, гарчанд қанча-қанча газетчилар, ҳатто муштумчиларни кўрган бўлса ҳам, бир сапчиб тушди.

Чунки «ёзувчи» сўзини эшитиш биланоқ сизди, бу ҳам ўша Содиқвой, Ҳамидахон масаласида келган! У ўзига қанча тасалли бермасин, (Нима гуноҳ қилдимки, ёзувчидан қўрқсам, бор гуноҳим шу иш бости-бости бўла қолсин деганимми?) кечаси яхши ухлай олмади.

Бошда нимага ҳам аралаша қолдим шу ишга, деб ўзини кўп койиди. Лекин ўйлаб қараса, аралашмаслиги ҳам қийин экан, чунки Содиқвой билан сирдош бўлишдан ташқари, бу воқеа район ва областдагиларнинг қулогига етиб борса яхши бўлмас эди. Районда ҳамма жиҳатдан олдинга чиқаётган илғор колхозда тўсатдан бундай номаъқулчилик юз берса... Катталар нима дейди.

Туробжон шуни ўйлаб, қолаверса Ҳамиданинг майда-чуйда гаплари овоза бўлмасин деб, участкавой билан гаплашиб, Содиқвойни кафилликка олган, умуман, шу ишни босди-босди қилиб юбора қолишга уринган эди. Лекин уринганидан нима фойда, кеча парторг прокурорга борибди. Бошқа масалаларда Туробжонга бир оғиз қарши чиқмаган ёш йигит, шу масалада тўполон қилиб, Содиқвой устидан яна иш қўзғабди. Бу ҳам майли, парторг нима бўлса ҳам ўз одами, лекин ёзувчи... ёзувчи билан ҳазиллашиб бўлмайди. Агар шу иш билан келгани рост бўлса, уни бир бало қилиб қўлга олиш керак!

Туробжон бу ўйлардан боши говлаб, тонгга яқин зўрға кўзи илинди. Эрталаб суриштириб қараса, худди билганидек, ёзувчи ўша кўнгилсиз масалада келипти, лекин унинг ҳам битта нозик жойи бор, яъни Шохистахонга харидор бўлиб юрган шоир йигит шу киши экан. Туробжон бу гапни эшитиб бир оз тинчса ҳам, (ҳаддидан ошиб кўрсин, бу ишда шахсий гарази борлигини дастак қилиш мумкин!) ҳар ҳолда эҳтиёт бўлишга аҳд қилди. Чунки бу газетчилар аҳли... оловга ўхшайди. Эҳтиёткорлик билан иш тутсангиз, қозонингизни қайнатиб, рўзгорингизга иш беради, эҳтиёт бўлмасангиз хону монингизни куйдириб, кулингизни кўкка совуради!.. Асли, Туробжоннинг кўтарилишига ҳам бир газетачи сабаб бўлган. Бригадирлик чоғида у ҳақда арзимаган бир лавҳа ёзди-ю, баҳонан сабаб экан, мақола устига мақола чиқиб, бир йилдаёқ рансликка кўтарилди кетди!..

— Хўш, ҳойнаҳой қишлоқ билан танишарсиз?— деди Туробжон.— Хоҳласангиз далага чиқамиз, хоҳласангиз... янги қурилишларни кўрсатаман.

— Билмадим энди...— Ўбай ўнғайсизланиб бошини қашиди.— Мен бошқа мақсадда келувдиму...

— Агар мақсадингиз каминанинг оёғини осмондан келтириш бўлсаям олдин бундоқ бир турмуш билан танишиб чиқинг. Ёзувчи деган ҳаётни ўрганиши керакми ахир?..

— Ёзувчилар союзига раис бўлиб кетинг-э!— деди Убай.

Туробжон мийиғида бир кулиб қўйди.

— Сизнинг нима мақсадда келганингизни билиб турибман, ука. Аммо-лекин колхоз ҳаёти билан атрофлича танишмай, фақат ўша масала билан чекланиб қолсангиз... ёзган нарсангизда қора бўёқлар кўпайиб кетмасмикин? Гоявий жиҳатдан тўғри чиқармикин ёзган мақолангиз?

«Чин айтиштим бу ранс ё ҳазиллашяптими?»— деди Убай ичида ва ўзини тутолмай хаҳолаб кулиб юборди.

— Қойилман сизга! Тоза ўрганибсиз-ку, ўзингизни танқиддан асраш йўлларини!.. Хўп, яхши, юринг, кўрайлик ўша... гоявий тўғри ишларингизниям!

Туробжон чеҳраси очилиб кетди.

— Ҳа, балли, гап мана бунақа бўпти, ука!

Улар қишлоқнинг қоқ ўртасидан ўтган кенг асфальт кўчанинг бу бошидан кириб, у бошидан чиқишди, бир неча жойда тўхтаб, тўрт хонали янги данғиллама уйларни кириб кўришди.

Туробжон ҳар бир хонадонга кирганда пешвоз чиққан аёллар, чол-кампирлар билан ҳазиллашиб гаплашар, болаларнинг бошларини силар, мезбонлар ҳам раисни очиқ чеҳра билан қарши олишар ва дастурхон ёзишга шошилишар эди. Лекин ранс ўтирмас: «Бир пиёла чой билан қутулиб кетмоқчимисизлар, йўқ, бунақаси кетмайди, қўй сўйиб чақирганларингизда келамиз, ҳа!»— деб ҳазиллашарди.

Убай ҳайрон эди: шундай хушмуомала одам, қандай қилиб Содиқвойни ёқладийкин! Қандай қилиб, Ҳамидоҳон билан Амакинни ранжитдийкин? Наҳотки ёлғиз Шоҳиста учун шундай қилса?

Фақат битта одам, у ҳам бўлса муштдаккина кўса, раисга унча рўйхушлик билдирмади.

Улар борганда, кўса эшикнинг олдидаги супада ғужанак бўлиб мудраб ётарди. Бир кўзи очиқ, бир кўзи юмуқ, раисга бир қараб қўйди-да, чопонига ўраниб олди.

— Ҳа, кўса, ҳалиям норозимсан?— деди Туробжон кулимсираб.— Яшавор! Ётибсан, оёғингни осмонга қилиб! Ҳайф сенга бунақа данғиллама уй!

— Үттиз йил ишлаппиз, бўлади! Энди ўзимиз биламиз оёқни осмонга қилиб ётамизми, ё ногора чалиб ўйнаймизми?

— Ҳа, қойил қилиб қўйгансан, кўса! Уйда ким бор?— Туробжон ҳовлига кириб кетди, кўса эса бир кўзини қисиб, бир кўзини истар-истамас очиб, Убайга қаради.

— Кўрдингми?— деди бошини ликиллатиб.— Худди бу уйни отасининг пулига қуриб бергандай гаплашади. Қуриб берган бўлсанг ўттиз йиллик пешана теримга қуриб бергансан. Лаббай?.. Разм солдиларми гапига? Бурунги замоннинг бойваччаларидай гаплашади-я ҳовлиқма! Наинки бойвачча, қаролига ёш хотин олиб берган бувам ҳам бунақа муомала қилган эмас!.. Йўқ, афв этасиз, ҳозир бурунги замон эмаски, қорним тўйганг учун сенинг оёғингга бош урсам. Раҳбар бўлсанг ҳурматимни бажо келтир! Лаббай?.. Кечирадилар, ўзлари қатган бўладилар?— тўсатдан сўраб қолди кўса.

— Ҳа, шу... шаҳардан келувдим,— деди Убай.

— Вакилмисан?

— Йўқ... газетадан келувдим..

Убай гапини тугатмаган ҳам эдики, кўса, худди бир ағнаб ўрнидан турган мушукдай сапчиб турди, кўзлари ғалати ёниб шипшиди:

— Фельетон қилиш керак бу ҳовлиқмани, фельетон!— деди шивирлаб.— Мен уни раисликдан олиб ташланг демайман, йўқ, аммо-лекин сал ҳовуридан тушириб қўйиш керак бунақа ҳовлиқмаларни! Меҳнаткашнинг қадрини билмайди. Ҳамманг оёғининг учи билан кўрсатади... Йўқ, афв этадилар, бу киши олдин менинг ҳурматимни бажо келтирсин, кейин...

Кўса қайтиб чиққан Туробжонни кўриб яна гужанак бўлиб ётиб олди.

— Ҳа, яна ғаламис гапларингни бошладингми, кўса?

— Сен ҳақ гапни ҳам ғаламисликка йўймоқчимисан?— деди кўса ва бошини чопонига ўраб олди.

Туроб ижирғаниб ерга туфлади.

— Битта тиррақи бузоқ бутун бир подани булғайди! Бир ўзинг бутун колхозни бузиб бўлдинг! Уйлайсанки, гапишга биров ишонади, деб! Сен актив бўлиб, бутун бир қишлоқни алғов-далғов қилиб юрган пайтларинг аллақачон ўтиб кетган!

— Сен ҳам ўйлайсанки, бу дунёнинг устунни бўламан

деб! Сен тугул жаҳонни титратган фотиҳу жаҳонгирлар ҳам устун бўлолмаган бу дунёга! Ҳа!..

— Сенга даво йўқ, кўса!— Туробжон қўлини бир силтаб кўчага чиқиб кетди, машинага ўтираркан:— Ма-на шу кўса ҳам бир маҳаллар актив бўлиб, қишлоқда анча-мунча ишлар қилган!— деди гижжиб.— Энди пенсияга чиқиб олди-ю, сасигани-сасиган. Бунақа одамларга ҳеч нарса ёқмайди. Агар тувагини олтиндан қилиб берсангиз ҳам, камчилик қидиргани-қидирган!

Убай унинг гапига ишонинқирамай кулимсираган эди, Туробжон:

— Нега куласиз?— деди тўсатдан ранги ўчиб.— Албатта, ишимизда камчилик кўп, ука. Жуда кўп. Лекин... орзуга айб йўқ, дегандек, умидимиз борки, биров бўл-маса, биров раҳмат айтар деган...

Убай бу одамга бир оғиз яхши гап айтмагани, шунча ишлар қилган раиснинг ўрнида унинг ўзи ҳам илиқ сўз эшитгиси келишини ўйлаб қизариб кетди.

— Кечирасиз, кўп яхши ишлар қилгансиз... Фақат... Мен бошқа мақсадда келганим учун...

— Ҳозир шу мақсадга ўтамиз!— деди Туробжон ва негадир соатига қаради.— Ҳозир... Ҳмм...— Унинг чеҳрасида қандайдир иккиланиш аломати акс этди.

«Менга нима бўлди ўзи? Нима гуноҳ қилибманки, бу олифта муллавачча олдида мунча титраб-қақшайман! Ун йил бўпти шу колхозни дейман, кечаю кундуз тиниб-тинчимайман... Битгаю битта айбим Ҳамидаҳон билан айтишиб қолганимми? Лекин у-чи? У яхши қилибдимми?.. Ё укамга бўлишганимми? Лекин ким ўз укаси, ўз жигарбандига бўлишмайди?..»

Туробжон кўзлари қисилиб, Убайнинг юзига синовчан тикилди.

— Қўнглингиз тўқ бўлсин, ука,— деди у.— Содиқ-вой ҳеч қасққа қочиб кетмайди. Мен ўзим сизни унинг олдига олиб бораман. Лекин ундан олдин сизга айтадиган бир оғиз гапим бор.

— Марҳамат...

— Хўп,— деди Туробжон ва Полвонга юзланди:— Уйга ҳайда!

* * *

Суз сепиб супурилган эски меҳмонхона ярим қоронғи ва муздай эди. Туробжон токчадан бир шиша коньяк, иккита рюмка олиб, ўртадаги столга қўйди. Полвон катта дўнгалак патинида олма, узум, анжир, шафтоли

олиб кирди. Туробжон ҳамон нимадандир иккиланиб столнинг ёнида хиёл ўйланиб турди, кейин бориб деразани очди, лекин боғдан эшитилган ширакайф хиргойини эшитиб: «Тентак!» деб пўнғиллади-да, деразани атайта ёнди ва лампочкани ёқиб, Убайга қаради.

— Ҳайрон бўляпсизми, ука?

— Йўқ...

— Бир рюмкадан қуяйми?

— Билмадим. Жиддий гап бўлса...

Туробжон қўлларини орқасига қилиб, Убайнинг рўпарасида тўхтади:

— Сиз жуда нозик масалада келибсиз, ука. Шунинг учун мен сиздан бир нарсани сўраб олмоқчиман, токи орамиз очиқ бўлсин, иним... Сиз ҳалиги... Шоҳиста деган қизни астойдил яхши кўрасизми?

Убай ўнғайсизланиб, ўтирган жойида бир тебраниб қўйди.

— Саволингиз қизиқ бўлди-ю...

— Нимаси қизиқ?— деди Туробжон кескин.— Масала жуда нозик. Сиз укамни кўрган бўлсангиз керак. У лапашанг бўлса, лапашангдир. Аммо-лекин... шу қиз туфайли девона бўлиб қолмаса деб кўрқяпман.

Убай елкасини учирди.

— Мен нима ҳам дейман. Ҳамма гап Шоҳистадаю ахир...

— Йўқ, Шоҳистада эмас, ҳамма гап сизда!

— Нега энди менда бўлади?

— Ўзингизни гўлликка солиб нима қиласиз, ука. Шоҳиста қишлоқдан чиққан соддагина бир қиз. Сиз бўлса... ёзувчисиз! Келажагингиз порлоқ...

— Жудаям осмонга чиқариб қўйдингиз-ку?..

— Шошманг, ҳали ергаям тушириб қўяман,— деди Туробжон кинояли жилмайиб,— Сиз, номи чиққан йигит, унинг бошини айлангириб, беш-олти кун кўғирчоқдай ўйнатиб, кейин қўлига пагтасини тутқазиб кавушини тўғрилаб қўймайсизми?

— Бундай дейишга бирор асосингиз борми?

— Бор,— деди Туробжон.— Кеча Шоҳистани кўрдим. Сочини қирқтириб худди ҳалиги... чет эл киноларидаги артисткаларга ўхшаб кетибди. Наҳот астойдил яхши кўрган йигит суйган қизини шу кўйга солиб қўйса!

— Менга қаранг, ранс ака,— Убай бир қизариб, бир кулди.— Наҳот гап соч билан кийимда бўлса?

— Кийимдаям гап кўп!

— Ҳа, буям тўғри!— деди Убай.— Боя мен сизни кўрганимда уст-бошингизга қараб: «Мана, янгича раис бундоқ бўпти!» дегандим ичимда, энди қарасам... кийим стилига-ю, гап-сўзда ўтган аср одамларига ўхшар экансиз!

— Ҳо-о биру поль, ёзувчиларнинг фойдасига!— Туробжон бир хохолаб кулди-ю, яна қош-қовоғи солинди, стулни ўртага «тақ» этиб қўйиб ўтирди ва бошидаги дўпписини столга ташлаб, қоп-қора силлиқ сочларини силади.

— Шошманг, акаси. Гап очилдими — бор гапни гаплашиб олайлик. Мен кўнгли очик йигитларни яхши кўраман, ука. Сиз очик айтинг-чи: авлод-аждодаларимиздан келаётган, қон-қонимизга сингиб кетган одоб-ахлоқимиз, урф-одатларимиз бор... Бунинг ҳаммаси оёқ ости бўлаверадими ё ҳурмат қиламизми? Йўқ, шошманг: назарий жиҳатдан мен ҳам биламан — яхшисини олиб, ёмонидан кечамиз. Лекин назария бошқа, турмуш бошқа экан, акаси... Тунов кун Акрамжон билан ҳам анча тортишувдик бу тўғрида. Уйлаб қарасам, хотин-қизлар масаласида бирмунча хатоларим бор экан, ўзимча тан олдим. Аммо-лекин... сал ўтмай қишлоққа киночи ёшлар келишди. Қизлар шим кийишиб, кўча-кўйда йигитлар билан очикчасига қучоқлашиб, ўпишиб юришпти! Бу ҳам майли, Сайёрахонни айтмайсизми? Дунёда хотинини ардоқлайдиган иккита йигит бўлса... биттаси Акрамжон эди! Иложи бўлса хотинини тахтиравонга солиб кўтариб юрсам дерди. Оқибат нима бўлди!..

Убай Сайёранинг Акрам тўғрисидаги гаплари эсига тушиб, кулиб юборди.

— Ошнангизни жудаям мақтаб юбордингиз. У киши бу масалаларда сиз айтгандай фаришта эмаслар!

— Сиз куласизу, аммо-лекин...

— Йўқ, бир нарса эсимга тушиб кетди, раис ака. Трамвайда иккита мўйсафид гаплашиб кетяпти. Бирови саксонларга бориб қолган, иккинчиси ёшроқ, борса эликларга боргандир. Саксонларга бориб қолган чол, бошини сарак-сарак қилиб: «Ҳозирги қизларда ҳаё қолмади,— дейди титраб.— Тиззадан юқори кўйлак кийишади. Ҳаммаёғи кўриниб турипти. Туф-туф...» Ёшроғи бу гапга: «Ёшингиз саксондан ошди, қизларининг оёғига қарагунча кўзингизни юмиб, тасбеҳингизни ўгириб, тек ўтирмайсизми, тақсир?»— деди кулиб. Бу ҳазил гап, албатта. Лекин... наҳот биз баъзи аҳмоқ ёшларнинг ноўя хатти-ҳаракатларини қоралаймиз деб, ўша чиркин урф-

одатларини ёқласак, оиладаги эски қуллик муносабатларни ушлаб қолиш, аёлларимизни ерга уриш йўллари ни тутсак?.. Боя сиз ҳамма айбни шаҳарга тўнкадингиз, ҳамма балога сабаб сизлар, демоқчи бўлдингиз. Лекин... ҳалиги ажойиб уйлар, зўр қурилишлар... ўша сиз ёмонлаган шаҳарлик архитекторнинг иши эмасми? Қишлоғингиздаги ҳамма техника, маданият, эғнингиздаги мана бу фасон кийимлар қаёқдан келяпти ўзи?— Убай кулди.— Хотин-қизлар масаласидаги хатоларингизни тушунгандай бўлдингиз? Буни тушунтирган, кўзингизни очган ким ўзи?..

— Ҳмм...— Туробжон бошини эгиб ва пешанасини ишқаб, ўйга толди. Анчадан кейин:— Сиз ўйламангки, бунақа сафсаталар билан ўз айбини хаспўшламоқчи деб,— деди уф тортиб.— Йўқ, акаси. Бўйнимга оламан — анча-мунча хатоларга йўл қўйибман... Аммо-лекин... гоҳо минг хил ўйларга борасан киши. Мана ўша, сиз текшириб келган жанжалли ишни олайлик... Уйламангки, Содиқвойни оқляпти деб. Агар мен шу иш ёпиғлиқ қозон ёпиғлиқ бўла қолсин десам... болаларни ўйладим! Қолхозни ўйладим.

— Ие, колхознинг бунга нима дахли бор?— деди Убай ҳайрон бўлиб.

— Ҳа, шу...— Туробжон билмай сирини очиб қўйган одамдай дудуқланиб пешанасини ишқади.— Колхозимиз районда биринчилардан. Шундай пайтда бу гап чиқса...

— Э-э, коса тагида нимкоса бор денг, раис ака?— кулди Убай.

— Хаҳ!— деди Туробжон.— Нозик жойидан тутдим демоқчисиз-ку? Майли, нима десангиз — денг! Мен айтган гапимдан қайтиш одатим йўқ, ука. Аммо-лекин ёқлайдиганингиз Ҳамидахон бўлса... унинг хулқ-атвори чи? Сизга «худосини» айтдим, «бердисиниям» яширмайман, ука. Бир пайтлар у киши бизга маданий ишлар бўйича муовин эдилар. Ўша пайтларда сал чап бўлишиб қолганмиз. Хотин-қизларга ғамхўрлик масаласида анча-мунча шов-шув кўтарганлар. Балки шунинг учун ёмон кўриб қолгандирман уни. Шунақасиям бўлади, ука, бировни ёмон кўриб қолсангиз яхши қилигням ёмон кўринаверади. Аммо-лекин инсоф билан айтганда, уям яхши бўлса... нима қилади бурунги хуштори билан хилватда учрашиб? Ёш эмассан, ўттиздан ошдинг, бола-чақали, бўлдинг. Бало борми тагин ёшликдаги гапларни кўзгаб?

— Акрам ака билан учрашганларини айтяписизми?
— Уша-да!.. Хўп!— Туробжон Убайнинг гапирмоқчи бўлганини кўриб, оғзидан сўзини олди.— Борингки, ни-ятлари пок бўлсин. Борингки, менинг устимдан арз қилгани учрашган бўлсин Акрамжон билан. Аммо-лекин танқид қиламан деса... бошқа жой қуриб қолдимми? Идорага борсин, рўйирост айтсин!

— Идорага бораё деса... сиздан кўрқса, очиқ учрашишга Содиқвой ака қўймасалар!..

— Хўп, яна биз айбдор бўлдик. Аммо-лекин масалан, сиз, яхши кўрган жуфти ҳалолингиз шу ишни қилса, яъни сиздан яшириниб қизлик чоғларида кўнгил қўйган йиғити билан хилват жойларда учрашиб юрса... Сиз нима қилардингиз?

Убай елкасини учуриб кулди.

— Билмасам энди...

— Хайрият!— деди Туробжон.— Мен кўрқувдимки, «нима қилардим, хурсанд бўлардим!»— дермикинсиз деб!.. Содиқвой ҳам бошида дўпписи, белида белбоғи бор йиғит, акаси. Унинг айби — хотинини яхши кўришимми?

— Энди... бояги гапингиз — гап, раис ака,— деди Убай,— ҳар нима бўлганидаям аёл кишига қўл кўтариш номарднинг иши! Бу биринчидан. Иккинчидан...

— Хўш?

— Сиз... ҳамма жиҳатдан районда биринчиликни оламан деб, бор айбни Ҳамидаҳон опамларга тўнкаб, ишни бости-бости қилишга уринишингиз инсофданми, раис ака? Ахир боя ўзингиз айтдингиз-ку, хатоларимга тушундим, хотин-қизларга гамхўрлик қилмабмиз, деб! Энди таи беринг-да, ака!

— Бас!— Туробжон бошига дўпписини кийиб ўрнидан турди.— Мен бор гапни айтдим, акаси! Бу ёғини ўзингиз биласиз. Менинг гапимга кўнглингиз тўлмаган бўлса... қолганини Содиқвойдан, ундан қолганини терговчидан эшитасиз, ростини айтсам, бу иш менга катта бир сабоқ бўлди, ука.

У «кетдик» деган маънода эшикка қараб юрди. Худди шу пайт ташқарида ширакайф хиргойи овозлар эшитилди:

«Мен ёмондан айрилиб, топган яхшинг шу бўлдими?»

Туробжон тўхтаб:

— Тентаклар!— деб пўнғиллади-да, эшикни бир тепиб очди. Муроджон, икки ёнида мўйловлари эндигина

сабз урган иккита йигитча ҳовлининг ўртасидаги ҳовуз бўйида чайқалиб турарди. Йигитлар кўйлаклари ёқавайрон, дўппилари чаккаларида, кўзлари қисилиб, овозлари қовушмай ашула айтишга уринишар, шамолда тебранган дарахтдай тебранишларига қараганда фирт маст эдилар.

Убай эшикда кўриниши билан йигитларнинг бири — бўйи Муроджоннинг елкасига ҳам етмайдиган паканагина йигитча, олдинга толпиниб:

— Мана, Шоҳиствахонди йўлдан урган шоир акамлар шу киши бўладилар!— деди хўрозланиб.— Яна бизди қишлоққа келиб, гердайиб юришини қаранг бунинг!

Муроджон бошини эгиб оғир тебранди-ю:

— Оҳ Шоҳиста!— деб кўкрагига урди.

Туробжон ранги ўчиб, унга томон шиддат билан юрди, йўлини тўсган пакана йигитчани четга суриб, укасининг ёқасидан ушлаб силкиди.

— Кўзингни очиб, қаддингни тут, аҳмоқ! Суймаганга суйканма, деган гапни эшитмаганмисан?

— Қўйинг, ака...— Муроджон, бошини мастона чайқаб ингради.— Сиз нимани ҳам тушунардингиз, ака!

— Қаддингни тут! Менинг тушунганим шу! Йигитмисан ўзи, ё... ё!— Туробжон тўсатдан укасини даст кўтариб, унга олиб кириб кетди. Убай ҳовуз бўйида лол бўлиб турган йигитчаларга бир қараб қўйди-да, кўчага чиқиб кетди.

У илгари Муроджон эзилиб юрганини сезса ҳам, унинг бунчаликка боришини тасаввур қилмаган эди, зотан, уни чин севгига қодир деб ўйламаган, шунчаки Шоҳиста ташлаб кетгани учун иззат-нафси койиниб юргандир-да, деб ўйлаган эди. Бугун биринчи марта унинг самимий изтироб чекишини кўрди, кўрди-ю, рашки келса ҳам, кўнгли бир хил бўлиб кетди...

Туробжон уни кўчада қувиб етди. Машинага чиқаркан:

— Тентак,— деб қўйди, сўнг тўсатдан Полвонга юзланди.— Машинани ўзим ҳайдай қолай. Сен туш. Уйда кеннойинг ҳам йўқ эди, Муроджоннинг олдида бўл. Узини бир бало қилиб қўйишдан ҳам тоймайди бу тентак... Асли сиз ҳақсиз,— деди у, машина қўзғалиб, катта кўчага тушиб олгандан кейин.— Ёш йигитсан —ўзинг топиб, ўзинг қовушиб кетавер. Бунақа қилиб, эскичасига ота-онага суяниб, оҳ-воҳ қилиб, севмаганга суйканиб юриш ярашмас экан ҳозир! Ҳа...

Йўқ, раис ёмон одам эмас! Убайнинг сценарийсидаги раис ҳам Туробжонга ўхшаган сал чўрткесарроқ, лекин мард, дангал ва адолатпарвар бир йигит эди. Демак, Убай «раис масаласи»да хато қилмабди. Лекин бошқа қаҳрамонлари-чи? Арзимаган нарсагаёқ эридан аразлаб, инженер йигит билан қочган ёш жувон-чи?

Убай ўз асари ўзига ёмон кўринишидан қўрқиб, бошқа нарсалар ҳақида ўйлашга уринди.

* * *

Машина тор кўчадан сойга чиқди, сойдан ўтиб, рў-парадаги қалин боғлар орасига шўнғиди. Боғлар орқада қолиб, қирнинг ярим белига чиққач, машина чапга бурилиб, олисроқдаги кўм-кўк пахтазорга қараб кетди. Тепадан пахтазор ҳам, пахтазорни карталарга бўлиб, саф тортиб турган тутлар ҳам, тутларнинг орқасидаги шийпон ҳам худди суратдагидай бежирим кўринарди. Лекин машина яқинлашган сайин «сурат» каттайиб, кетмон чонаётган аёллар кўринди. Узоқда ўрмалаб юрган «кўнғизлар» тракторга айланди.

Туробжон ўзича нимагадир кулимсираб «хайрият» деб қўйди-да, машинани тўғри шийпонга бурди. Шийпоннинг олдида уларга Амаки учради. Амаки, елкасида кетмон, шимининг почалари тиззаларигача шимарилган, ҳозиргина сувдан чиқиб, шийпонга понушта қилгани келган эди.

Туробжон ҳазиллаша кетди:

— Ҳорманг, ота. Бу дейман... қизларнинг орасида гўза сугориб, соқол-мўйловни қиртишлаб жа... яшариб кетибсизми дейман, а, ота?

Амаки мўйловини силаб жавоб берди:

— Ҳа, энди, сизга ўхшаган ёшлар кетмондан қўрқиб, машинада қизлардан қочиб юргандан кейин, биздақа чоллар яшаради-да, ука!

— Яшанг ота! Улманг!— Туробжон Амакини қучоқлаб хахолаб кулди. — Хўш, бу йигитни танимассиз?

— Йўқ, танийман. Кеча хийла суҳбатлашганмиз болам билан.

— Ие, шунақами? Қойил, қойил! — Туробжон яна аскияга оғиз жуфтлади-ю, Убайнинг имо-ишораларини кўриб, гапни бурди: — Содиқвой кўринмайди, ота?

— Содиқвой... — Амакининг чеҳрасидаги табассум сўниб, қалин қошлари бир-бирига туташди. — Содиқвойни милиса келиб қишлоқ советига олиб кириб кетди, —

деди у «уф» тортиб.— Тергов қилармиш. Чамаси қамашадиганга ўхшайди...

— Ҳмм... — деди Туробжон ва Убайга юзланди. — Қани шийпонга кирайлик-чи!

— Шошманг, ука, — деди Амаки. У раисни тўхта-тишга тўхтатди-ю, соқолини тутамлаб анча ўйланиб турди. — Энди... барибир ғишт қолипдан кўчди, иним, — деди у ниҳоят. — Содиқвойни жазолаш билан ўрнига келмайди. Қизим пешанасига ёзилганини кўрар. Аммо-лекин шу йигит қамалмасин, ука.

— Бу гапингизни қизингизга айтинг! — деди Туробжон. — Менга нима дейсиз?

— Сизга айтишдан мақсад... Қизим ҳам уни қамалсин деяётгани йўқ. Сиз қизимга ноҳақ осиялсиз, ука. Мен шу колхозда салкам қирқ йил кетмон чопдим. Мен бўлмасам, ақалли шу меҳнатим ҳурмати қизимга жавр қилмасангиз бўларди, ўғлим! — Амакининг овози худди таранг тортилган дутор торларидай титраб кетди.

Туробжон бошини қуйи солганича, хийла жим қолди, кейин эшитилар-эшитилмас бир товушда:

— Кечирасиз, ота — деди-да, бошқа бир гап айтмасдан шийпонга томон йўл олди. У ошпазларнинг саломига алик ҳам олмасдан, Убайни шийпоннинг тўридаги хонага бошлаб кирди. Деворларига гилам осилган бу хонага ўн-ўн бешта катта каравотлар қўйилган, бирикки каравотда ухлаб ётган болалар кўринар, қўшни хонадан қий-чув кулги эшитилар, оқ халат кийган ёшгина жувон болаларга овқат ташимоқда эди.

— Мана, Содиқвойга ҳам ақл кириб қолувди! — деди Туробжон, оппоқ каравотларга имо қилиб. — Ҳамма бригада, ҳамма шийпонларда болалар учун мана шунақа хоналар ажратдик, бориб кўришингиз мумкин, ука, — қўшимча қилди у. Лекин бу гапи ўринсиз чиққанини пайқади шекилли, тўсатдан: «Кетдик, ука!» — деди.

Қишлоқ Советига кираверишда уларга милиция формасидаги ёшгина лейтенант учради. Туробжон лейтенант билан кўришаркан:

— Бундан чиқди, колхоз раиси бўла туриб, ақалли бир кишини кафилликка ололмас эканмиз-да! — деб пичинг қилди.

Лейтенант ўнғайсизланиб кулди.

— Қонунга илож йўқ экан, раис ака. Жиноятни оғир...

— Ҳўп, кўришга рухсат берасизми?

— Бошқага бўлмаса ҳам, раисга рухсат берамиз.

— Раисга дейди-я! Раисдан катталар ҳам бор бу ёқда. Қани, бошла!

Содиқвой, кутубхонанинг ёнидаги деразаларига темир панжара қоплаган кичкинагина хонада шифтга қараб ётар, хона тор, лекин сув сепилган, салқин эди.

Туробжон остонада тўхтаб ҳазиллашди.

— Мен сени қамоқхонада кўкрагингни захга бериб эзилиб ётибсан десам, аршингни суриб ётибсанку жаннатдай жойда! Қойил сенга! Тур, бу ёқ билан кўриш. Ёзувчи. Тошкентдан кепти сен билан мени фельетон қиламан деб!

Содиқвой оғир қўзғалиб ўрнидан турди.

— Қани, ўтиринглар...

— Раҳмат. Мен далага кетдим,— деди Туробжон ва кулди. — Ҳа, фельетончи деганга капалагинг учиб кетди-ми? Ўзи фельетончи бўлсаям бир ёғи... сенга қариндош! Яқинда божа бўласанлар.

Раис кетгандан кейин Содиқвой қош-қовоғи баттар осилиб, худди шарпадан қўрққан типратикандай ҳурпайиб олди. Убай сезиб турар, у чиндан ҳадиксираб қолган бўлсаям, чапанилиги, йигитлик иззат-нафси буни ошқора қилишга йўл қўймас эди.

Убай қизиқиб ер остидан бир-икки марта тикилиб қаради. Содиқвой бир қарашда лўлига ўхшаб кетар, қош-кўзлари қоп-қора, қирра бурун, хушсурат, хушқомат йигит эди. Бир нуқтага тикилган кўзлари чуқур ботган, лаблари қаттиқ қисилган, қошлари чимирилган, гўё Убайни ёқтирмагандай тумтайиб ўтирарди. Убай унинг дилида ҳамон ўша икки ҳис — қўрқув ва гурур олишаётганини сезиб, ўзи секин гап очди. Раис ҳазиллашганини, у фельетон ёзиш учун эмас, ҳақиқатни билиш мақсадида келганини тушунтира бошлади.

Гап шу ерга келганда, Содиқвой бошини кўтарди ва тим-қора кўзлари ғалати ялтиллаб:

— Кечирасиз... ука, — деди. — Кўнглингизга келмасин, мана, ёзувчи экансиз, сизларни киши руҳининг инженерлари дейишади. Лекин сиз бу ишда ҳақиқат қилолмайсиз. Ёзувчи бўлсангиз ҳам, ҳақиқат қилолмайсиз?

— Нега?

— Нега десангиз сиз... ҳозирги ёшлар... хотиннинг... яъни муҳаббатнинг қадрини билмайсизлар!..

Убай унинг ички бир ғазаб яширинган кўзларидан кўзни олиб қочган эди, Содиқвой:

— Ана айтдим-ку, тушунмайсиз деб!— деди аллақандай ўксиб. — Сизларга барибир. Сизларга писта чаққандай бир гап бу ишлар! Мана, сизга ўхшаган биттаси келиб, тинчгина турмушимизни заҳарлаб кетди. Унга нима? Бугун менинг жуфти ҳалолимни йўлдан уради. Эртага бошқа биттасига муҳаббат изҳор қилади. Биз бўлсак... ётибмиз мана, жигаримиз қон бўлиб! Биттаю битта айбимиз — ўз хотинимизни яхши кўрганимиз!..

«Биттаю битта айбим — ўз хотинимни яхши кўрганим!..» Ҳа, бу одамнинг ақл-идроки, онги, тушунчаси ўзи шу бўлса, илож қанча? Хотин кишига пичоқ уриш, рашк қилиб бўлса ҳам пичоқ уриш. ўтакетган бир ваҳшийлик эканини тушунмаса, буни тушунадиган тарбия кўрмаган бўлса нима қиласиз?— ўйларди Убай. У Содиқвойга ачингиси, дардига ҳамдард бўлгиси келиб, уни оқлайдиган сабаблар қидира бошлади, лекин қанча уринмасин, кўнгли илимас, нимадир бунга халақит берар, аксинча, қалбидаги адоват ортиб борарди. У Содиқвой ўзинча изтироб чекаётганини кўриб турар, лекин бу изтироб унга қандайдир ёт эди!

— Тўғри, биз чиндан ҳам бир-биримизга тушуншимиз қийинга ўхшаб қолди,— деди Убай ниҳоят. —Лекин ҳақиқатни билиш мақсадида сўрамоқчиман: Уша... боя ўзингиз айтган хатни кўрсам бўладими?

Содиқвой юзини буриб, лоқайд қўл силкиди.

— Қўйинг, кераги йўқ!

— Нега? Мендан яширадиган томонлари борми?

— Гап унда эмас.

— Гап нимада бўлмаса?

Содиқвой мийғида кулимсираб бошини чайқади.

— Сиз уни ўқигандаям... барибир: «Нима бўпти шунчаликка борадиган?» дейсиз!

— Яъни тушунмайсиз демоқчисиз-да?

— Билмайсиз, — деди Содиқвой.

— Мен-ку билмас эканман. Лекин сиз-чи? Сиз бу воқеадан бирор хулоса чиқардингизми? Нима қилиб қўйганингизни тушундингизми?

Содиқвой Убайга ялт этиб қаради, кўзлари ёниб:

— Тушуниш бундан ортиқ қандай бўлади? Бу лаънати пичоқни унга ургандан кўра ўз кўксимга қадасам бўлмасмиди?— У гўё бўғилиб кетаётгандай бўлиб, томоғини силади. — Лекин нима қилай, ука, айтинг, нима қилай? Уйлайсизки қилгуликни қилиб қўйиб, энди кўрқипти деб! Унақа юраги пўк йигитлардан эмас Содиқвой!.. Болалар бўлмаганда-ку, билардим нима қили-

шимни! Шу болаларни деб... Э-э!... — Содиқвой қўлини силкитиб жим қолди.

Унинг авзойи, бошини қуйи солиб ўтириши, гап-сўзлари шундай аянчли эдики, Убай яна юраги зирқираб, унга тасалли беришним, бермасликним билмай қолди.

Хайрият, шу пайт эшикда милиционер йигит кўринди.

— Сизни биров телефонда чақиряпти, ука.

Убай шошиб ўрнидан турди. Қишлоқ Советининг идорасида ҳеч ким йўқ, трубка столда ётарди.

Убай трубкани олди ва телефондан келган овозни эшитиши билан таниди.

— Акрам ака, сизмисиз?

— Ҳа, мен — деди Акрам. — Биз Зафар билан бирга келувдик. Ишлар қалай?

— Ҳа, шу... юрибмиз. Қаердан гапиряпсиз? Биз бир кўришишимиз керак.

— Жуда яхши. Биз колхоз идорасида ўтирибмиз, Туробжонни кўрсангиз айтиб қўйинг.

— Хўн бўлади,— деди Убай ва негадир енгил тортиб қўшимча қилди:— Келганингиз жуда яхши бўлди-да, Акрам ака!

ТУҚҚИЗИНЧИ БОБ

Акрам министрнинг номига хат топширганидан кейин бир-икки кун ўтмасданоқ кадрлар бошқармасидан: «Бир келиб кетсангиз», деган маънода телефон қилиб қолишди.

Хатни топширишга топшириб қўйиб, қишлоққа кетишнинг иложини тополмай бетоқат бўлиб юрган Акрам, телефонни эшитиб, севиниб кетди.

Уни бошқарма бошлиғи, сочларига оқ оралаб қолган, лекин хатти-ҳаракатлари чаққон, қорачадан келган қотма аёл қарши олди. Аёлнинг сейф ва столларга тўла торгина кабинетининг тўрида архитектура факультетига домлалик қиладиган — Акрам у билан узоқдан саломлашиб юрарди — ёш доцент ўтирарди.

Бошқарма бошлиғи уларни «таништириб» қўйди, сўнг Акрамга синовчан тикилиб, олдига қизил муқовали қалин папка қўйди. Папкада иккита ҳужжат — бири Зафарнинг аризаси, иккинчиси унинг ўз хати бор эди. Хатнинг тепасига йўғон қизил қалам билан: «Комиссия»

деб ёзилган ва кимдир (кейин маълум бўлишича, министрининг ўзи) қўл қўйган эди.

Акрам «жуда яхши» деган маънода бошқарма бошлиғига қараган эди, у:

— Кўпдан бери бизга бунақа хат тушмаган эди, — деди билинар-билинмас кулимсираб.

— Энди... институтда шундай вазият туғилган бўлса, илож қанча?

— Йўқ, мен бу маънода айтаётганим йўқ, — кулди аёл. — Султон Умарович тўғрисида... илгарилари ҳам анча-мунча арз тушган... Мен шундай юксак лавозимдан ўз ихтиёри билан воз кечиб ёзилган хатни назарда тутаянман.

Акрам ўнғайсизланиб:

— Энди... комиссия ҳақиқат қилар, — деди. — Лекин сиздан битта илтимос: уч-тўрт кунга менга рухсат берсангиз. Қишлоққа бориб келсам. Зарур бир иш чиқиб қолди.

— Буни мана, комиссия ранси ҳал қилсин, — аёл тўрда ўтирган ёш доцентга қаради. Доцент ўрнидан бир қўзғалиб:

— Эртадан иш бошлаймиз, — деди аллақандай расмий товушда. — Комиссия ишга киришмасдан туриб кетиб қолишингиз яхши бўлмас.

Бошқарма бошлиғи ёш доцентнинг овозидаги совуқ расмийликни юмшатмоқчи бўлгандай:

— Иш бошлайлик, кейин бориб келарсиз, — деб кулди ва ўрнидан туриб, хайрлашаркан:

— Биз бу ишда жуда объектив, жуда босиқ бўлишимиз керак, энг муҳими — асабга йўл бермаслигимиз керак, — деди. — Умуман, институтда шов-шув кўтарилмаслиги учун бу гапларни ҳозирча ҳеч кимга айтманг.

Акрамга аёлнинг бояги мулоим табассуми қанчалик ёқса, бу гапи шунчалик оғир ботди.

«Булар мени ёш бола, деб ўйлашяптими? Шу ҳам гап бўлди-ю?» — деди у гижиниб. Лекин институтга келиб ўз устахонасига кириши билан «директор қидираётганини» эшитиб, ичида бир кулиб қўйди: «Бундан чиқди, гап тагида гап бор экан-да!»

Акрам директорнинг кабинетига кириб, тўрда ўтирган Султонга кўзи тушиши биланоқ, унинг ҳамма нарсадан хабардор эканини тушунди.

Султон, одатда тарам-тарам бўлиб турадиган қипқизил силлиқ юзида қон йўқ, қўлидаги ҳашаматли авторучкаси билан столни тақ-тақ уриб, асабийлашиб ўти-

рарди. У Акрамнинг саломига бош қимирлатиб қўя қолди, кейин шахт билан ўрнидан туриб деразанинг олди-га борди ва анчагача кўчага тикилиб турди. Ниҳоят, ўзини босиб олди чамаси, Акрамга ўгирилиб қаради, қўлларини кўксига қовуштириб, кесатди:

— Қойил. Бундан чиқди... ишонмагин дўстингга, сомон тиқар пўстингга, деган гап тўғри экан-да!

Акрам ҳам кинояли кулимсиради.

— Дўст тўғрисида бошқа мақол ҳам бор, яъни... дўст ачитиб гапирар, душман кулдириб, деган!

— Дўст ачитиб гапирса ўзига гапирди, лекин юқори ташкилотларга бўҳтон гапларни ташиб юрмайди!..

— Агар ўзини дўст тутган одам аччиқ ҳақиқатни душманлик деб билса, ҳақ гапни бўҳтон деб тушунса-чи?

— Ҳақ гап эмиш,— деди Султон. — Бу ҳақ гапнинг тагида нималар борлигини билмайди дейсанми? Шамол қаёққа қараб эса бошлаганини пайқагансан! Пайқагансану, «лип» этиб бу сохта генийнинг ёнига ўтиб олгансан. Лекин шуни билиб қўй: бу сохта гений умид қилган мансабингни бериб бўпти сенга! Ҳали тагингдаги курсинг, оғзингдаги нонингни тортиб олганда биласан менинг қадримни! Ҳа!

Акрам яна беихтиёр кулимсиради. Афтидан, бу одам билан баҳслашиб ўтиришнинг фойдаси йўқ, у Акрамнинг нияти пок эканини, бу ишни мансаб учун эмас, чинакам истеъдодли одамга йўл бериш учун қилаётганини тушунишга қодир эмас эди! У кўзига курси билан мансабдан бошқа ҳеч нарса кўринмайдиган одамлар тоифасидан эди!

— Майли, — деди Акрам, — тагимдаги курсимни олса олар, бир бурда нонимни топиб ерман...

— Ўзинг биласан, бироқ сўнгги пушаймон ўзингга душман!

— Майли, очдан ўлмасман,— деди Акрам. — Лекин бир нарсага ҳайронман, тунов кунги гапларингга қараганда... шамол сен томонга эсаётувди-ку, қандоқ қилиб энди бошқа томонга эсиб қолди?

Қўллари орқасида, кабинетнинг у бошидан бу бошига бориб-келиб турган Султон, гўё биров ичидан кучли тормоз бергандай, шартта тўхтади, кўзлари ёниб:

— Бу шамолларга ишониб юрган мен эмас, сен! — деди. — Бироқ Султон осонликча жон беради, деб ўйлаган бўлсанг, чучварани хом санабсан!

— Кўриб турибман. Кўриб турибману ҳайрон бўляп-

ман... Ўзингга шундай ишонар экансан, намуноча титраб-қақшайсан?

— Мен титраб-қақшаётганим йўқ, сени дўст деб кўнглимни очганимга, сенга ишониб иш тутганимга аф-сус қилипман!

Акрам унинг ўт чақнаган кўзларидан, асабий титраган лабларидан кўзини олиб қочди. У Султоннинг «дўстлик» ҳақидаги гаплари самимий эканини, бу гапларни чин дилидан гапираётганини, чунки Султон бу муқаддас сўзини поклик маъносида эмас, балки киши ўз виждонига хилоф равишда бўлса ҳам, биродарини қўллаб-қувватлаши шарт деган маънода талқин этишини тушунди. Шунинг учун ҳам Султон ҳозир астойдил изтироб чекар, демек, уни бу эътиқоддан қайириб бўлмас, ҳозир чиннакам дўстлик ҳақидаги ҳар қанақа гап унга қуруқ сафсата бўлиб туюлар эди...

— Хўп, майли!— Акрам ўрнидан турди. — Биз қанча баҳслашмайлик, барибир бир-биримизни тилимизга тушунмаймиз!

Акрам кабинетининг ўртасида қаққайиб турган Султонга ер остидан бир қараб олди ва негадир, эҳтимол кўп йил бирга ўқиб, бирга ишлашганлари учундир, кўнгли бир хил бўлиб чиқиб кетди.

Бир-икки кундан кейин институтга сал кам ўн кишидан иборат катта комиссия келди: Лекин комиссия келмасдан турибоқ институтда бошқарма бошлиғи айтган шов-шув кўтарилди. Устахоналарда иш тўхтаб, бурчак-бурчакларда шивир-шивирлар бошланди, бир-биридан бемаъни «мишмишлар» тарқалди. Илгари Акрамни кўрганда тескари бурилиб кетадиган одамлар, энди узоқдан қўл қовуштириб салом беришар, гап олишга ҳаракат қилишар эди. Лекин энг ёмони, илгари Султонни кўтар-кўтар қилиб, атрофида парвона бўлиб юрган баъзи ходимлар энди уни ҳаммадан кўп ёмонлашар, ҳатто ғийбат қилишар эди.

Акрам институтда бошланган бу ғавғони четдан кузатаркан, гоҳ бу одамларга ажабланар, гоҳ ич-ичидан ранжир, гоҳ ғиғони чиқиб, кўчаларни айланиб келарди. Ахир... Кўнгилларида шунча гап, шунча муаммо бор экан, қандоқ қилиб шу пайтгача ичларига ютиб келиш-дийкин? Наҳот одамлар шунчалик журъатсиз бўлиб қолишган? Башарти бу муаммоларни Акрам билан Зафар кўтариб чиқмаганда нима бўларди? Наҳот айтадиган бир мард топилмай, ёпиғлиқ қозон ёпиғлигича қолиб кетарди?..

Бу ўйлар Акрамни шунчалик қийнаб ташладики, комиссия иш бошлаган кунидек Убайдан келган телеграммани кўтариб кирди ва кўнглидаги бор гапни биринчи бўлиб айтиб, уч-тўрт кунга рухсат олиб чиқди. Лекин энг қизиғи, кечаси кийимларини чамадонга жойлаб, кетишга тайёргарлик кўраётганда, тўсатдан Зафар телефон қилиб қолди. У ҳам Нилуфардан «бормаса бўлмай-диган» бир хат олибди ва комиссиядан бир-икки кунга рухсат сўрабди.

Зафар бу хатнинг мазмунини Акрамга йўлда айтиб берди. Маълум бўлишича, Нилуфар: «Эндиликда ҳаёт йўлимиз ажралиб кетди», деган баҳонада, ораларини очик қилиш истагини билдирибди.

Зафар буни гапираркан:

— Бурунги замонда эркаклар битта уч талоқ билан хотинларнинг жавобини берарди, — деб кулди. — Энди, мана, аёллар битта гап билан биздақа эркакларнинг жавобини беришяпти...

* * *

Туробжон Акрамларни кўриб пешанасига бир урди ва ярим ҳазил, ярим чин, хитоб қилди:

— Ёшликдаги жазманингга бир оғиз гапирамиз деб қолдик-ку балога!.. Хотиннинг келиб ёқани бўғди — хўп, опа, бир қошиқ қондан кечинг, десам кўнмайдилар. Ёзувчингни юбординг — нуқул осмондан келиб гапирадилар. Энди бу ёқни бошлаб ўзинг келдингми? Олий суддан эмасмилар бу ёқ?

— Йўқ, яна бир нарда юқори ол, — деди Акрам. — Госконтролдан бўладилар бу киши!

— О, шўримга шўрва! Хўш, нима қилсам қутуламан? Жазманингга раисликни бўшатиб берсам қутуламанми сендан?

— Раисликни-ку бериб бўлсан? Сал шахтингдан тушиб, инсофга келган бўлсанг, шу ҳам етади.

— Инсоф ҳам гапми, ўлиб бўлдим! — деди Туробжон ва Зафарга қараб кўзини қисди:

— Лекин сиз билиб қўйинг, ука, ҳамма қилгуликни бу киши қиладилару тухматига биз қоламиз!.. Нима ҳам деймиз? Дўстинг учун заҳар ич, деган экан эскилар... Хўш, хуш келибсизлар! Камина хизматларида бўламиз...

Туробжон бояғи гапларни ҳазиллашиб айтса ҳам, Зафар газетчи эмас, архитектор эканини, қурилишларни кўриб, лойиҳаларга ёрдам бериш ниятида келганини эшитиб, хурсанд бўлиб кетди.

— Бўлмаса бундай қилайлик,— деди у. — Ана, машина тайёр. Сенлар ҳозир қишлоқни айланиб, кўрадиган жойларни кўриб, кейин дам олинглар. Мен ҳам майдачуйда гавғолардан қутулиб, кечқурун Акрамларникига чиқиб бораман. Уша ерда бафуржа гаплашамиз...

Туробжон хайрлашаркан, Акрамнинг қўлидан секин ушлаб, четга тортди, кўзларини ола-кула қилиб:

— Латта! — деди. — Гулдай хотинингни қўлдан чиқариб, қаёқдаги бир...

— Қўй, шу гапни, кераги йўқ! — деди Акрам.

— Кераги йўқ дейди-я! Мен хотининг билан кўп гаплашдим. Ҳалиям бўлса... маладес, Сайёрахон! Ҳа, нега қовоғингни соласан. Мени қоқоқликда айблаб, ўзинг бир йигитнинг бошига етдинг!.. Хўп, майли, Нортожигга айт — куркаси кўп, биттасини ошга босиб, бир-икки шиша беш юлдузлигидан топиб қўйсин!.. Тунов кунни сен мени роса олиб бориб, олиб келувдинг, энди мен яримтани отиб олиб, сен билан бир гаплашай!

— Хўп, сендан келган бало бўлса мен ҳам кўрарман, тезроқ чиқ, бир гаплашайлик! — деди Акрам кулиб.

Лекин кун ботди, курка босган ош дамланди ҳамки, Туробжондан дарак бўлмади. Кундуз Нилуфарнинг олдига бориб келган Зафар, ошни еб бўлар-бўлмас, яна уни қидириб кетди. Қасалхонага киришни ҳам, кирмаслигини ҳам билмай, кун бўйи қийналган Акрам Зафар кетгач, уйга сизмай қолди. У сойни бир айланиб, хиёл ёзилиб келиш ниятида ўрнидан турган эди, Нортожи тўхтатди.

— Ака, бир гаплашиб олайлик,— деди у, кутилмаган бир қатъият билан ва самовар кўтариб келган хотинига қараб қўшимча қилди:

— Сен болаларингга қарайвер... Ойимларга айт — чиқсинлар, гап бор!

Ўрнидан қўзғалган Акрам қайта ўтирди. У гап нима ҳақида кетишини сезиб турар, ҳозир бу гапнинг очилишини ҳам истар, ҳам истамас эди. Истамаслигига сабаб Нортожи ҳозир ор-номус тўғрисида гапириб, худди мўйсафидлардай унга ақл ўргатишини билар, айни замонда, Сайёра тўғрисидаги гапларни эшитгиси келарди. У боя эшикдан кириб келгандаёқ Моҳира хола бўйнидан қучоқлаб, «Нималар қилиб қўйдинг, болагиннам, кўзларинг киртайиб адоён тамом бўпсан-ку!» — деб йиғламсираб қарши олган эди. Мана ҳозир ҳам Моҳира хола маъюс юриб келиб, сўрининг четига ўтирди. Акрамнинг юзига тикилиб оҳишта уф тортиб қўйди.

— Сизни чақиришдан мақсад, ойп, акамлар билан бир гаплашиб олсак,— деди Нортожи ва ўнғайсизланиб кулди. — Ука акага насихат қилиши қийин экан, лекин... ўлимдан номус кучли дегандай, жа... одамни ерга урадиган иш бўпти-да, ака...

Нортожи, бошда гапни ийманганнамо бошласа ҳам, аста-секин қизишиб кетди. Унинг фикрича, Акрам, ҳар қанақа ўқимишли бўлиб, аёл зотига тенг ҳуқуқли деб қараганда ҳам, хотинининг жilовини бунчалик бўш қўймаслиги керак эди, негаки, у минг олим бўлса ҳам, бир томони қишлоқдан чиққан одам! Мана энди, янгича оила қураман, янгича яшайман деб, оқибат нима бўлди? Юзи ерга қараб қолди. У хотин наинки Акрамни, бутун авлод-аждодларини номусга қолдирди! Аждодларидан битта ҳам бунақа беҳаё чиқмаган эди, мана энди чиқди-ю, бутун қишлоқ олдида шармандаи шармисор қилди!.. Йўқ, Нортожи акасига ақл ўргатмоқчи эмас, у ҳатто бу гапларни айтишга ҳам уялади. Лекин... пичоқ суякка бориб тақалди-ку, ахир? Бунақа экан... Акрам олдини олса бўлмасмиди? Сайёрадан олдин унинг жавобини бериб, кавушини тўғрилаб қўйса бўлмасмиди? Ахир хотин киши эрини ташлаб кетибди деган гап, бу... йигит кишининг шаънига тўғри келмайдиган гап-ку ахир?..

Нортожи қайнаб, дил-дилидан ачиниб гапирар, акаи меҳрибони учун, бутун қишлоқ ҳурмат қилган машҳур одамнинг обрўсига доғ тушгани учун ич-ичидан зил кетаётгани шундоқ кўриниб турарди. Лекин қизиқ: унинг насихатлари, илгарилари Акрамга хуш ёқадиган мўйсафидларга хос вазминлиги, авлод-аждодлари учун, эл-юртнинг ор-номуси учун куйиб-пишиб гапиришлари — бунинг ҳаммаси ҳозир Акрамнинг жиғига тегиб, ғазабини қўзғамоқда эди. Ажабо: шундай ёш, ўқиган бир йигит... кексаларга хос мулоҳаза юритса! Бугунги ҳаётнинг бутун зиддиятларидан беҳабар, эски урф-одатларнинг мангулигига бу қадар ишониб, унга ақл ўргатса!.. Манманликми бу ё нодонликми, ёки бўлмаса ўтакетган бир худбинликми?.. Сен бунчалик ишонч билан гапиришдан олдин ўз оила ҳаётингга бир разм сол! Хотиннинг, келин бечорани қанчалик эзиб қўйганингни бир ўйлаб кўрсанг-чи!

Акрам укасининг лампочка шуъласида қип-қизил товланган юзидан, асабий чақнаган кўзларидан кўзини олиб қочди, у юраги гурс-гурс уриб ва «портлаб» кети-

шидан кўрқиб, настки лабини қаттиқ тишлади, хайрият, шу пайт гапга Моҳира хола аралашди.

— Шошмагин-чи, мунча кўп гапирдинг, болам, — деди у ва катта ўғлига бир қараб олди.— Оила-рўзгорда нималар бўлмайди, нималар ўтмайди, болам? Эр-хотиннинг уриши — дока рўмолнинг қуриши...

— Э, қўйинг шу гапларингизни! — деди Нортожи бўғилиб.— Дока рўмолнинг қуриши!.. Кеннойимлар... У хотин яхши бўлса шундай қилармиди?

— Босиқ бўлгин, болам... Чамамда Акрамжондан ҳам ўтганга ўхшайди. Мен гаплашдим... — Моҳира хола гўё Акрамнинг тўлиб турганини сезгандай қўлини унинг қўлига қўйди. — Бечора... оёғи синиб, касалхонага тушгандан бери ҳар кунни кираман, чамамда уям кўнглида...

— Э, қўйинг, ойи!— қўлини силтади Нортожи. — Тушунмаган ишга нима қиласиз бош суқеб? Бу ишлардан мақсад... нияти бузилган у хотиннинг. Бўлмаса... нимадан камчилиги бор эди унинг? Уй-жой деса — уй-жой, кайф-сафо деса — кайф-сафо!.. Семизликни қўй кўтарди! У хотин... нияти бузилмаган бўлса... киночи олифта йигитларга қўшилиб, артистка бўлиб нима қиларди?..

— Ҳой, болам...

— Бутун қишлоқ олдида номусга ўлдириб бўлдику бу беҳаё...

Акрам ич-ичидан қайнаб чиққан титроқ тирноқларигача зирқиратиб юборганини сезиб:

— Бас! Ҳаддингдан ошма!— деди, сўнг оғир нафас олиб, қўшимча қилди:— Агар ука бўлмоқ тугул, ота бўлсанг ҳам, иккинчи айта кўрма бу гапни!..

— Шунақами ҳали? Мен гапирсам сизни деб, авлодаждодимизни деб...

— Сен мен учун номус қилмай қўя қол, — деди Акрам. — Уят қилишса мени қилишади. Ёш бошинг билан сенга ким қўйди бутун авлодаждоднинг кафилини олиб? Худди юзга кирган чолларга ўхшаб папд-насиҳат қиласан-а! Ундан кўра ўз оилангни ўйла. Келиннинг юриштиришига бир қара: малай ҳам бунчалик бўлмайди...

Акрам бу гапни айтишга айтди-ю, пушаймон қилди, чунки бу гап ака-ука ўртасида айтилмай келаётган эски дардни кўзгаб, эски яранинг юзини тирнаши мумкин эди!.. Дарҳақиқат, Нортожи бу гапдан аллақандай тўлганиб:

— Агар малай бўлса,— деди ўксиб. — Ота-бобомиздан қолган шу рўзгорни қиламан деб бўлди! Мен ҳам билардим, бу бечорани сизнинг хотинингизга ўхшатиб

ўйнатиб қўйишни! Лекин... билмадим, унда бу уй-жой нима бўларди? Ойимларнинг ҳоли нима кечарди?

Акрам ер остидан оёисига қаради. Моҳира хола билдирмасдан чуқур тин олди, кейин:

— Менинг ташвишимни чекмай қўя қол, болам, — деди секин. — Мен бир кунимни кўрарман. Ҳалиям бўлса... ўз бола-чақангни ўйла, жуфти ҳалолингнинг кўнглини ол... Мен бир оёғим ерда бўлса, бир оёғим гўрдаги одамман...

— Энди ҳамманг шундай дейсизлар. Лекин бошда.. э, нимасини айтай! — Нортोजи қўлини бир силтаб ўрнидан туриб кетди.

Она-бола сўрида ёлғиз қолишди. Ҳавони райҳон ҳидига тўлдириб шабада елиб ўтди, ариқ бўйидаги оқ тераклар дарёдай шовиллади, боғнинг қайси бир жойида дўп-дўп олма тушди.

— Мен бир кун эмас, бир кун шу гап чиқишини билувдим, — деди Моҳира хола ўқсиб. — Тентак! Узи ўқишга бормади. Уша бояги... Содиқвойлар билан ошна бўлиб олди-ю, энди мана бундай дейди... Менга нима? Мен бир кунимни кўрардим, ишқилиб... сенлар бахтли бўлсаларинг бўлди менга...

Она бир зум жим қолди, кейин яна ўглининг қўлини силаб, деди:

— Оила бўлган жойда... унча-мунча гап ўтади. Сен унинг олдига кир, болам, мен уч-тўрт кун ёнида ўтирдим. Юрагим сезиб турибди, кўнгли ҳалиям совиган эмас сендан. Худо билади — кирсанг қувонса қувонадики, ранжимади...

Акрам чурқ этмади. У оёиси гапини давом эттиришини истар, лекин буни сўрашдан ийманар эди.

— Ундан ҳам хато ўтгандир, — деди Моҳира хола. — Аёл киши кўнгли поэтик бўлади. Ожиза йиқилганда уни суяш ҳам марднинг иши. Уйлаб кўр, болам.

— Хўп, оин, бир гап бўлар. — Акрам нимадандир ийманиб ўрнидан турди. — Дам олинг, мен сойни бир айланиб келай...

Сой бўлакча бир осуда сукутга чўмган, тўғонда қурбақалар қуриллар, у ер-бу ерда қорайиб кўринган отларнинг ажриқни курт-курт чайнаши эшитилар, жар ёқасида оқ тераклар худди осойишта оққан дарёдай сокин шовилларди.

Акрам бу галати сукутни бузгиси келмагандай, бир-бир босиб тўғон бўйига борди, бақаларнинг сайрашига, қамишларнинг майин шитирлашига қулоқ солиб, тиниқ

сувда милт-милт ёнган юлдузларга тикилиб, узоқ турди.

Ўша Сайёрага уйланган йили улар ҳар оқшом шу ерга келишар, ҳув анави тол тагига қуруқ пичан тўшаб ўтиришар, сувнинг секин шилдирашига, балиқларнинг чўлп-чўлп сакрашига қулоқ солиб, аллақандай тиниқ ширин хаёлларга чўмишарди... Сайёра совқотганида эркаланиб Акрамнинг қучоғига кирар, Акрам унинг елкасига костюмини ташлаб, қучоқлаб олар, Сайёранинг сал ийманиб, уялиқираб берган бўсалари вужудида оловли эҳтирос уйғотарди...

Ҳеч қачон тугамайдигандек туюлган бу масъуд оқшомлар, сира сўнмайдигандай туюлган бу гўзал эҳтирос қачон сўнди, қачон эскирди? Ўша чоғларда севги деб аталган бу ҳисни бир умр эъозлаб ўтаман деб, онт ичган Акрам уни қачон беқадр қилиб шамолга совуриб қўйди, турмушнинг нкир-чикирларидан асраб қололмади? Сайёра-чи? Профессорнинг тантиқ фарзанди, умрида ташвиш чекмай ўсган қиз, у ҳам бу қийинчиликларга бардош беролмади. Бардош бериш у ёқда турсин, Акрамни қоралади. Қоралагани ҳам майли. Хулқ-атвори-чи? Енгилликлари-чи?

Акрам яна ўша эски ўйларига қайтганини сезиб, ичди да кулимсиради.

«Йўқ, бу майда-чуйда гап-сўзларга, гина-кудуратларга чек қўйиш керак. Эртагаёқ Сайёранинг олдига кирди. Йигитларча даггал гаплашиб, қўлидан шартта ушлайди-ю, етаклаб олиб чиқиб кетади.

Ахир ўша кунни кўлда Сайёра ундан кўнгли совигани учун эмас, балки қаттиқ ранжигани учунгина шундай қилаётганини сизди-ку! Бас, шундоқ экан, энди йигитларча иш қилиши керак! Айтмоқчи... Ҳамида билан ҳам кўришиши керак! Аттанг, ўшанда қалб туйғусига эрк бериб, унга хат ёзиб кўп чакки қилган экан... Содиқвой ҳам аҳмоқ-да! Лекин... Содиқвойнинг ўрнида, ўшанақа бир хат топиб олса, унинг ўзи нима қиларди? У пичоқ урмас эди, албатта, бироқ... Аттанг! Бу ёғини ўйламаган экан ўшанда! Ҳеч ўйламаган экан!»

Акрам бир-бир босиб орқага қайтди, боғларига яқинлашиб қолганида чап томондаги толлар орасидан кимнингдир қораси кўринди. Акрам уни юришидан таниб, Зафармисан, деб чақирди.

Зафар қадамини тезлаштириб етиб келди:

— Ҳа, бахтиёр дамларни эслаб юрибсанми, — деб кулди.

Акрам унга жавоб бермай ҳазиллашди:

— Хўш, қайта тил топишдингми дейман, ҳаяллаб қолдинг? Ё зиёфат қуюқ бўлдимми?

— Зиёфат... — деди Зафар ва яна кулди. — Зиёфатни эртага еймиз. Тўйга айтиб келдим, дўстим.

— Қанақа тўй?

— Қанақа бўларди? Нилуфархон билан ўша ҳалиги... режиссёрнинг тўйи!

— Сен нима дединг, розилик бердингми?

— Мен нима ҳам дердим!— Зафар елкасини қисди. — Ҳар кимнинг ихтиёри ўзида! Мен уни зўрлаб хотин қиллолмайман-ку, бир-бирини севишибди — қовуша-веришсин!

«Мана, бунга барибир, оламни сув босса, тўпигидан келмайди!»

— Садқан севги кетсин бунақа бўлса!— деди Акрам. Зафар оғир хўрсинди, кейин:

— Майли! — деди гижиниб. — Билганини қилсин. Қутулганимга шукур!

— Қойил-э!— деди Акрам, лекин у бунини мақтов сифатида айтдими ё койибми, тушуниб бўлмас эди.

* * *

Сайёра билан Ҳамида қишлоқда бўлаётган ҳамма янгиликлардан хабардор эди.

Улар Акрам билан Зафарнинг қишлоққа келишганини ўша куннёқ эшитишди, «Нилуфар билан Шавкатжонларнинг тўйи бўлармиш», деган хабар эса уларга бошқалардан ҳам аввал етиб келди. Ҳамида Нилуфарларни танимагани учун бу гапга қанчалик лоқайд қараса, Сайёра шунчалик ҳайратда қолди.

Нилуфарга-ку ҳайрон бўладиган жойи йўқ, «кино-режиссёр» деган сўзни эшитганидаёқ ҳушини йўқотиб қўйган. Лекин Шавкатжон-чи? Кечагина Нилуфардан кулиб юрган одам, бугун нечук уни тўсатдан севиб қолдйкин?

Сайёра Шавкатжоннинг хушомадлари-ю, муҳаббат изҳор қилмоқчи бўлганлари эсига тушиб, дам қизарар, дам гўё биров уни алдаб кетгандай юрагининг аллақаси ачишар эди. Бундан чиқди, унинг киниси бошқа-ю, хулқ-атвори бошқа, қисқаси, домланинг айтганини қил, қилганини қилма, экан-да!..

Сайёранинг ўйлари, севги, вафо, садоқат ҳақидаги тасавурлари эса... шунчаки кулгили бир нарса экан.

Лекин ундай деса... Акрам қишлоққа келганини эшитгандан бери, умуман, бу ерга тушгандан бери негадир Акрамни кўп эслайди, унинг ўйчан, сал ғамгин чеҳраси кўз олдидан кетмайди, айниқса тўй бўлган йилли қишлоқда ўтган бир ой хаёлидан чиқмайди, шундай пайтларда Нодира туғилиб, ўқишни ташлашга мажбур бўлган оғир йиллар ҳам бошқа маъно касб этади; бу қийинчиликлар учун ёлғиз Акрам эмас, ўзи ҳам айбдор эканини тан олгиси келади... «тиқ» этган товушдан юраги бир сапчиб тушади...

Акрамлар келганининг эртасига кечқурун Сайёра билан Ҳамида чой ичиб гаплашиб ўтиришган эди, ташқаридан Туробжоннинг: «Киришга рухсат борми ё пропус-ка талаб қиласизми?»— деган овози, кейин ҳамшира хотиннинг: «Қайдам, улар овқатланишяпти шекилли»,— деган жавоби эшитилди. Бунга Туробжон:

— Иштаҳалари жойидами?— деб кулди. — Жойида бўлмаса мана тошкентлик меҳмоннинг бир шиша коньяги бор!

«Тошкентлик меҳмон» сўзини эшитган Сайёра ялт этиб Ҳамидага қаради, у ҳам ранги ўчиб, аллақандай питиллаб қолганини кўриб, ичида кулди. Шу пайт, эшик шарақлаб очилди:

— Мумкинми, ўртоқ хонимлар?

Сайёра юраги «шиғ» этиб ўгирилиб қаради-ю, енгил тортди: «Тошкентлик меҳмон» Акрам эмас, Зафар эди!

Туробжон оғзи қулоғида, Сайёралар билан кўришаркан:

— Қойил-э!— деб хитоб қилди. — Қасалхонанинг бош врачлари карам шўрва ичиб ўтирса! Ошпазга шама қилсангиз-ку, товуқ шўрвалар билан паловхонтўралар қаторлашиб келарди!

— Сиз ўргатиб қўймасангиз, биз шама қилишни билмасак?— деди Сайёра.

— Ҳозир ўргатиб қўямиз!— деди Туробжон ва қўлини артиб, ўридан турган Ҳамидага юзланди.

— Шошманг, сиз ҳам шама қилишни ўрганиб кетинг! Ҳамида кўзини ердан узмасдан:

— Бир киши ўрганса... икки кишига этади,— деди кинояли кулимсираб.

Туробжон ерга қаради, пешанаси тиришиб:

— Бирпас ўтиринг, сизга айтадиган гап бор, — деди.

Ҳамида ўтиришини ҳам, кетишини ҳам билмай бир Зафарга, бир Сайёрага қаради. Зафар ўнғайсизланиб ва

негадир қизариб, деразанинг олдига ўтди. Сайёра эса «ўтиринг», деган маънода имо қилди.

— Бошқа пайт гаплаша қолайлик...

— Менинг бировдан яширадиган сирим йўқ,— деди Туробжон. У Сайёрага қараб ғалати кулимсиради. — Гапнинг пўскалласи... сиз ғолиб чиқдингиз! Содиқвой жазосини тортяпти, биз ҳам мана, бош эгиб келдик.

Ҳамида ранги ўчиб:

— Мен уни жазолансин, деб ариза берган жойим йўқ!— деди. — Фақат мени...

— Хўп, мен шахсан ўзим учун гапирай: мен енгилдим ва сиздан кечирим сўраб келдим!

— Қесатмасангиз ҳам бўларди!— деди Ҳамида.

— Ё раббим! Энди чин гап ҳам кесатиқ бўладими? Сиз бизни чақиб-чақиб гапиргандаям биз чидаб берган эдик-ку!

— Мен гапирган бўлсам ўзимни эмас, хотин-қизларни деб гапирдим. Уша бечораларнинг ҳол-аҳволини деб, болаларни деб...

— Хўп, ҳозир мажлис қилмайлик,— деди Туробжон кескин. — Бу гапларни бир-биримизни кесатмайдиган бўлиб, идорада ўтириб бафуржа гаплашамиз. Сиз бўттан чиқасизу ўз ишингизга борасиз. Туробжон ёмон бўлса ёмондир, аммо адолатсизлик қилганда бўйнига оладиган одати бор унинг. Гап шу!

Ҳамида индамади, столдаги идиш-товоқларни йиғиштириб чиқиб кетди. Туробжон аллақандай нажот тилаб Сайёрага қаради.

— Тавба! Наҳот кесатиб гапирган бўлсам?

Сайёра кулди.

— Кесатмаганингиз бу бўлса, кесатганингиз қанақа бўлади?

— Ростданми?— деди Туробжон ўзиям ажабланиб.— Ҳа, одат-да, одат! Сут билан кирган, жон билан чиқаркан!.. Хўш, ўзларидан сўрасак? Оёқ тузалиб қолдими? Тезроқ тузатинг-да, буни! Хўжайиннингиз ҳам шўтталар. Кечаю кундуз касалхонанинг атрофида парвона-ю, кирай деса сиздан қўрқадилар...

— Яна кесатиқми?— деди Сайёра.

— Менга ишонмасангиз, ана, укамдан сўранг, Зафаржондан сўранг. Худо ҳаққи... жигари қон бўп кетди оғайнимнинг!..

— Майли!— деди Сайёра ва энтикди. — Кераги йўқ... Бировлар аралашадиган гап эмас бу...

Туробжон ўрнидан турди.

— Мана бу гапингизга қўшилмасдан иложим йўқ. Яшанг. Хўш, бизга хизмат йўқми? Бор бўлса айтинг. Йўқ бўлса... кетдим. Лекин сиз индамасангиз ҳам, оғайнимга салом айтиб қўяман номингиздан. Жа йўлингни пойлаб ўтирибди дейман... Хўп-хўп, қовоғингиз солинамсин!.. Хайр... Айтмоқчи, Ҳамидахонга айтиб қўясиз: бояги гап — гап!..

— Ғалати йигит экан-ку, бу раис!— Зафар кулимираб келиб Туробжоннинг ўрнига ўтирди.— Сиз ҳам қишлоққа келаман деб, ташвишга қолибсиз. Қалай, тузукмисиз?

— Раҳмат...— Сайёра Зафарга синовчан тикилди-ю, уялиб кўзини олиб қочди, назарида Зафар қорайиб, озиб кетгандай туюлди.— Ўзингиз... ўз ишларингиз тузукми?

Зафар елкасини учирди:

— Бизнинг ишлар... ишлар нима бўлаётганини эшитгандирсиз, ахир...

— Эшитдим,— деди Сайёра.— Нилуфар-ку, ўзи бир марта айтувди, Шавкатжонга ҳайронман...

— Шавкатжон деганингиз уйланишга мажбур бўлган шекилли. Ораларида бир гап ўтганми, кейин Нилуфар: уйланмасанг ўзимни бир бало қилиб қўяман, деб қўрқитганми, ишқилиб, айтишгаям тили бормайди одам... — Зафар ижирғаниб қўл силтади, сўнг Сайёрага мулойим тикилди.— Ростини айтсам, сиз жуда яхши қилибсиз... Йўқ, мен уларни ёмонламоқчи эмасман. Шунчаки... Сизга тўғри келмас эди бу иш. Кўнгилисиз воқеа сабаб бўлсаям... оқибати яхши бўпти. Раис айтиб берди — жа енг шимариб ишга киришибсиз.

Сайёра меҳмон мақтаган мезбоннинг қизчасидай юзи ловиллаб:

— Билмадим энди, шунақа бўлди,— деди ва гапни буриш учун.— Беш-олти кун шу ерда бўларсиз?— деб сўради.

— Йўқ, мен бугун кетяпман.

— Нега? Тўйда бўлмайсизми?— деди Сайёра ва ўз саволининг ўринсизлигини сезиб, дудуқланиб қолди.— Ҳай албатта, сиз...

— Йўқ, кетишимга сабаб сиз ўйлаган нарса эмас,— деди Зафар.— Гап шундаки, институтда тўполон. Комиссия ишляпти. Афтидан, директор ишдан олинса керак.

— Ўрнига ким бўлмоқчи? Сизни... табриклайверсам бўладими?

— Йўқ, — деди Зафар ва кулди. — Аксинча, мен сизни табрикламоқчиман. Акрам бўлиши эҳтимоли бор. Ҳар ҳолда, мен шошаётганимнинг бир сабабиям, Акрам учун қаттиқ курашмоқчиман.

Сайёра негадир қизариб:

— У кишининг ҳали директор бўладиган қобилиятлари бор эканми? — деб пичинг қилди.

— Сизни билмадим, лекин бизга қолса — бор! — деди Зафар. — Агар боя раисга айтган гапларингизни эшитмаганимда Акрамни ҳозир тоза мақтардим... Эҳ, Сайёра, Сайёра! Сиз ҳали ёшсиз, турмушни билмайсиз. Кўп нарсага тушунмайсиз.

— Сиз қариб қолдим демоқчимисиз?

— Ҳар ҳолда мен сиздан бир-икки кўйлак олдин тўздирганман. Шунинг учун менинг насиҳатларимга кираверинг. Хўп, менга рухсат берасиз, Сайёрахон. Уйингиздагиларга айтадиган гапингиз йўқми?

— Йўқ-йўқ! Уларга бу гапларни айта кўрманг.

— Хайр, бўлмаса, тезроқ тузалиб чиқинг!

Зафар чиқиб кетганидан кейин Сайёра, кўзи шифтда, хаёлга толиб узоқ ётди... У Туробжон билан Зафарни, тўғрироғи, уларнинг Акрам тўғрисидаги гапларини ўйларди. Мана, бир ҳафта бўлдики, ким кўришга келмасин, ҳамма Акрам ҳақида гапиради, сўз орасида унинг исмини қистириб кетади, мақтайди... Унинг ўзи-чи? Сайёра негадир ўпкаси тўлиб, кўзига милт-милт ёш олди...

Ҳа, Сайёрага бир нима бўлди. Кўнгли бўш бўлиб қолди. Йўқ, у ҳам эмас, бу ҳам эмас бошда зуваласи бўш экан унинг. Бўлмаса... Нилуфарга қаранг! Бунақа гапларни писанд ҳам қилмайди. «Ана тўй қиламиз, мана тўй қиламиз», деб туппа-тузук бир йигитнинг бошини бир йил айлантириб юрди-ю, мана энди синашта бўлмаган одамга турмушга чиқяпти!.. Яна Нилуфар! Ҳасад қилиш тугул ўйлашга ҳам арзимади у!..

Сайёра эшикдан чеҳраси аллақандай очилиб, кулимсираб кирган Ҳамидани кўриб, маъюс жилмайди.

— Келинг.

Ҳамидани келиб унинг ёнига ўтирди.

— Уйимга бир гап келди, шуни сизга айтсам, кўнглимни очсам дейман, Сайёрахон... Эсингиздами, тунов кун сиз гап олмоқчи бўлганингизда «қўйинг, барибир дардимга тушунмайсиз», дегандим?

Сайёра кулди.

— Сиз бахтиёрсиз, шунинг учун тушунмайсиз деган эдингиз.

— Майли-да!—деди Ҳамида қизариб. — Энди билсам сиз ҳам... Оққўнги, соддагина жувои экансиз...

— Раҳмат, — деди Сайёра.

— Энди... Кўнглимни очадиган бўлсам... эрим билан орани очик қилишга қасам ичдим! — деди Ҳамида. — Агар керак бўлса... уни бўшатишлар деб ариза ёзиб берман. Бироқ энди у билан бир куи ҳам турмайман! — Ҳамида пешанасига тушган соч толаларини тўғрилаб Сайёрага қаради ва гўё унинг койиб беришидан қўрққандай, шошиб давом этди: — Сиз ўйламангки, мени бошқа эр қилмоқчи деб. Ҳозир айтиб берман, ҳаммасини айтиб берман. Фақат кўнглингизга ҳеч нарса келмасин, Сайёраҳон, қачонлар ўтиб кетган гаплар...

— Қизиқсиз-а!— деди Сайёра, лекин ўз ихтиёрига қарши юраги бир ҳаприқиб тушганини сезиб, ичида кулиб қўйди. — Айтаверинг, Ҳамидахон.

— Айтсам... ўшанда, мактабда ўқиб юрган чоғларимда сизнинг хўжайинингиз билан, Акрам акамлар билан ҳалигидақа... сал-пал гаплашиб юардик. Жувоимарг бўлай агар, шундан бошқа...

— Қўйинг энди шу гапларни! — деди Сайёра.

— Кейин у киши армияга кетдилар. Мен у маҳалда саккизинчини битириб, колхозга чиққан пайтларим. Идорада ишлайман. Ҳам ўзим комсоргман. Бу ўртада бу киши — хўжайинни айтаман — хизматдан қайтиб, шофёр бўлиб кирдилар... Боя айтдим — комсоргман. Тез-тез шаҳарга чақиришади, даштга қатнайман... Мен ўлгур ҳам ўшанда кўзга яқин эканманми, билмадим, бу киши ёпишдилар-қолдилар. Бир ёққа борадиган бўлсам, машинасини кўндаланг қилганлари-қилган, кечалари, йўқ десам ҳам қўймай, уйга олиб чиқиб қўядилар. Ишқилиб, қишлоқчилик экан, бирпасда гап-сўз бўлди-қолди. Сал ўтмай, бу миш-мишлар хўжайинингиз Акрам акамларнинг қулоғига ҳам етиб борибди. Бир маҳал у кишидан: «Сендан кутганим шу бўлдим, қилган аҳд-паймонларинг қани?»— деган маънода хат келиб қолди. Бу гап суяк-суягимдан ўтиб кетди. Майли, бўлари бўпти, дедиму тўйга розилик бериб юбордим...

Ҳамида ўпкаси тўлиб, бир зум жим қолди, кейин ловиллаб ёнган юзини кафтлари орасига олиб, секин давом этди:

— Розилик беришга бердиму тўй ўтмасданоқ хато қилганимни тушундим. Бироқ шима қилай, тишимни тишимга қўйиб чидадим, сабаби — гап-сўз бўлишдан қўрқдим. Кейин бола бўлди. Болаларни ўйлаб яна чидадим...

Сизга ёлгон, худога чин, ўзингиз билган жоҳилликдан кейин ҳам, болаларни деб, гап-сўздан кўрқиб, шу ерда бир ҳафтагача эзилиб ётдим. Энди ўйлаб қарасам, ҳаммаси бекор экан! — Ҳамида яна чехраси ёришиб, мулоим кулди:— Нимадан кўрққанимга ўзим ҳам ҳайронман! Ҳозир уч болани боқолмайдиган замонми? Худо хоҳласа, гулдай парвариш қилай. Одамларнинг гап-сўзи бўлса... Наҳот қаёқдаги бачкана гап-сўзлардан кўрқиб, ёш умримни ҳазон қилишим тўғри бўлса? Тўғримни, Сайёраҳон?

Сайёра боши билан таъкидлади:

— Тўғри!

Ҳамида ҳаяжондан ўрнidan туриб, деразанинг олди-га ўтди.

— Кўчада раис яна гапга тутдилар, тезроқ тузалиб чиқ, ўз ишингни ол, дедилар... Ўзлариям жуда мулоим бўлиб қолибдилар... Шошманг, дедим ичимда. Агар яна ноҳақ иш қиладиган бўлсангиз... сиз билан мана энди олишман, дедим!.. — Ҳамида ёш қизчадай хушнуд кулиб, жойига бориб ётди.

Сайёра, оғир тин олиб, кўзини юмди. «Мендан кўра Ҳамида ҳам яхши! Менга ўхшаб беқарорлик қилмасдан мана, орани очик қилди-қўйди! Мен-чи? Мен нега ўзимни бунча қийнайман?»— деди у алам билан. Лекин кўнглининг бир четида Ҳамидадай бўлолмаслигини сизди. Журъатсизлик қилгани учун эмас, балки Акрам иккисини боғлаб турган ришталар мустаҳкамроқ, муносабатлари эса тамом бошқача бўлгани учун ҳам Ҳамидага ўхшай олмаслигини тушунди. Тушунди-ю, ҳам газаб, ҳам алам билан деди: «Агар бояги гаплар тўғри бўлса... қаёқларда юрибди? Йигит одам ҳам шунақа бўладими? Йўқ, ҳаммаси бекор! У эзилиб юрган бўлса... иззат-нафсимга, йигитлик шаънимга доғ тушди деб, эзилиб юрган-дир!..»

Сайёра кўз ёшини Ҳамида кўриб қолишидан кўрқиб, деворга қараб ўгирилиб олди.

* * *

Сайёра Нилуфар билан Шавкатжоннинг тўйига бормоқчи эмас эди, Убай: «Сиз бормасангиз мен ҳам бормайман, Шоҳиста ҳам бормайди», деб ёлвориб туриб олди. Сайёра унинг аллақандай маъюслик чўккан кўзларига тикилиб:

— Сизга нима бўлди?— деган эди, Убай уф тортиб қўлини силтади.

— Бу кинонинг иши жуда мураккаб экан. Бошда мақола-пақола-ю, очерк-мочеркимни ёзиб юраверсам бўларкан, сиз ҳам шуни тушуниб кетдингиз шекилли кинодан?

— Нима қилди? Нилуфархон бош ролни эплай олмайди, деб қўрқяпсизми?

— Гап Нилуфархонда эмас!— деди Убай ва яна уф тортди.— Бу ерга келгандан кейин сценарийнинг кўп камчиликларини кўрдим. Айниқса, бош қаҳрамон билан эрининг муносабатлари сунъий чиқибди. Ёш жувон ҳалли инженер йигитни севиб қолиб, эрини оппа-осон ташлаб кетишлариям... хуллас, ясама гаплар анча-мунча бор экан...

Сайёра ўз ўйлари билан Убайнинг фикри бир жойдан чиққанидан қувониб:

— Тўғри-тўғри,— деди.— Мен ҳам сезган эдим буни!

— Шавкатжонга шуларни айтиб, сценарий устида бир оз ишлайлик десам — кўнмади. Унгаям осон эмас, съёмкани тўхтатиб бўлмас экан, сценарийга катта ўзгариш киритиш учун бадний советнинг рухсати бўлиши керак экан... Лекин сценарийнинг хатоларини кўриб туриб, съёмкани давом эттириш!.. Ҳай, майли!— деди Убай.— Тўй ўтсин, масалани бадний советга кўтариб чиқишдан бошқа илож қолмади...

Тўй, тўғрироғи, йигирма-ўттиз кишилик зиёфат, колхоз боғининг шийпонида бўлди.

Сайёрани шойи кўрначалар тўшалган инвалидлар коляскасига тушириб олиб боришди. Уни чинакам келинлардай оқ кўйлак ва оқ туфли кийиб, бошига нафис оқ рўмол ўраб олган Нилуфар кутиб олди, кўзларини сузиб, ўпишаркан:

— О, Сайёра, шундай бахтиёрман, шундай бахтиёрман! — деб шивирлади. Лекин унинг чеҳрасида аллақандай ғам бор, кўзлари нам эди. Соқолини олдириб, бошига дўппи кийиб олган Шавкатжон эса, Сайёра билан кўришаркан, ҳазиллашди:

— Қалай, бахтиёр куёв тўраларга ўхшайдиларми камина?

— Ҳа, бир-бирингизга муносибсизлар! — деди Сайёра ва бу гапни пичингдай эшитилганини сезиб, қизариб кетди.

Шавкатжон қўл қовуштириб:

— Ташаккур, — деди ва Нилуфарга имо қилиб кетди. — Биз камбағалга шу ҳам бўлаверади!

Нилуфар бирдан кўзига ёш олиб:

— Нега куласиз? Нега кесатасиз?— деди ҳиқиллаб.

— Кўзингизни артинг, хоним?!— шипшиди Шавкатжон. Унинг кўзлари ғазабдан ола-кула бўлиб кетди. — Хоҳласангиз шу, хоҳламасангиз йиғиштириб қўя қоламиз... сиз яратган бу комедияни! Боринг, қизларни кутиб олинг!

Нилуфар яна бир ҳиқиллади-да, юзида ясама табасум, кўзларини тез-тез артиб, дарвозадан кириб келган қизларга қараб кетди.

— Нега бундай қиласиз?— деди Сайёра, рангидан қони қочиб. — Бечора қизни бунчалик ҳақорат қилиш... йигит кишига ярашмайди, Шавкатжон.

— Бечора бўлса... Ким уни мажбур қиляпти бу ишга?— деди Шавкатжон. — Йўқ, кечирасиз, у эмас, мен бечораман. Менга раҳм қилинг, Сайёраҳон!

Сайёра унга гап уқтиришдан ожиз эканини сезиб, индамай қўя қолди.

«Бу йигитда... меҳр-оқибат, ишонч, эътиқод деган нарса борми ўзи ё йўқми?» — деди Сайёра, деди-ю, Акрамнинг чўрткесарлигини, қишлоқи кўрслик деб, принципаллигини беҳуда қайсарлик, деб ўйлаганари эсига тушиб, юзи буришиб кетди: Акрам қаёқда-ю, бу қаёқда!

Кечани Убай очиб куёв-келинга бахт-саодат, ширин ҳаёт ва катта ижодий муваффақиятлар тилади...

Убайдан кейин оператор сўз олиб, куёв-келин шаънига иккинчи қадаҳ кўтарилаётганида уч-тўртта активлари билан Туробжон келди. Раисни кўрганда ҳамма ўрнидан туриб, ғала-ғовур бўлиб кетди. Лекин Туробжон куёв-келин билан узоқдан саломлашиб, Сайёранинг ёнига келиб ўтирди.

— Сиздан ҳол-аҳвол сўрайлик, деб хўжайинингиз билан шифохонага борувдик, сиз тўйда юрибсиз!..

— Тўйни эшитганимда оёғим ҳам тузалиб кетди, — кулди Сайёра. Туробжон эса, қовоғини солиб:

— Айтиб қўяй, хўжайинингиз кетяптилар, — деди. — Министр ўзлари телеграмма юборибдилар. Каттакон бўй кетадиганга ўхшайди хўжайинингиз!

— Менга қолса... министр бўлсин!— деди Сайёра, лекин негадир ўпкаси тўлиб, бошини эгди. Унинг «қилт» ютинганини сезмаган Туробжон:

— Хўп, нима ҳам деймиз!— деди-да, қўлига қадаҳини олиб куёв-келинни табриклагани кетди.

«Майли, кетаверсин. Оқ йўл! Бир келиб ҳолинг нима дейишга ярамаган одамга ялинадиган жойим йўқ. Ке-

таверсин!..» Сайёра кўз ёшини зўрға тўхтатиб ўрнидан турди. Убай коляскани ҳайдаб келган шофёр йигитни чақириб келди ва знефат қизий бошлаган пайтдан фойдаланиб, уни секин кузатиб қўйди.

Коляска катта кўчага тушиб, физиллаб бораркан, Сайёра йиғлаб юборишидан қўрқиб, қоронғида рўмолчаси билан өзгини босиб олди.

«Нега йиғлайсан? Ҳамма қилгуликни қилиб, яна ёш боладай аразлаб юрган, бир марта келиб ҳолимни сўрамаган бу одам хафа бўлишгаям арзимаЙди!.. Унинг қўлидан қачон бир яхшилик кептики, энди келади!»— дерди Сайёра, лекин юрагини чулгаб олган аламини қайтаришдан ожиз эди.

Коляска касалхонага яқинлашиб қолганда муюлишдан порлаган фаралари билан кўзни қамаштириб, «Волга» чиқди-ю, колясканинг устига бостириб кела бошлади. Яхшиям, шофёр йигит усталик қилиб, ўнгга бурди ва симёғочга уриб кетишига оз қолиб, ариққа қийшайиб қолди. «Волга» ҳам тормозларини гичирлатиб сал ўтиб тўхтади. Машинадан кимдир тушиб, чоғиб келди.

— Тинчликми? Бу ким? Сайёра? Сиз... Сизмисиз?

Сайёра Акрамни таниб бирдан ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Сайёра, сизга нима бўлди, Сайёра?— деди Акрам ва тўсатдан ҳамма гапга тушуниб, унинг елкасига қўлини қўйди.

— Кечиринг, Сайёра, қўйинг, келинг, машинага чиқайлик!

— Йўқ-йўқ, кераги йўқ!— деди Сайёра. — Оёғим... кераги йўқ, йўлингиздан қолманг!

— Мен ҳеч қаёққа кетмайман! Сизсиз, сенсиз ҳеч қаёққа кетмайман!— деди Акрам ва Сайёрани кўтариб олди.

Сайёра аразлаган қизчадай толпиниб кўрди, лекин Акрамнинг кучли қўлларидан чиқолмаслигини сезди-ю, юзини унинг кўкрагига босиб яна пиқ-пиқ йиғлаб юборди.

*Тошкент — Туркистон,
1966 — 68 йиллар.*